

2006. VIII. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088. Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088. Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

A folyóirat megrendelhető:

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Digitális nyomtatás: Syculus Kft.,
Budapest

Tartalom

Interjú

- Szele Bálint interjúja Géher Istvánnal
Shakespeare-rituálék: színház és fordítás 5

Fordításkutatás

- Erdei Ilona
*Ellentmondások az explicitáció és implicitáció fogalmának
grammatikai és szemantikai szintű értelmezésében* 34

- Jenei Gabriella
*A referencia fordításának kérdései angol-magyar és angol-spanyol
fordításokban* 50

Fordításkutatás

- Jantsits Ágnes
A médiatolmácsolás - új szakma, új kutatási téma 60

Fordítók műhelyében

- Nádori Lídia
*A világ, mint szótár. Terézia Mora Nap mint nap című regényének
fordítói tapasztalatairól* 70

- Cúth Csaba
*Szlovák jogszabályok magyarra fordításának nehézségei a szlovák
Polgári Törvénykönyv tükrében* 76

Konferencia-beszámoló

- Heltai Pál
Interpreting for Relevance: Discourse and Translation
Kazimierz Dolny, 2006. június 12–14. 84

- Derdák Krisztina
Fordítástudomány 2006. Tudományos konferencia
és FTK öregdiák találkozó Budapest, 2006. április 23–24. 98

- Karin Höpp
Minőségbiztosítás az EU-fordításban
Konferencia-előadás: ELTE FTK Budapest, 2006. április 23. 105

Lendvai Endre	
<i>Egy éves a PTE Fordítástudományi Kutató Központja</i>	109

Recenziók

Fischer Márta

<i>Wagner, E., Bech, S., Martinez J.: Translating for the European Union Institutions</i>	112
---	-----

Lesznyák Márta

<i>Riitta Jääskeläinen: Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating</i>	117
--	-----

Lőrincz Julianna

<i>Péter Mihály: Nyelv, stílus, költői beszéd</i>	121
---	-----

Könyvszemle

Paksy Eszter

<i>Jean Delisle (szerk.): Portraits de traductrices</i>	122
---	-----

Varga Krisztina

<i>Hidasi Judit: Interkulturális kommunikáció</i>	125
---	-----

Péché Olivia

<i>Szirmai Mónika: Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában</i>	127
--	-----

Bakti Mária

<i>Tölmácsolás-kutatási szeminárium Tarragonában 2006. június 5–7.</i>	130
--	-----

Szerkesztési tanácsok a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői

számára	134
--------------------------	-----

A szerkesztőségbe beérkezett könyvek	139
---	-----

Shakespeare-rituálék: színház és fordítás *Interjú Géher Istvánnal (2005. június 8.)*

Szele Bálint

Géher István nevét minden magyar Shakespeare-rajongó ismeri. Jelenleg az ELTE egyetemi tanára, tanszékvezetője. Fiatalon a szolnoki színház dramaturgjaként ismerkedett a színház világával. Nevéhez fűződik az 1988-as Shakespeare-összkiadás szerkesztése és a drámák kitűnő kíséret tanulmányai, melyek átdolgozás után 1991-ben “Shakespeare-olvasókönyv: tükörképünk 37 darabban” címmel jelentek meg. Ennek folytatása volt az 1998-as “Shakespeare” című egyetemi tankönyv. Emellett versesköteteket, fordításokat is megjelentetett. Interjúmban a magyar Shakespeare-ről, a magyar Shakespeare-fordítói hagyományról kérdeztem.

Szele: Az *Új magyar Shakespeare-tár* első kötetében azt a mondatot olvastam Öntől, hogy „a magyar Shakespeare jó, de nem mai.” Ezt 1988-ban vetette párra.

Géher: Igen. De azóta jó néhány új Shakespeare-fordítás megjelent, sőt azt lehet mondani, hogy egy igazi Shakespeare-fordítói egyéniség is dolgozik a színen, Nádasdy Ádám, aki most már a hatodik fordításán dolgozik. Tehát már vannak új Shakespeare-fordítások. Ezek kivétel nélkül színházi megrendelésre készülnek, színházi előadás számára, noha sokszor könyv alakban is megjelennek, mint Nádasdy Ádám fordításai is. Az új fordítások ennek ellenére színházi fogantatású fordítások. Ez nagyrészt természetes, hiszen Shakespeare maga is színpadra írta a műveit: a Shakespeare-daraboknak a természetes élőhelye a színház. Másrészt annyiban negatívnak is mondható a jelenség, hogy a színházaknak nincs szüksége a Shakespeare-i költészetre – sőt azt lehet mondani, hogy a színházakat zavarja az erősen metaforizált Shakespeare-i nyelv, tehát egyszerűsítenek, tompítanak, és ilyen értelemben szürkítenek.

Szele: Észrevehető, hogy a legmodernebb fordítók – Eörsi István, Nádasdy Ádám, Szabó Stein Imre – határozottan egyszerűsítik a darabokat.

Géher: Szabó Stein Imre *Macbethje* és *Véencei kalmárja* csak fenntartással nevezhető Shakespeare-„fordításnak” – valójában inkább átírás, amit ő csinál. De Eörsire és Nádasdyra is jellemző, hogy erőteljesen tompítják a drámák költőiségét. Ez egyfelől intellektuálisabb, szárazabb stílust eredményez, másfelől viszont szegényíti a Shakespeare-szöveget. Ez egy olyan kérdés, amin sokat lehetne vitatkozni.

Szele: Ők azt mondják, hogy a közönség így érti meg a művet, tehát így kell fordítani.

Géher: Én ezt nem egészen így mondanám. A közönség véleményem szerint akkor is megértené, ha egy költői szöveget hallana, hiszen ma is olvasnak az emberek verseket. A színháznak viszont ahhoz, hogy szabad kezét kapjon mozgás-

színházi és egyéb rendezési műveletekhez, inkább egy semleges szöveg kell. Az kell, hogy a szöveg külön, magában is megéljen, lábjegyzetek, magyarázatok nélkül. Nádasdy a *Szentivánéji álom* megjelenésekor azt mondta, hogy az a célja, hogy a közönség észre se vegye, hogy ott stílus vagy szöveg van: azt akarta, hogy teljes egészében tűnjön el az úgynevezett költői stílus. Amennyiben a költőies-ségre gondolt, meg lehet érteni törekvését; amennyiben a költői jelentésgazdagságra – nos, azért már kár lenne. Elsősorban a drámák képvilágáról, metaforakincséről van itt szó. Ennek nagy része a magyarba át sem hozható, vagy csak nagyon nehezen. Shakespeare színházában más funkciója volt a nyelvnek. Miután a színház borzasztó keveset láttatott, csupasz volt a színpad, a Shakespeare-darab szövege rengeteg látványt a beszéden keresztül idéz fel. Azért kell elmondani, hogy mit látunk, hogy a nézők képzeletükkel követhessék. Az Erzsébet-kor sajátja, hogy általában sokkal több volt a vers az emberek életében – vagy iskolai és templomi műveltség következtében, ami latin vagy angol memoritert jelent, vagy népdalok, népballadák révén. A tanulatlan emberek számára sem volt a versszöveg valóságidegen. Ma már csak a gyerekek vagy a költők képesek arra, hogy a fülükkel lássanak. Amit a színészek mondtak, azt a nézők egyszersmind látták, megjelent a képzeletükben.

Szele: A költői Shakespeare – színházi Shakespeare-vita is ebből ered. Miért ez az eltérés a háború utáni és a mai fordítások között?

Géher: Ennek hosszú története van. A XVII. századtól, a XVII. század végétől – amikor kettévált a színház és a könyv – végigkíséri ez a kettősség az angol Shakespeare történetét. Miközben az angol irodalom legnagyobbjai – Pope vagy Dr. Johnson – Shakespeare-kiadásokat szerkesztettek és igyekeztek valami módon Shakespeare eredeti szövegét helyreállítani, addig a színházak zanzákat játszottak, pl. „happy end”-es *Lear királyt*, összevissza szabdalt szövegeket, és ez a gyakorlat egészen a XIX. század közepéig fennmaradt. De még a XIX. század nehézkes, túlsúfolt, viktoriánus színháza sem tudta igazán lendületesen előadni a Shakespeare-darabokat. Ezért alakult ki valamikor a Coleridge által képviselt vélemény, hogy Shakespeare egy költő, akit olvasni kell. Coleridge nyilván engedményeket tett a közízlésnek, de állította, hogy a szöveg igazi értéke az olvasó számára jelentkezik. Ezt az elvet még Babits Mihály is vallotta. Maximálisan ahhoz tartotta magát, hogy Shakespeare-t olvasni kell, szavanként ízlelgetni, aztán valamikor a XX. században fedezték fel a sokkal mozgékonyabb, dinamikusabb, lendületesebb Shakespeare-t; ez a Shakespeare-játszás, Shakespeare-kultusz és -kultúra egészen a hetvenes évek végéig, a nyolcvanas évek elejéig tartott világszerte. A Royal Shakespeare Company akkortájt mutatott be modern Shakespeare-előadásokat. Én láttam az ő *Szentivánéji álom*- és *Lear király-produkciójukat* itt Magyarországon – csodálatosan mondták az eredeti Shakespeare-szöveget. A Puck például egy hintán, lengőtrapézon lógott fejjel lefelé, és úgy szavalt. És tökéletesen artikulált.

Szele: Többen mondják – Ruttkay Kálmán és Petri György is említette – hogy a magyar színészek nem tudják rendesen elmondani Shakespeare-t.

Géher: A magyar színészek – tisztelet a kivételnek – nem tudnak beszélni, általában elég alacsony a beszédkultúrájuk. Nem a fordítással van a baj, hanem a színészi beszédkultúrával, az artikulációval. Ennek is sok oka van. A TV- és rá-

diófelvétel kíséreti a színészt mikrofonokkal, hangtechnikával, amikor nem artikulál elég tisztán. De a színpadon, élőben, nincs ilyen segítsége. Szerintem a tiszta szövegmondást a deklamálással azonosítják, a motyogást meg a természetes emberi beszéddel. Ami nem helyes. Mindamelllett azt kell mondanom, hogy örvendetes az új fordításoknak a megléte. Örvendetes az is, hogy a színház változatlanul érdeklődik Shakespeare iránt. Természetes rendezői igyekezet, hogy a szöveg legyen új. Amiben persze már az ő intencióik is benne vannak, hiszen az utóbbi évtizedekben a rendező instruálja a fordítót, hogy mit vár tőle. Mindez a kisajátításnak egy módja. Ha leteszünk arról – és egyre nyilvánvalóbban leteszünk róla – hogy egy kanonikus magyar Shakespeare-szöveget állítsunk össze, egy új kánont, akkor azt mondhatjuk, hogy ezek az előadásra készülő fordítások a maguk funkcióját – ott a színházban – be is töltik. Hogy mire jutnak később, azt majd meglátjuk. Hogy mit vesz fel az újraalakuló hagyomány, hogy mennyi hullik ki, mennyi marad meg – ezt most még nem tudjuk pontosan.

Szele: Az első nagy magyar Shakespeare-t 1948-ra sikerült létrehozni. Ezt már 1955-ben követte egy új gyűjtemény, amely az 1948-as fordítások majdnem felét le is cserélte.

Géher: Ez a kiadás már a világháború előtt készülődött, és szegény Halász Gábor lett volna a szerkesztője. Aztán jött a háború, és végül is a Franklin Társulat adta ki a sorozatot. Akkor jelentkezett az akkor még fiatal nemzedék: Somlyó György, Mészöly Dezső, akiknek a fordításaiából aztán a későbbi kánon képződött: az 1955-ös és az 1961-es.

Szele: Az összkiadások megjelentetése a Shakespeare-kultusz része. Mi az oka annak, hogy az első kiadást már pár év múlva újabb válogatások követték?

Géher: Bizonyos átrendeződés történt a fordítógárdában. Az Új Magyar Könyvkiadó szükségét érezte annak, hogy egy marxista Shakespeare-kötetet is kiadjon – a marxizmus elsősorban nem a fordításokban, hanem az előszóban, az utószavakban, a jegyzetapparátusban jelentkezik. Ezt a kiadást azután 1961-ben majdnem azt mondhatjuk, hogy újra nyomta az Európa Kiadó: az 1955-ös változathoz képest csak egy-két helyen cserélődtek a fordítások. A cserék akkortájt azon múltak, hogy ki milyen pozícióban volt a kiadón belül. Nem igazán minőségi cserékről volt szó.

Szele: Halott fordító már nem tud lobbizni magáért. Tulajdonképpen 1988-ban jelent meg az utolsó nagy Shakespeare-összes, amelyben a korábbiakhoz képest összesen három dráma szövege változott meg.

Géher: Valóban, egy-két változás volt csak. A *Sok hűhó semmiért* és a *Lóvátett lovak* már tisztán Mészöly Dezső fordításában jelent meg, és az *V. Henrik* első része Vas István fordításában.

Szele: Azóta nincs több Shakespeare-összesünk, viszont van sok jó Shakespeare-fordítónk.

Géher: Nagy kérdés, hogy kell-e egyáltalán egy kanonikusnak mondható Shakespeare-összes. Az is nagy kérdés, hogy hány embernek kell Shakespeare-t fordítani. Vannak Shakespeare-vállalkozások, ahol két ember lefordította az összes Shakespeare-drámát: például Schlegel és Tieck. Nálunk általában a sokfordítós megoldás működött. Egyszer merült fel – 1848-ban –, hogy Arany, Petőfi és Vörösmarty létrehozzák az első teljes magyar Shakespeare-t. Ebből a sorozat-

ból egyedül Petőfi *Coriolanusa* jelent meg. Az már önmagában is ritkaság, hogy három nagy költő összeáll, hogy együtt lefordítják Shakespeare-t.

Szele: Ez a heterogenitás mennyire válik előnyére vagy hátrányára a magyar Shakespeare-nek?

Géher: Ezt nehéz megmondani – attól függ, milyenek a fordítások. Az egész Shakespeare egy embernek túl sok. Nehezen képzelhető el, hogy valaki mind-egyik Shakespeare-stílushoz – a komikaihoz, a tragikaihoz – egyformán közel érzi magát. Igaz, hogy volt egy Szabó Lőrincünk, aki fordított vígjátékot, problémaszínművet és tragédiát, de talán mégsem egyformán izgalmasan. Nagyon jól áll neki a problémaszínmű – én például a *Troilus és Cressidát* látom az ő legeredtibb fordításának. Jól illik hozzá a kései Shakespeare-tragédia, a karcosabb *Athéni Timon* is. A gyakorlat azonban Magyarországon az, hogy sok fordító áll össze a nagy vállalkozásra. Az első magyar Shakespeare-összes is sokfordítós vállalkozás volt.

Szele: A *Macbeth* szövege testhezálló feladata volt Szabó Lőrincnek. Már-már Arany-i tömörséggel, erőteljes költőiséggel fordított. Lehet, hogy ezt találta a színház 2001-re túl bonyolultnak?

Géher: Szerintem a Szabó Lőrinc-féle *Macbeth* nem egy nehéz szöveg. Nagy erejű, expresszionista jellegű szöveg, amely a mai napig időtálló. Alföldi Róbertnek új szöveg kellett, ennyi lehet az újrafordítás oka. A fordításban az az érdekes, hogy az eredeti szöveg tele van ismétlődő képekkel, és ezeket Szabó Lőrinc minden alkalommal külön célozza meg és találja el, vagyis más-más dolgokat fordít. Ő egyetlen hirtelen erőfeszítéssel fordítja le ezeket a szöveghelyeket, mert valahol mélységesen mélyen őbenne is benne van az, hogy amit fordít, nem vers. Egy 14-soros verses szövegben lehetetlen, hogy valaki ne vegye észre az ismétlődő motívumokat. Egy szonettfordító kötelességének tekinti, hogy tartsa magát a teljes szöveghűséghez. Egy drámafordító nem. Végül is a dráma beszédből és dialógusból van. A drámafordításokra általában jellemző a motívumok szűrki-tése – talán Arany Jánosra a legkevésbé jellemző ez. Arany nagyon jól észreveszi a darabok motívumait.

Szele: Szász Károlynál nagyon szépen visszajön minden motívum – csak maga a drámaszöveg rossz.

Géher: Szász Károly nagyon gyakran eltalálja a megfelelő szót – utódainak csak újra kell szerkeszteniük a mondatot. Ami avittas benne, ami erőtlen, azt a modern fordítók kijavítják, de megtarthatják az alapszót, mert arra Szász Károly jól ráérez.

Szele: Szabó Lőrinc mellett Vas István a II. világháború utáni nemzedék nagy fordítója. Az ő fordításairól mit kell tudnunk?

Géher: Vas István az előfutára a mai költőietlen fordítóiskolának. Ahogy saját lírájában is kerüli a díszített költőies megoldásokat, fordításai is inkább intellektuálisak. De ennek ellenére nagyon erősek. A *III. Richárd* rendkívül jó szöveg. Az *Antonius és Cleopatra* esetén sokszor a rendező ízlése dönt. Színházban általában Mészöly Dezsőét játsszák, a könyvekben viszont mindig Vas Istváné jelenik meg. Vas István kerüli a díszes költőiséget, viszont sok angol barokk lírát fordított – például John Donne-t, metafizikus költőket – általában szárazabb felfogású, de a költői kép erejét megőrző fordításokat adott.

Szele: A ma már klasszikusnak számító költők után tört be a magyar Shakespeare-iparba Mészöly Dezső, aki nagy hatással volt a magyar Shakespeare-színházra.

Géher: Ő elméleti írásaiban is a mondható, beszélhető, előadható Shakespeare-szöveg mellett teszi le a voksát. Szövege tényleg mondható és beszélhető. Rendkívül szellemes, hatásának egyik fő titka, hogy maga is színházi ember; dramaturgként tudja, hogy mi az a nyelvi poén, ami a színpadon bejön. Néha viszont nem bír ellenállni a kísértésnek és túlfigurázza a dolgokat. Megcsavarja a szövegeket, de olyan daraboknál, mint pl. a *Lóvátett Lovagok*, ez maximálisan megfelel az eredetinek a stílusvilágával. Ott Mészöly fordítása tökéletes. Viszont érdekes módon néha még a dramaturg Mészöly sem egészen érzi Shakespeare mondanivalóját. A *Vízkeresztben* van egy buta fiatal lovag, Keszeg András. Mészöly olyan szellemes szóvicceket ad a szájába, amelyek a színpadi karakterrel ellentétesek – ennek az embernek az a lényege, hogy buta, de Mészöly Dezső nem bírja ki, mert ő maga is szellemes és okos. Meg azért, mert az, amit kitalált, olyan jól hangzik az adott helyen. Emellett Mészöly eléggé ügyesen bánik a sikamlós és pajzán célzásokkal is. A *Rómeó és Júliában* oldalakon keresztül pajzánkodik Mercutio Rómeóval, ezek mind fergeteges szellemesek. Kicsit néha malacabbak, mint az eredeti, de Shakespeare is elég merész volt a maga korában – Shakespeare kora általában nem volt szégyenlős.

Szele: A nem lírai részekből viszont Mészöly Dezső lírai részeket csinált. Ez is a színpadi hatás része lehet nála?

Géher: Általában ő a legszellemesebb, legszínparkázóbb fordítónk – ami nem mindig egyértelműen erény. Verselésében alapvetően egy dallamosabb, ritmikusabb stílust részesít előnyben.

Szele: A humoros részeknél ez jó is lehet. A Shakespeare-i – 400 éves – humort rendkívül nehéz fordítani.

Géher: A humoros részek fordítása nagyon nehéz, mert minden korban más-más nevetnek az emberek. Az, ami régen vicces volt – pl. a rengeteg szójáték – ma már nehézkesnek és erőltetettnek tűnhet. A régen humorosnak számító részek ma már gyakran gyengének minősülnek.

Szele: Mitől jobban mondható az egyik Shakespeare-szöveg, mint a másik?

Géher: Ez sok mindentől függ. Például fontos az, hogy „fonetikailag” ki lehessen mondani – ne nyelvtörő, hanem beszélhető szöveg legyen. Számítanak a mondathangsúlyok, mondatnyomatékok – épkézláb, egy tagban kimondható mondatokra van szükség, és azután jönnek csak a képek. Szabó Lőrinc szerette az enjambement-t és köznapi nyelven szólt, de mondatai ennek ellenére ma is hatalmas erővel jönnek. Mondatai néha kifejezetten hosszúak, négy-öt sorosak. Szabó Lőrinc sok kettőspontot és pontosvesszőt használ. Mészöly szépen tagolja a mondatokat, szinte partitúrát ad a színészek kezébe, hogy hogyan kell a szöveget „leénekelni.” Szabó Lőrinc a szövegtagolást inkább a színészre bízta. Bár az 1930-as években ő is sokat fordított a színháznak, nem élt úgy együtt az előadással, mint mondjuk Mészöly.

Szele: Ruttkay Kálmán említette, hogy a klasszikus fordítások a mai napig használhatóak lennének, illetve – mint tudjuk – javították is őket.

Géher: A kérdés az, hogy hozzá szabad-e nyúlni egy Arany János-fordítás-hoz? Arany fordítása óta a Shakespeare-filológia több kérdést tisztázott, amit ő még nem tudhatott – van vagy két tucatnyi hely, ahol javítani lehetne Arany szövegét. Az egyik szempont, hogy legyen minél tökéletesebb a szöveg. A másik szempont, hogy a fordítás szellemi tulajdon, amibe nem szabad belemászni. De a színház, mint „végfelhasználó” úgyis mindig belemászik a szövegbe: az előadás mindig is koprodukció, mert többen vesznek benne részt. A fordítás mindig is valamiféle viszonylagosság állapotában van; senkinek nem jutna eszébe például belenyúlni egy Vörösmarty-versbe, de egy Vörösmarty-fordításba már igen. Joggal mondhatja valaki: „ez nehézkes.” A klasszikus fordításoknak egy furcsa, bizonytalan létmódja van: „hozzányúljunk, ne nyúljunk hozzá?” A színház úgyis hozzányúl, de egy könyvszerkesztő is megengedheti magának ugyanezt? Beleyülhet-e mondjuk a szövegbe „Arany stílusában?” Nehezen eldönthető kérdés.

Szele: És az is egy aktuális kérdés, hogy játszhatóak-e ezek a régi fordítások?

Géher: Szerintem igen. Mondhatóak a régi szövegek is. Nagy különbség van a fordítás és az angol eredeti között, mert az angolok az eredeti (400 éves) szöveget adják elő. Nyilván húznak rajta, de nem modernizálják. A magyar színháznak igénye, hogy a darab „itt és most” szólaljon meg. Alapelv, hogy a darab a ma magyar nyelvén szóljon, bár némi patina nem árt. A XIX. században, a magyar színjátszás hőskorában sok Shakespeare-fordítás keletkezett, és ez beépült a színház- és irodalomtörténetbe. A színház alapvetően még ma is a naturalista játék korát éli – hiába nyertek teret a szimbolista megoldások is. Ezt a jelenséget úgy írhatnánk le, hogy „ezt a való életben hogy mondanák?” A Shakespeare-szöveg egyfelől ilyen modern értelemben vett közlés, másfelől viszont inkantáció is, rituális szöveg is. A szöveg tudatában van önmagának, utalgat önmagára, sokszor visszhangos. Shakespeare nyelve a korabeli emberek számára sem csak az utcáról behozott nyelv volt. Ehhez a magyar színjátszásnak nincsen hangfekvése. Hogyan lehet úgy beszélni, hogy a partneremmel dialogizálok, de ugyanakkor valamilyen fajta áriát is éneklek, valamifajta varázsigét is mondok? Nálunk vagy ez működik, vagy az. A dialógus nem csak a beszédéről szól. Amikor jó néhány évvel ezelőtt a Vígszínház előadta a *Macbeth-t*, tanácsadóként vettem részt a munkában. Elmagyaráztam a címszerepet játszó Kaszás Attilának, hogy a „viharos vágató / csupasz gyermek ...” részt hogyan kellene előadni, hiszen épeszű ember így egyszerűen nem beszél. Úgy kellene mondani, hogy lássa maga előtt a képet, ezt a meztelen gyermeket, hiszen ezt nem csak úgy közli a közönséggel, hanem egy látomást próbál szavakba önteni, és ha ő látja azt a meztelen gyereket, akkor a néző is látni fogja. Nem fogadta meg a tanácsomat, pedig a színész csak akkor tudja megfelelően mondani a szövegét, ha ő maga is látja maga előtt, amit mond. Ez a befelé néző, befelé beszélő közlésmód hiányzik a magyar színházból. Az egyenesebb, naturalisztikusabb dialógusigényt elégitik ki a mai fordítások, amiket a színész el tud mondani.

Szele: A fordítónak fontos, hogy ő is lássa magában a jeleneteket?

Géher: Fontosnak kellene lennie. Arany János *Hamletjénél* érezzük, hogy nagyon fontos. Természetesen ez egy naiv igény, mert a fordító elsősorban a honoráriumért dolgozik, határidőre, a fordítás ezért általában inkább egy feladatmegoldó tevékenység, nem igazán egy ihletett alkotás. Babits *Viharja* – melyet

nem megrendelésre készített – sok helyen nehézkes, viszont egészében van valami furcsa mágiája, még ott is, ahol nyakatekert a szöveg. Babits szavalása is természetellenes, furcsa, kántáló hanghordozással élt, és ez valahol megvan a *Viharban* is. Mészöly Dezső szövege sokkal elegánsabb, könnyedebb, de a babitsi mágia hiányzik belőle. Nagyon nehéz megmondani, hogy egy szöveg mitől kap mágikus kifejezőerőt.

Szele: A magyar közönséget talán zavarná, ha a színész tényleg szavalni kezdene. Ez is benne lehet a dologban?

Géher: Rossz beidegződés az, hogy az átélt, ihletett versmondást azonnal patetikusként, szavalósnak bélyegzik. Latinovitsnak megvolt a maga furcsa, érdekes, kicsit lebegő beszédmódja. A színpadon is úgy beszélt.

Szele: Arany *Hamletje* a mai napig étalon. Az újabb magyar fordítók mit hoztak ki ebből a sokak által a drámaművészet csúcsaként emlegetett darabból?

Géher: Én azt mondom, hogy nem jobbat. Ezt persze nehéz így eldönteni – az biztos, hogy Arany jelentéstartalma mindenképpen gazdagabb, mint utódaié. A *Holmiban* megjelenésre vár egy tanulmányom Arany *Hamletjéről*, amelyben azt vizsgálom, hogy Arany mennyi jelentést tud egyszerre sugallani. Mikor Hamlet azt mondja a föld alól szóló kísértetnek, hogy „Nyugodj, felháborult szellem, nyugodj!” az azért izgalmas, mert benne van a „háború” is, a „felháborodás” is, a „megháborodás” is – egy csomó olyan jelentést hordoz, amiből a modern fordítások csak egyet ragadnak ki. Aranyánál mindig sok jelentés van. A színház azt mondja: elég, ha egy jelentés van, majd mi eljártsszuk a többit. De ez nem helyes, mert a Shakespeare-i nyelvnek a természete ez a sokjelentésűség. A Shakespeare-i szövegekben állandó polyszémia dolgozik.

Szele: A Shakespeare-fordítónak rengeteg dologra kell figyelnie: modern vagy patinás szöveg, vers, rím, képvilág, metaforák, szentenciák stb.

Géher: A Shakespeare-fordítónak minden szempontot tekintetbe kell vennie. A Shakespeare-szöveg, mint olyan, mára már történelmi szöveggé vált. A maga korában nagyon eleven volt – Shakespeare-t a maga korában éppen a neologizmusai miatt értették nehezen, ha nehezen értették. Később, a nyelv változásával vált csak Shakespeare archaikussá. Shakespeare szövege történelmi szöveg, aminek a megfejtése tudomány. Jó lenne, ha a fordítókat a Shakespeare-tudomány támogatná. Egy-egy szöveghelyen sokat vitatkoznak a kritikusok. Szerintem hasznos volna, ha a Shakespeare-fordító együtt dolgozna egy Shakespeare-filológussal. Fontos persze a formahűség is. Az ötös jambushoz pl. abszolút ragaszkodni kell. Tudjuk, hogy a hatodfelessé toldott jambus veszít a keménységéből, más hangzású lesz, lötyyed, ha kilengetett sorok vannak benne. A nyugatos konvenció a hím- vagy nővégződés kérdését a fordítóra bízta, legalábbis nem írta elő kötelezően a hímvégződéseket. Az enjambement-ok számának megtartása is fontos. Ha a fordító minden sort kiegyenesít, úgy érezzük, mint ha francia klasszikus drámát, Racine-t olvasnánk. A fordítónak millió apró dolgot tekintetbe kell vennie. A fordítóval szemben persze – mint Shakespeare-filológusok – maximalisták vagyunk.

Szele: Még a legjobb fordító sem tud mindent újjáteremteni. Hol a határ a jó és a rossz fordítás között?

Géher: Objektíven ezt a határvonalat nem lehet megvonni. Összbenyomásunk van a szövegről, az dönt, és ez mindenkinél más és más. Az ember néha érzi, hogy „na, ez már nem fogadható el.” Egyes megoldásoknál jól látható ez. Olyankor úgy érezzük: jó, szellemes az adott megoldás, de nem fogadható el, mert megmásítja, meghamisítja az eredetét.

Szele: Szabó Lőrinc *Vizkereszt-fordítása* sokáig csak gépiratos formában létezett, nem látta kontrollszerkesztő, megvannak a maga hiányosságai.

Géher: A prózai és a lírai részek közötti szakadék főleg a prózai részek nehezkesége miatt nyilvánvaló. A szereplők viccelődésére Szabó Lőrinc nehezen hangolódik rá. A lírai részekben viszont egészen kiemelkedő megoldásai vannak. Ahol érzéssel tud ráhangolódni, ott nagyon jó, ott ő a legjobb. Ahol kénytelen-kelletlen bohóckodni kell – az nem megy neki.

Szele: Vannak Shakespeare-drámák, mint például a *Troilus és Cressida* vagy a *Téli rege*, melyek kifejezetten ritkán kerülnek színpadra.

Géher: Minden kornak megvannak a színházi Shakespeare-szlágerei. A *III. Richárd* bármikor játszható; a *Téli rege* viszont nehéz. Az összes kései Shakespeare-darab tulajdonképpen nehéz. Vagy egy buta mese lesz belőle, ha a színház nem tud valamit kezdeni vele, vagy valamilyen táncjáték. A kettő között kellene rátalálni arra a különleges, kicsit álomszerű hangulatra, ami ezekből a darabokból – a *Téli regéből* is – jön. Ezért nem szereti ezeket a darabokat a színház. A *Troilus és Cressidánál* az a kérdés, hogy az egész mű szatíra-e – mint tudjuk, a görögöket és a trójaiakat szatirizálja – de a szerelmeseket is? Egy könnyű lány és egy buta fiú? Vagy igenis együtt érzünk a fiatalokkal, és látjuk, hogy hogyan teszi őket tönkre az élet? Ez felfogás kérdése. A rendezőnek döntenie kell, mert ha körös-körül a szatíra adja a keretet, nagyon nehéz a két fiatalot nem szatirizálni. Szenvednie kell a nézőnek is: ha egy kis lotyó és egy buta fajankó van a színen, azt mondják: úgy kell nekik.

Szele: A *III. Richárdot* mostanában játszó Kulka János mondta, hogy napjainkban sajnos nagyon kevés Shakespeare-előadás van.

Géher: Azért van. Az érdeklődés a színház részéről és a nézők részéről megvan, ami a fordítókat is ösztönzi. Ez az igény mozgásban tartja a magyar Shakespeare-hagyományt.

Ellentmondások az explicitáció és implicitáció fogalmának grammatikai és szemantikai szintű értelmezésében

Erdei Ilona

Az explicitáció/implicitáció jelensége az utóbbi évek egyik legtöbbet kutatott fordítási univerzáléjává vált. Az explicitáció definícióit vizsgálva azonban úgy tűnik, mintha minden kutató mást értene alatta. Ez persze korántsem baj. Ellenkezőleg, éppen ez sarkallja további kutatásokra a traduktológusokat. Az a tény, hogy az explicitáció jelenségével foglalkozó kutatók maguk is, óvatosan fogalmazva, explicitációs hipotézisről beszélnek, arra enged következtetni, hogy ennek a viszonylag friss elméletnek az igazolására vagy elvetésére további nagy mennyiségű empirikus kutatást kell még végezni különböző nyelvpárokra és fordítási irányokra vonatkozóan. Az alábbiakban egy ilyen empirikus kutatás eredményeiről szeretnék beszámolni. Kutatásom tárgya az infinitivusos szerkezetek fordítási problémáinak a vizsgálata volt orosz–magyar illetve magyar–oroszlát vonatkozásban különböző funkcionális stílushoz tartozó szövegeken, több szempont, köztük az explicitációs hipotézis alkalmazásával. A fordítási explicitációk elemzése meglepő eredményre vezetett, amit e fórumon szeretnék továbbgondolásra közrebocsátani.

1. Az explicitáció-implicitáció fogalom különböző értelmezései

Az explicitáció és az implicitáció terminust Vinay és Darbelnet vezették be a fordítástudományba *Stilistique comparée du français et de l'anglais* (Vinay és Darbelnet 1958) c. könyvükben. Ész szerint az explicitáció technikája abból áll, hogy a célnyelvben explicitté teszünk valamit, ami a forrásnyelvben implicit maradt, mivel a kontextus vagy a szituáció nyilvánvalóvá tette. Implicitációról pedig akkor beszélünk, amikor valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben, implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést. Eugene Nida (Nida 1964) hozzáadásokról (additions) beszél, amelyekre akkor kerül sor, amikor fontos szemantikai elemek, amelyek a forrásnyelvben implicit módon benne vannak, explicit azonosítást követelnek a célnyelvben. Barhudarov (Barhudarov 1975) hozzáadásról és kihagyásról beszél. Shosana Blum-Kulka (Blum-Kulka 1986) a kohézió és koherenciajelölők szintjén bekövetkezett eltolódást vizsgálva használja először az explicitációs hipotézis fogalmát. A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan célnyelvi szöveg jöhet létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez az eltolódás egyrészt a grammatikai rendszerek, másrészt pedig a stilisztikai preferenciák különbségeiből fakad.

Blum-Kulka hipotézisét többen is kritikával illetik. Candace Seguinot (Seguinot 1988) szerint az explicitéség nem feltétlenül jelent redundanciát. Ő azokra az esetekre tartaná fenn az explicitáció terminust, amikor a hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel. Szerinte explicitáció nemcsak akkor megy végbe, amikor valami olyasmi van kifejezve a fordításban, ami nem volt meg az eredetiben, hanem akkor is, amikor valami, ami a forrásnyelvi szövegben csak preszuppozíció révén van implikálva vagy beleértve, a fordításban nyíltan ki van fejezve, valamint akkor is, amikor a forrásnyelv valamely eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban fókusz, hangsúly vagy lexikai választás révén.

Klaudy Kinga (Klaudy 2004) szerint az explicitáció és implicitáció nem csupán egyike az átváltási műveleteknek, hanem átfogó superkategória, azaz minden átváltási művelet explicitációval és implicitációval jár együtt. Így az explicitáció kategóriájába tartoznak a következő műveletek: a lexikai konkretizálás, a lexikai felbontás, a lexikai betoldás, a grammatikai konkretizálás, a grammatikai felbontás (felemelés vagy kicsomagolás), és a grammatikai betoldás. Az implicitáció kategóriájába tartoznak a következő műveletek: a lexikai generalizálás, a lexikai összevonás, a lexikai kihagyás, a grammatikai generalizálódás, a grammatikai összevonás (lesüllyesztés vagy begöngyölítés) és a grammatikai kihagyás.

Klaudy Kinga négy fajta explicitációt különböztet meg (Klaudy 1999): a) kötelező b) fakultatív c) pragmatikai és d) fordítás-specifikus explicitációt. A *kötelező explicitáció* oka a nyelvek tipológiai különbségeiben rejlik. Egyes nyelvek szintetikusak, mások analitikusak. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű, mivel minden nyelvben vannak analitikus és szintetikus vonások. A magyar nyelvre pl. morfológiai és lexikai szinten a szintetikus szerkesztésmód jellemző, hiszen a magyar nyelv képzők, jelek, ragok segítségével inkorporálja magába a személyes névmások és a segédigék jelentését. Ezzel szemben az indoeurópai nyelvek morfológiailag dominánsan analitikus nyelvek. Magyarról IE nyelvekre való fordításkor tehát a magyar főnevek, igék komplex jelentése felbomlik, és a célnyelvi szöveg sok többletszót fog tartalmazni. Ugyanakkor mondat szinten a magyarra az analitikus szerkesztésmód a jellemző (igeneves szerkezetek helyett önálló mondat egységek), míg az indoeurópai nyelvekre mondat szinten a szintetikus szerkesztésmód a jellemző (önálló mondat egységek helyett bővített főnévi és ige-névi szerkezetek). Mindez azonban csak a felszíni szerkezetekre, a grammatikai szintre érvényes.

Maga Klaudy Kinga is így folytatja: “Míg a grammatikai (morfológiai) explicitáció általában abban nyilvánul meg, hogy több szó lesz a fordításban, mint az eredetiben volt, **a szemantikai** explicitáció nem feltétlenül jelent szótöbbletet, megnyilvánulhat abban is, hogy szűkebb, konkrétabb jelentésű szó jelenik meg a fordításban” (Klaudy 1999: 10).

A *fakultatív explicitáció* okát Klaudy Kinga nem a nyelvek rendszerbeli különbségeivel magyarázza, hanem a nyelvhasználati különbségekkel, a különböző beszélt nyelvi és írott nyelvi műfajokra jellemző stilisztikai preferenciákkal. A fakultatív explicitációk éppúgy, mint a kötelező explicitáció bizonyos lexikai

vagy grammatikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában nyilvánul meg, de ezek a műveletek nem automatikusak és kötelezőek.

A *pragmatikai explicitációkra* a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók háttérismerteinek a különbségei miatt van szükség. A negyedik explicitáció fajta Klaudy Kinga osztályozása szerint az ún. *fordításspecifikus explicitáció*, amely nem magyarázható sem a nyelvek rendszerbeli vagy nyelvhasználatbeli különbségeivel, sem kulturális különbségekkel, vagyis a magyarázatot csak a fordítás természetében kereshetjük. Seguinot azt javasolja, hogy kizárólag ezeket, a fordítás természetéből fakadó bővítéseket tekintsük explicitációnak.

Pápai Vilma (Pápai 2002) explicitnek tekint minden olyan strukturális, grammatikai, szemantikai, logikai és pragmatikai többletet, amely a fordított szövegben megjelenik.

A fenti vázlatos áttekintés jól szemlélteti, mennyire eltérő a kutatók felfogása az explicitálás/implicitálás jelenségéről a fordításban.

2. Az empirikus vizsgálat alapján kapott eredmények ismertetése

PhD disszertációmban az infinitivusos szerkezetek átváltási műveleteinek egybevető vizsgálatát végeztem el különböző funkcionális stílushoz tartozó szövegek orosz–magyar és magyar–oroszf fordításaiban. A fordítási műveletek elemzésén túl azt is vizsgáltam, milyen mértékben befolyásolja a funkcionális stílus a lexikai-szemantikai és a grammatikai elemek kiválasztását. Vizsgáltam továbbá, hogyan változik az egyes infinitivusos szerkezetek gyakorisága és tipológiája a különböző funkcionális stílusokhoz tartozó eredeti és fordított szövegekben. Ezáltal kimutathatóvá vált, hogy mely szerkezetek dominálnak a különféle funkcionális stílusokhoz tartozó szövegekben. A tipológiai vizsgálaton túl az explicitációs elmélet szempontjából is minősítettem a fordítói átváltási műveleteket, négy csoportba osztályozva őket: 1) formális ekvivalencia 2.) kötelező explicitáció 3.) fakultatív explicitáció 4) fordításspecifikus explicitáció. E három vizsgálati szempont – a funkcionális stilisztika, a gyakoriság és az explicitáció – együttes alkalmazása számomra is meglepő eredményekre vezetett, és felvetette az explicitáció/implicitáció fogalom további pontosításának a szükségességét. Ezeket az eredményeket szeretném itt közreadni továbbgondolásra, azzal, hogy azok valószínűleg más indoeurópai nyelvekre is kiterjeszthetők.

Az összehasonlító számítások alapját minden esetben 100 (összesen 800) orosz infinitivusos szerkezet adta, függetlenül attól, hogy eredeti orosz vagy fordított orosz szövegről van-e szó, mivel csak azonos alapról kiindulva kaphatunk összevethető eredményeket.

Az alábbiakban az explicitációs elemzés alapján levont kutatási eredményeket ismertetem.

1. táblázat

Explicitációs műveletek összefoglaló táblázata
M→O (magyarról oroszra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
I. Formális ekv.	33:100 (ebből teljes:19)	34:100 (ebből teljes:17)	29:100 (ebből teljes:12)	25:100 (ebből teljes:13)
II. Kötelező expl.	30:100	34:100	45:100	64:100
III. Fakultatív expl.	18:100	17:100	23:100	5:100
IV. Ford.spec. expl.	19:100	15:100	0:100	6:100

T =Teljes formális ekvivalencia

2. táblázat

Explicitációs műveletek összefoglaló táblázata
M←O (oroszról magyarra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
I. Formális ekv.	44:100 (ebből teljes:29)	54:100 (ebből teljes:21)	36:100 (ebből teljes:9)	38:100 (ebből teljes:31)
II. Kötelező expl.	25:100	26:100	24:100	56:100
III. Fakultatív expl.	31:100	20:100	37:100	6:100
IV. Ford.spec. expl.	0:100	20:100	3:100	0:100

Teljes =Teljes formális ekvivalencia

2.1. Fordítás formális ekvivalenciával

A fenti két táblázat adatait összehasonlítva látjuk, hogy oroszról magyarra fordításkor a fordítók gyakrabban, átlagosan 43%-ban fordítottak formális ekvivalenciával, míg oroszról magyarra csupán kb. 30 % volt a formális ekvivalenciával való fordítás aránya. Itt rögtön felmerül a kérdés, hogy mit tekintünk formális ekvivalenciának? Ekvivalensnek tekinthetjük-e a nyelvi megformálás szintjén azokat a példákat, amikor az oroszban $Adj_{mod}+Inf.$ áll, a magyarban azonban $V_{mod}+Inf.$ (1) vagy $N_{mod}+Inf.$ (2)?

Ld. az alábbi példákat:

- (1) Человек *должен отвлекаться, снять психическое напряжение, обрести жизненную устойчивость.* (Спутник июль 1987: 99)

Az embernek *ki kell kapcsolódnia, enyhítenie kell* pszichikai feszültségét, *meg kell szereznie* az élethez szükséges erőt. (Szputnyik 1987 július: 49)

- (2) Но *оперировать мы обязаны.* (Спутник июль 1987: 112)
De *kötelességünk elvégezni* a műtétet. (Szputnyik 1987 július: 140)

Mi ekvivalensnek tekintjük a fent idézett fordításokat is, de elemzésünkben különbséget tettünk a teljes és a részleges formális ekvivalencia között. Csak azt tekintettük teljes formális ekvivalenciának, amikor a felszíni szerkezet teljes egybeesése figyelhető meg, tehát pl. az orosz $Adj_{mod}+Inf.$ szerkezetnek a magyar fordításban is $Adj_{mod}+Inf.$ (3) szerkezet felel meg.

(3) Человек создаёт для себя тупик, он не способен уже конструировать своё будущее... (Спутник июль 1987: 99)

Az ember saját magát zsákutcába juttatja, már nem képes megalkotni saját maga számára a jövőt... (Szputnyik 1987 július: 49)

Ha tehát csak a teljes formális ekvivalenssel fordított infinitívusos szerkezeteket vesszük figyelembe, akkor oroszról magyarra 43% helyett már átlagosan, az összes funkcionális stílust együttvéve, csak 22%-ról beszélhetünk, magyarról oroszra pedig már csak átlag 15%-ról. Ami érthető is (s itt válik fontossá a gyakorisági mutatók ismerete), hiszen az orosz nyelvben az infinitívusos szerkezetek jóval gyakoribbak, mint a magyarban, s így azokban az esetekben, ahol nincs rendszerszintű eltérés a két nyelv között, a gyakori orosz főnévi igeneves szerkezeteket a magyar fordítóknak nagyon „kényelmes” formális ekvivalenssel fordítani. Itt jegyeznék meg, hogy a fordítók, bár sohasem törekednek a forrásnyelvi grammatikai szerkezetek reprodukálására a célnyelven, tudat alatt mégsem tudják teljes mértékben függetleníteni magukat tőle. Mivel azonban a magyarban kb. 3-szor kisebb az infinitívusos szerkezetek előfordulási aránya, magyarról oroszra fordításkor a fordító eleve ritkábban tud formális ekvivalenssel fordítani.

2.2. Fordítás kötelező explicitációval, avagy hol a határ a kötelező és a fakultatív explicitáció között?

A kötelező átváltást a két nyelv rendszerszintű eltérései teszik szükségessé. Mint ismeretes, az indoeurópai nyelvek sokkal több segédigés szerkezetet használnak, melyeket a magyar nyelvben a képzők (a modális *-hat*, *-het*, illetve a kauzatív *-tat*, *-tet*) inkorporálnak az igékbe. Az általunk vizsgált párhuzamos korpuszokban magyarról oroszra fordításkor az esetek átlag 43,4 %-ban kellett kötelező átváltást végeznie a fordítónak. Oroszról magyarra fordításkor átlagosan csak 32,7 %-ban.

3. táblázat

Kötelező explicitáció M→O (magyarról oroszra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
II. Kötelező explicitáció	30:100	34:100	45:100	64:100

4. táblázat

Kötelező explicitáció M←O (oroszról magyarra)

	Szépirodalmi	Publicisztikai	Tudományos	Hivatalos
II. Kötelező explicitáció	25:100	26:100	24:100	56:100

Az orosz infinitívusos szerkezetek csaknem felét a $V_{\text{mod}} + \text{Inf}$ szerkezet adja, ahol a V_{mod} a *мочь* igében realizálódik. Ezekben az esetekben a fordítási műveletek közel szimmetrikusak M→O és M←O irányban egyaránt. A magyar ige ilyenkor legtöbbször a *-hat*, *-het* képzővel inkorporálja magába a poten-

cialitást kifejező orosz *мочь* segédige jelentését. A felszíni struktúrák szintjén itt magyarról oroszra explicitáció történik (4), (5), amennyiben explicitáción egy többszörös, esetünkben a *мочь* segédige megjelenését értjük. Szemantikai vagy logikai szinten azonban nincs szó többszöréről, hiszen a magyar *-hat, -het* ható képző és az orosz *мочь* segédige funkciója és jelentése azonos.

- (4) Az előfizető bármikor *visszavonhatja* vagy *módosíthatja* igényét.
(Nempublikált forrás)
Абонент *может отозвать* или *изменить* своё заявление.
(Nem publikált fordítás)
- (5) Gazdasági társaság csak e törvényben szabályozott módon és formában *létesíthető* (*Magyar Közlöny* 1988: 5)
Хозяйственное общество *может создаваться* только в установленном настоящим законом порядке и бюре. (*Newsletter* 1993/1: 2)

Ha a *-hat, -het* képzős magyar igék *мочь*+Inf. orosz fordítását (6) explicitációnak tekintjük, akkor fordítva implicitációról kellene beszélnünk. Holott szemantikai síkon itt sem beszélhetünk elszegényedésről.

- (6) «работодатель» может установить индивидуальный график работы «Нанимающегося». (Nem publikált forrás)
A „Munkaadó” egyéni munkaidőt *írhat elő* a „Munkavállaló” részére. –
(Nem publikált fordítás)

Ha explicitációs szempontból minden fordítói átváltási műveletet jellemeznénk, akkor kérdéses lenne az is, hogy az orosz *мочь*+Inf. szerkezet magyarrá fordítását kötelező vagy fakultatív explicitáció/implicitációnak tekintsük-e. Ugyanis, míg magyarról oroszra a *-hat, -het* képzős igéket szinte kötelező jelleggel a *мочь*+Inf. szerkezettel fordítják a fordítók, addig fordítva ez már korántsem ilyen egyértelmű. Oroszról magyarrá a *-hat, -het* képzős ragozott igen kívül szóba jöhetnek más szerkezetek is. Pl.:

Modális segédige: <i>мочь</i> +Inf.	1) <i>-hat, -het</i> képzős ragozott ige (7) 2) <i>tud</i> + Inf.(8) 3) ragozott ige kijelentő módban (9) 4) ragozott ige feltételes módban (10) 5) <i>lehet</i> + <i>szükség</i> (11) 6) összetett jövő idő+ főnév (12) 7) <i>lehetetlen, hogy</i> +mellékmondat (13) 8) igei szemantika: <i>előfordul, létezik, megeshet</i> (14) 9) határozószók: <i>hébe-hóba, talán</i> (15)
--	---

Példákkal illusztrálva:

- (7) Граната тем временем *может сдвинуться и взорваться*.
(*Спутник июль* 1987: 112)
Eközben a gránát *elmozdulhat* és *felrobbanhat*.
(*Спутник* 1987 július: 140)

- (8) Сейчас он может её осуществить, но какая ответственность!
(Спутник август 1987: 25.)
Ezt most meg tudja valósítani, de ez óriási felelősséggel jár!
(Szputnyik 1987 augusztus: 114)
- (9) ...не может же быть... (Булгаков 1989: 187)
Hisz nem létezik, hogy... (Bulgakov 1972: 19)
- (10) ...утром вся эта орава в город могла сделать визит...
(Булгаков 1989:192)
Az egész csorda becsődült volna városnézőbe... (Bulgakov 1972: 25)
- (11) За ним и уместился анестезиолог: он мог понадобиться в любую секунду. (Спутник июль 1987: 112)
E mögött helyezkedett el az altatóorvos, mert bármely pillanatban szükség lehetett rá. (Szputnyik 1987 július: 140)
- (12) Фёдоров планирует, что они смогут зарабатывать три-четыре миллиона долларов в год. (Спутник июль 1987август: 31)
Fjodorov azt tervezi, hogy évente három-négy millió dollár nyereséget fognak elérni. (Szputnyik 1987 augusztus: 120)
- (13) Не может же П. под Трактиром быть. (Булгаков 1989: 191)
Lehetetlen, hogy P. már a Kocsmánál legyen. (Bulgakov 1972: 24)
- (14) Отдельные случаи разложения разложения могут быть...
(Булгаков 1989, 188)
...előfordulnak hébe-hóba fegyelemsértések... (Bulgakov 1972: 20)
- (15) Коварный враг ... может разбить ... Город и осколки покоя растоптать каблуками. (Булгаков 1989: 186)
... a könyörtelen ellenség, aki talán romba dönti ... a várost, és lábbal tiporja szét a békességnek még a morzsáit is. (Bulgakov 1972: 18)

A fenti példákban is jól látszik, hogy míg magyarról oroszra fordításkor kötelező átalakítani a ható képzős magyar igéket, addig oroszról magyarra fordításkor számtalan más megoldás kínálkozik, egészen a formális ekvivalensig (8). Kérdés azonban, hogy explicitációnak vagy implicitációnak tartjuk-e pl. a (10), (12), (15) példákat?

A (10) példában ugyan a magyar fordításban eltűnik az orosz *мочь* ható segédige, és a potencialitást múlt idejű feltételes módú ige fejezi ki. Explicitációnak vagy implicitációnak tekinthető ez a példa? A (12) példamondat fordítása a felszíni szerkezet szintjén akár még részlegesen formális ekvivalensnek is tekinthető, szemantikai szinten azonban a „*зарабатывают*» és a „*nyereség= прибыль*» bizonyos fokú elmozdulást mutat. Könyvelési szövegben pl. egyáltalán nem lenne mindegy, hogy jövedelemről vagy nyereségről van-e szó. A kérdés ugyanaz: explicitációnak vagy implicitációnak tekintjük-e az adott fordítási átváltást? A (15) példát mindenképpen fakultatív átváltásnak tekinthetjük, hiszen jó magyar mondatot kaphattunk volna akkor is, ha pl. így fordítunk: *A könyörtelen ellenség lerombolhatja a várost és eltiporhatja a békesség utolsó morzsáit is.* Kérdés, hogy explicitációs szempontból hogyan értékeljük ezt a fordítási megoldást, már amennyiben az explicitáció valóban szuperkategória, és minden fordítói művelet jellemezhető vele.

Kérdéses számomra az explicitáció fogalmának az alkalmazása azokban az esetekben is, amikor az oroszban ún. объектный infinitívust használunk, tehát, amikor a modális igével és a főnévi igenévvel kifejezett cselekvésnek más az alanya. Ezek közé az infinitívusos szerkezetek közé tartoznak pl. az orosz műveltető szerkezetek.

- (16) Дали знать. (Булгаков 1989: 192)
Tudatták. (Bulgakov 1972: 25)

Szemantikai szinten a magyar műveltető –at képző ugyanúgy a kauzativitást fejezi ki, mint az orosz *дать*+Inf. szerkezet. Morfológiai szinten a magyar ige inkorporálta magába a *дать* segédigét. Hogyan lehet minősíteni ezt az esetet explicitációs szempontból?

- (17) В моей смерти прошу никого не винить. (Спутник июль 1987: 99)
Halálomért senkit se *okoljanak*. (Szputnyik 1987 július: 49)

Ebben a mondatban a magyar fordítást elliptikusnak tekintjük, hiszen a teljes mondat így hangzana: *Kérem, hogy halálomért senkit se okoljanak*. Másrészt viszont az explicitáció definíciója szerint az indoeurópai igeneves szerkezetek kicsomagolása explicitációnak tekinthető. Itt tehát első lépésben kötelező explicitáció történt, amelyet második lépésben implicitált a fordító. Atipikus esettel állnánk szemben? Nem igazán, hiszen meglehetősen gyakran megy végbe a magyar nyelvben hasonló ellipsis.

A „klasszikus” kicsomagolást a következő példával illusztrálhatjuk:

- (18) Служащая порта поставила штампик и пригласила пройти на предполётный досмотр. (Спутник июль 1987: 112)
A repülőtéri alkalmazott ráütötte a bélyegzőt a jegyre, és *megkérte* az utast, *hogy menjen* biztonsági ellenőrzésre. (Szputnyik 1987 július: 140)

A felszíni szerkezet szintjén itt egyértelműen kicsomagolásról, a mondategység mondat szintre emeléséről van szó. Szemantikailag azonban semmi plusz nincs a fordításban.

Összefoglalva: ha elfogadjuk azt a definíciót, hogy minden strukturális, grammatikai, szemantikai, logikai és pragmatikai többletet explicitációnak tartunk, akkor a strukturális, grammatikai és a szemantikai szint bizonyos esetekben **összeütközésbe** kerülhet egymással, mint azt a főnévi igeneves szerkezetek esetében a fenti példák is mutatják. Lehet azonban, hogy ez a főnévi igenév kettős természete miatt van így. Az orosz nyelvben ugyanis az infinitívus az ige elvont, kiindulási formája, s egyben szótári alak. Ugyanakkor, míg morfológiai szempontból az ige kiindulási formája, centruma, addig szintaktikai szempontból a periférián helyezkedik el: modális, expresszív színezete eltávolítja a centrum semleges mondatmodelljeitől. Az infinitívusos mondatok általános jelentése a potencialitás. A cselekvés potenciális maradhat még a szubjektum akaratára, szándéka ellenére is. Pl. *старается понравиться, стремление понять*.

Ezzel szemben a szófajba sorolást illetően a magyar nyelvben a névszók közé sorolja a főnévi igenevet. Mint magyar elnevezése is mutatja, a főnévi igenév átmeneti kategóriát képez a főnév és az ige között. A magyarra fordítás során ez a

kettősség gyakran azt eredményezi, hogy a fordító vagy “igésíti” vagy “főnevesíti” a főnévi igenevet, eldöntve ezzel a kettős természetéből adódó konkurenciát.

Az infinitivus kettős természetére és az ebből adódó fordítási problémákra az általam elemzett szövegekben is számos példát találtam. A fent leírtak alapján ez a probléma elsősorban magyarról oroszra fordításkor jelentkezik. Ha elfogadjuk ugyanis, hogy az orosz infinitivus alapjelentése a potencialitás, tágabb értelemben pedig a modalitás, akkor a magyar szövegben is lennie kell valamilyen modalitásra utaló nyelvi eszköznek. Az általam elemzett orosz főnévi igeneves szerkezetek kb. 10 %-ában azonban a magyar szövegben sem grammatikai, sem lexikai eszköz nem utal a modalitásra, az csak a kontextus szintjén van jelen. Azaz, hogy a fordító infinitivusos szerkezettel fordít, kibontja, («договаривает», «развёртывает») explicitté teszi a magyar mondatokban csak burkoltan jelen lévő modalitást, megfeleltetve a fordított orosz szöveget az orosz nyelvi normának. Ezeket az eseteket megvizsgálva minden esetben úgy tapasztaljuk, hogy a fordító, anélkül, hogy meghamisítaná az eredeti szöveget, valamivel többet mond, mint a forrásnyelvi szöveg. Ilyen szempontból tehát leginkább Seguinotval érthetünk egyet, aki azt javasolja, hogy az explicitáció fogalmát csak az ún. fordításspecifikus explicitációra kellene használni, és csak a szemantikai, logikai szinten jelentkező többletre kellene azt alkalmazni. A rendszerszintű, grammatikai szinten végrehajtott transzformációkra pedig nem kellene az explicitáció terminust használni, hanem továbbra is átváltási műveletként vagy transzformációként kellene beszélni róluk. Ily módon elkerülhető lenne a fentiekben leírt konfliktus, mikor egy és ugyanaz a transzformáció grammatikai szinten implicitációnak, szemantikai szinten azonban explicitációnak minősíthető.

2. 3. Fordításspecifikus explicitáció

Ha tehát az explicitáció fogalmát csak az ún. fordításspecifikus explicitációra szűkítenénk le, akkor csak az olyan esetek tartoznának ide, amikor a célnyelvi hozzáadások nem magyarázhatók a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel. Erre szolgálhatnak példaként az alábbi fordítások, melyek az általam elemzett különböző funkcionális stílust képviselő szövegekből származnak:

2.3.1. Fordításspecifikus explicitáció magyarról oroszra fordított szövegekben

2.3.1.1. Hivatalos stílus

- (19) *Az előfizető elfogadja, hogy a szolgáltató személyes illetve egyéb adatait (...) felhasználja.* (Nem publikált forrás)
Абонент принимает решение о том, что услугодатель может использовать личные и другие данные. (Nem publikált fordítás)
- (20) Az F-Secure által adott semmiféle szóbeli vagy írásos felvilágosítás vagy javaslat nem *keletkeztet* garanciális kötelezettséget, illetve nem *terjeszti ki* az előzőekben említett korlátozott garanciavállalás mértékét. (Nem publikált forrás)

- Никакие устные или письменные объяснения или предложения ...не могут считаться гарантийными обязательствами, а также повлиять на степень вышеперечисленных ограниченных гарантийных обязательств. (Nem publikált fordítás)
- (21) Az F-Secure alkalmazottainak, licenctovábbadóinak vagy leányvállalatainak nevében csakis az ebben a pontban rögzített módon és azért lép fel, hogy kötelezettségeket, garanciákat és felelősséget nem érvényesíthetőnek minősítsen, kizárjon, és/vagy korlátozzon, illet semmiféle egyéb tekintetben vagy célból *nem tesz*. (Nem publikált forrás)
F-Secure *может выступать* от имени своих служащих, дистрибьюторов лицензий и дочерних предприятий только указанным в данном пункте способом и только затем, чтобы признать не выполнимыми обязанности, гарантии и ответственность, исключить их и/или ограничить, и ничего подобного *не может делать* с другими целями. (Nem publikált fordítás)
- (22) Amennyiben az Axelero Rt. a... szolgáltatást *nyújtani tudja*, és azt a szerződésben vállalt határidőn belül *kiépíti*. (Nem publikált forrás)
В случае, если АО Axelero *сможет обеспечить* услугу ADSL на выбранный заказчиком номер и построить её в течение указанного в договоре срока, ... (Nem publikált fordítás)

2.3.1.2. *Publicisztikai stílus*

- (23) A szakmai kamara azonnali kizárással ...”*honorálta*” a június végi mutatóványt. (168 óra 2003/40: 19)
...«артистам» *пришлось заплатить* немедленным исключением из профессиональной палаты... (Nem publikált fordítás)
- (24) Az ősök igencsak *pirulnának*... (168 óra 2003/40: 19)
...нашим предкам *пришлось бы краснеть* за своих потомков... (Nem publikált fordítás)
- (25) Putyin túlnyomórészt *megfekezte* az oligarchákat, és a hatalom centralizálása révén *ellenőrzése alá vonta* a Jelcin-érában afféle hűbérurakként tevékenykedő régióvezetőket. (Figyelő 2001/46: 19)
Путину *удалось* в значительной степени *ограничить* влияние олигархов и взять под контроль региональных руководителей, которые в ельцинскую эру вели себя как удельные князья. (Nem publikált fordítás)
- (26) ...*az idén is* legalább 5,0-5,5 százalékkal *nő*... (Figyelő 2001/46: 19)
...в этом году *он должен вырасти* по крайней мере на 5,0-5,5 процентов... (Nem publikált fordítás)
- (27) Az Egyesült Államok ma bizonyára akkor is minden igyekezetével *azon lenne*, hogy a lehető legbarátibb viszonyt alakítsa ki Moszkvával. (Figyelő 2001/46: 19)
Соединённые Штаты сейчас всё равно *будут стремиться* установить с Москвой наиболее дружеские отношения. (Nem publikált fordítás)
- (28) Denevér- vagy bagolyfeszítésről *sem írnak* az újságok. (168 óra 2003/40: 19)

- В наши дни... *не слышать* о распинании сов и летучих мышей.
(Nem publikált fordítás)
- (29) ...– *belpolitikai szempontból* határozottan vakmerő – politikai gesztusok egész sora követte... (Figyelő 2001/46: 19)
... целый ряд политических жестов, определённо рискованных, *если рассматривать* их с внутривнутриполитической точки зрения...
(Nem publikált fordítás)
- (30) Nem csupán kedvenként, magány ellen, “*válnak be*”, de egyes fizikai és pszichés betegségek kezelésében, gyógyításában is, és fontos szerepet kaphatnak a gyermeknevelésben is. (168 óra 2003/40: 19)
Эти животные сейчас не только любимцы, *призванные скрасить* одиночество, они могут “применяться” в лечение некоторых физических и психических расстройств, и играть большую роль в воспитании детей. (Nem publikált fordítás)
- (31) Ennek az egyetlen terméknek a világpiacon áringadozása drámai következményekkel jár. (HVG 2000/40: 58)
Колебание мировых цен на этот продукт *может привести* к драматическим последствиям. (Nem publikált fordítás)
- (32) Az állatvédő szervezetek ...”csupán” félszáz menhelyet *tartanak fenn*. (168 óra 2003/40: 19)
Общества защиты ...*могут поддерживать работу* «всего» полусотни приютов. (Nem publikált fordítás)
- (33) Az önkormányzatok – jobb helyen – *területet*, ..., csekély *pénzt adnak*, ésszerű állattartási *rendeletet hoznak*. (168 óra 2003/40: 19)
Органы местного самоуправления в лучшем случае *могут предложить* территории, ..., немного денег и *принимать* разумные правила содержания животных. (Nem publikált fordítás)
- (34) Rosszabb, szegényebb helyeken *semmit*. (168 óra 2003/40: 19)
В не таких богатых населённых пунктах они не *могут дать* ничего. (Nem publikált fordítás)
- (35) Amelyeknek a világgazdaság *fellendülése* az egyetlen *esélyük*, hogy maguk is növekedjenek (HVG 2000/40: 58)
... единственный шанс для подъёма экономики которых *может дать* рост мировой экономики (Nem publikált fordítás)

2.3.1.3. Szépirodalmi stílus

- (36) ...ezt már *mondta* egyszer... (Ottlik 1983: 5)
Он уже *пытался заговорить* об этом...(В.А. и А.В. Смирнов 1983: 7)
- (37) ...de jóformán *még el sem indultunk*...(Ottlik 1983: 6)
Не успели мы сделать и шага (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 8)
- (38) ...*ki szedelőzködik* komolyan...(Ottlik 1983: 6)
...человека, который всерьёз *намеревается покинуть* пляж... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 9)
- (39) ...mint akiről váratlanul *kiderül*, hogy folyékonyan *beszél*... (Ottlik 1983: 7)
...я могу бегло *говорить*... (В.А. и А.В. Смирнов 1983: 9)

- (40) ...csak *mordultam* egyet dühösen...(Ottlik 1983: 7)
...я мог всего лишь сердито *проворчать*... (B.A. и A.B. Смирнов 1983: 9)
- (41) ...az irataim minden igazoltatást *kibírtak*...(Ottlik 1983: 9)
...мои бумаги *могли выдержать* лѐбуј проверку... (B.A. и A.B. Смирнов 1983: 11)
- (42) ...én ugyan előbb *körüljártam* az udvart...(Ottlik 1983: 10)
...я умудрился *обойти* весь двор...(B.A. и A.B. Смирнов 1983: 11)
- (43) ...*nem értettem pontosan*, hová akar kilyukadni Szeredy ...
(Ottlik 1983: 12)
...я не мог *взять в толк* куда клонит Среди... (B.A. и A.B. Смирнов 1983: 14)
- (44) ...a valósághoz teljesen hűen *foglalta szavakba*...(Ottlik 1983: 15)
...он *старался передать* события... (B.A. и A.B. Смирнов 1983: 17)
- (45) ...legalábbis *úgy értettem*...(Ottlik 1983: 17)
...насколько я *смог разобрать*... (B.A. и A.B. Смирнов 1983: 19)
- (46) ...ezt sem jól *mondom*...(Ottlik 1983: 16)
...я и это не сумел *выразить*... (B.A. и A.B. Смирнов 1983: 18)

Ha magyar anyanyelvű fordította volna a példákban szereplő magyar mondatokat oroszra, a formális ekvivalencia és a kötelező átváltás aránya valószínűleg megegyezne vagy nagyon hasonló lenne, mint az orosz fordító által fordított szövegben. A rendszerszintű egybeeséseket és eltéréseket ugyanis megfelelő nyelvtudással viszonylag könnyű elsajátítani. Esetünkben a magyarról oroszra fordításakor a formális ekvivalencia aránya 30%, a kötelező (grammatikai) átváltásé 43%, összesen tehát 73% volt, ami azt jelenti, hogy, ha a fordító meg akar felelni az orosz nyelvi normának, akkor még kb. 27%-ban kell fakultatív vagy fordításspecifikus explicitációhoz folyamodnia. A fordítás minőségét talán épp a fakultatív átváltások és a fordításspecifikus explicitáció arányával lehet lemérni. Ezek az átváltások, azonban, mint elnevezésük is mutatja, fakultatív jellegűek, nehéz receptet adni a használatukra. Hiányuk viszont a kvázi-helyesség érzetét kelti (a kvázi-helyesség fogalmáról vö. Papp 1972, 2006).

Ezekben az esetekben jelent nagy segítséget, ha a fordító ismeri az egyes funkcionális stílusokban használt lexikai, grammatikai és szintaktikai eszközök gyakorisági mutatóit. Ha tudja, például, hogy az eredeti magyar szövegekben mindössze kb. 1:3 az infinitívusos szerkezetek aránya az eredeti orosz szövegekhez képest, akkor tudatosul benne, hogy magyarról oroszra fordításakor gyakorlatilag (és természetesen leegyszerűsítve) meg kell háromszoroznia a főnévi ige-neves szerkezetek illetve mondatok számát. Ennek tudatában – keresni fogja a lehetőséget, hogy, ahol lehet, elvégezze az „infinitivizációt”. Ez az átváltás szintaktikai szinten tömörítés, «begöngyölítés», szemantikai szinten azonban explicitáció «kibontás», mivel a magyar mondatban impliciten kifejezett modalitást a fordító azzal teszi explicitté, hogy a célnyelvi befogadók, az orosz anyanyelvűek számára megszokott grammatikai eszközzel, infinitívusos szerkezettel fogalmazza újra. Ebből viszont az következik, hogy tisztáznunk kell, mit is értünk az explicitáció/implicitáció fogalmán.

Irodalom

- Бархударов, Л. С. 1975. *Язык и перевод*. Москва: Международные отношения
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds): *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Narr 17-35.
- Heltai P. 2005. Explicitation, Redundancy and Ellipsis in Translation. In: Károly K., Fóris Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies In Honour of Kinga Klaudy* Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-75.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf., 2.szám. 5-21.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplináritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára I.* Szeged: Generalia. 71-75.
- Klaudy K. (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyve. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden, Brill.
- Папп, Ф. 1972. Окончательная редакция текстовых единиц, длинее предложений или квазиправильность речи лиц, освоивших иностранный язык. *Slavica* XII, 27–41.
- Papp F. 2006. A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű beszéd kvázi-helyessége. In: Klaudy 2006. 122-135.
- Pápai V. 2001. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány* III. évf. 1. szám 26-39.
- Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explicitation Hypothesis. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol.1.No.2. 106-114.
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.

Források

Magyar-orsz:

- A gazdasági társaságokról szóló törvény és indoklása. *Magyar Közlöny*. 1988. Különszám. Особое издание Венгрия: Закон 1988 г. о хозяйственных обществах. *Newsletter*. 1993/1.
- Barátok közt. *Figyelő* 2001/46: 19. Orosz fordítás: nem publikált.
- Kutyavilág. *168 óra* 2003, XV. évf., 40. szám: 19. Orosz fordítás: nem publikált.
- Kit sújt az olajár? *HVG* 2000/40: 58. Orosz fordítás: nem publikált.
- Ottlik, G. 1959. *Iskola a határon*. Budapest: Magvető. Отлик, Г. *Училище на границе* (перевод: В.А. и А.В. Смирновых). Москва: художественная литература.

Orosz magyar:

- Булгаков, М. 1989. *Белая гвардия*. Собрание сочинений в пяти томах, т. 1 Москва: Художественная литература. Bulgakov, M. 1972. *A fehér gárda* (ford.: Grigássy Éva). Budapest: Európa
- Индустрия, возвращающая зрение *Спутник*. 1987/8: 25. Nagyipar a szemészetben. *Szputnyik* 1987/8: 114
- Остановить у последней черты. *Спутник*. 1987/7: 99. Segítség az utolsó pillanatban. *Szputnyik* 1987/7: 49.
- Разминирование в операционной. *Спутник*. 1987/7: 112. Hatástalanítás a műtőben. *Szputnyik* 1987/7: 140.

AZ ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYAI

Könyvek

- KINGA KLAUDY 2003. *Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian.* Budapest: Scholastica 473 pp. ISBN 963206839 4
- KLAUDY KINGA (szerk.) 2003. *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón.* 30 éves az ELTE Fordító és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 8614137
- LÁNG ZSUZSA 2001. *Tolmácsolás felsőfokon.* A hivatásos tolmácsok képzéséről. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9
- HORVÁTH ILDIKÓ – SZABARI KRISZTINA – VOLFORD KATALIN 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban.* Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7
- SZABARI KRISZTINA 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába.* Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5
- KLAUDY KINGA (szerk.) 1999. *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve.* Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0
- KLAUDY KINGA 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 69.
- KLAUDY KINGA 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába.* Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7
- KINGA KLAUDY – JÁNOS KOHN (eds.) 1997. *Transferrer Necessé Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting.* Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5
- KINGA KLAUDY – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. *Translation Studies in Hungary.* Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480 eddig megjelent: 1999/1,2., 2000/1,2., 2001/1, 2, 2002/1,2, 2003/1,2, 2004/1,2, 2005/1,2.

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F épület. Telefon: 4 116 500/5894 – Fax: 4 855 217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Megrendelőlapok letölthetők: www-elteftt.hu

A referencia fordításának kérdései angol-magyar és angol spanyol fordításokban*

Jenei Gabriella

1. Bevezető

A nyelvi rendszerek közötti eltérések a fordítás folyamatában olyan akadályokat jelenthetnek, melyek különböző stratégiák alkalmazásával áthidalhatók, de a szöveg alkotóelemeinek változásával járnak együtt. Az egyik ilyen alkotóelem a kohézió, melynek bár pontos funkciója vitatott, több kutatás támasztja alá, hogy a kohéziós eszközök használatának módja hatással van a szövegek minőségére (de Beaugrande és Dressler 2000; Károly, Árvay, Edwards, Fekete, Kolláth és Tankó 2000; Blum-Kulka 1986; Heltai és Juhász 2002).

A kohéziós eszközök a szöveg felszíni (lexiko-grammatikai) komponensei által létrehozott kapcsolatokat jelentik. Ezek a kapcsolatok minden nyelvben megjelennek, megvalósulási formáikat tekintve azonban lehetnek nyelvspecifikusak. Általános jellemzőik közül Halliday (1985) kiemeli, hogy egymástól akár több mondatnyi távolságra lévő nyelvi elemek között is létrehozhatnak szemantikai kapcsolatokat.

Halliday és Hasan (1976) szerint a kohéziós kapcsolatok megteremtésének négy fő módja van az angolban: (1) a referencia, (2) a szubsztitúció és az ellipsis, (3) a kötőszavak és (4) a lexikai kohézió. A jelen dolgozat témája a referencia, melyről elmondható, hogy minden nyelvben megjelenik, hiszen minden nyelvnek vannak olyan elemei, melyek nem önmagukban, hanem egy másik nyelvi elemre való rámutatás által válnak interpretálhatóvá (Halliday és Hasan 1976). Bár a referencia csupán egy a szövegkohézióhoz hozzájáruló tényezők közül, hatást gyakorolhat a szövegek minőségére, értelmezhetőségére; a referencia feloldásának minden formája a sikeres megértés egyik sarokköve (Sanford és Garrod 1981).

A jelen dolgozat kiindulópontja az a feltevés, hogy a referencia hozzájárul a szövegek minőségéhez, ezáltal a fordítások minőségét is befolyásolja annak célnyelvi megvalósulása. A fordított szöveg megalkotásánál a referenciával kapcsolatban főként kötelező átváltási műveletekről beszélhetünk, melyeket a fordítók a két nyelv lexikai és nyelvtani szerkezetének különbségei miatt végeznek el. Ugyanakkor fontos szerepet játszanak a fakultatív átváltási műveletek is, amelyek nem vezethetők vissza szigorúan a nyelvi kontrasztra, hanem főként a célnyelvi szövegek általános jellemzőitől, vagy más, úgynevezett „kulturális, pragmatikai tényezőktől függnék” (Heltai és Juhász 2002). A következőkben egy

* Ezúton szeretném megköszönni Károly Krisztina tanárnőnek a jelen dolgozathoz nyújtott segítségét.

olyan vizsgálat eredményeiről számolunk be, amelynek célja az angol nyelvben használt utalószavak összevetése azok magyar és spanyol nyelvi megvalósulásai-val egy irodalmi jellegű szövegben, valamint azon fordítói stratégiák feltérképezése, amelyeket a fordítók a nyelvek közti különbségek áthidalására alkalmaztak.

2. Az elemzés elméleti háttere

2.1 A referencia vagy ko-referencia, mint kohéziós eszköz

A referencia olyan szemantikai kapcsolat, amely egy utaló elem és egy – a szövegvilágban megjelenő – referens (antecedens) kapcsolatából áll. A kapcsolat által hordozott jelentést nevezzük referenciális jelentésnek. Ez a jelentés egy adott megnyilatkozás (angolul: utterance) eseményéhez kötött (Lyons 1977). A kohézió az utalások folytonosságában áll, melynek kapcsán felmerülhet az antecedens szerepének kérdése az interpretáció során. Elbeszélő szövegekben az antecedens visszakeresése nem „mechanikus” keresési művelet. Számtalan tényező befolyásolhatja a szöveg befogadója által megalkotott pontos interpretációt: az „elképzelt kontextus” vagy „szöveg-specifikus tudás” (Emmott 1997), az olvasó általános tudása a világról (Brown és Yule 1983), valamint az olvasó előfeltételezései annak alapján, hogy ismerősek-e számára azok a tipikus nyelvi kifejezésmódok, amelyeket az egy adott szocio-kulturális kontextusban élő beszélők alkalmaznak (Labrador de la Cruz 2003). Mindezen tényezők figyelembe vétele releváns a szöveg koherenciájának megalkotása szempontjából.

A dolgozat az angol forrásszövegben található kohéziós eszközök magyar és spanyol célnyelvekben megvalósuló formáit vizsgálja, ezért az elemzés Halliday és Hasan (1976) és Halliday (1985) taxonómiájának a referenciára vonatkozó fejezetein alapul. (Más szövegnyelvészeti megközelítések összegzéséhez ld. Károly 2002.) A kohézió tekintetében Halliday és Hasan (1976) megkülönbözteti az exoforikus (szövegen kívülre) és az endoforikus (szövegen belüli) utalást. Az utóbbit további két típusra osztják: anaforikus (ez esetben a referens megelőzi az utaló elemet) és kataforikus utalásra (a referáló elem előre mutat a szövegben). A továbbiakban a referencia három fő kategóriájáról lesz szó: (1) a személyes referenciáról, (2) a mutató névmásokról és (3) a hasonlítószavakról.

2.2 A személyes referencia

A következőkben a személyes referencia három fő kategóriájáról lesz szó: (1) személyes névmások, (2) birtokos determinánsok és (3) birtokos névmások. A táblázat a személyes névmások angol nyelvi elemeit mutatja azok magyar és spanyol megfelelőivel.

A harmadik személyű névmás a szövegbeli anaforikus és kataforikus utalások legtipikusabb eszköze; kiemelt szerepe miatt számos kutatás témáját képezte (pl. Heltai & Juhász 2002; Emmott 1997). Halliday és Hasan (1976) kiemeli kumulatív használati lehetősége miatti fontosságát: mivel a harmadik személyű névmások egész sorának lehet ugyanaz a referenciális jelentése, ezáltal referen-

1. táblázat

Személyes referencia az angolban (Halliday és Hasan 1976),
a magyarban (Heltai és Juhász 2003), és a spanyolban (Marín, Gran és Sánchez 1999)

		Egyes szám			Többes szám		
A szitáció résztvevői	Beszélő(k)	<i>I</i>	<i>én</i>	<i>yo</i>	<i>we</i>	<i>mi</i>	<i>nosotros</i> <i>nosotras</i>
	Befogadó(k)	<i>you</i>	<i>te</i>	<i>tú</i>	<i>you</i>	<i>ti</i>	<i>vosotros</i> <i>vosotras</i>
Más szerepek	Hímnem	<i>he</i>	<i>ő/az</i>	<i>él</i>	<i>they</i>	<i>ők/azok</i>	<i>ellos</i>
	Nőnem	<i>she</i>		<i>ella</i>			<i>ellas</i>
	Élettelen	<i>it</i>	–	–			–

cia-láncolatok hálózatát megteremtve jelentősen hozzájárulhatnak a szöveg kohéziójához.

Mint az az 1. táblázatból is látható, az első és második személyű névmások tipikusan a szituáció egyik résztvevőjére utalnak a szövegen kívülre (exoforikusan). Alkalmasként azonban endoforikus utalásra is, amennyiben a referens megnevezése megjelenik a szövegben. Ez indokolja az elemzés hatókörének kiterjesztését ezekre a névmásokra is.

A táblázatból nem derül ki, de a három nyelv nem csupán a rendelkezésükre álló névmások tekintetében különbözik, hanem azok funkciói is eltérnek. A magyar és a spanyol célnyelvekben a személyes referencia kifejezésre a névmásokon és determinánsokon kívül más nyelvi eszközök is vannak: ilyen az igei személyrag, és a magyar nyelvben a főnévi birtokos személyjel.

Az „*it*” angol névmás speciális abból a szempontból, hogy a referenseinek típusa nem mindig olyan egyértelmű, mint a többi személyes referencia esetében. Uthalhat a szöveg egy résztvevőjeként nyelvileg kódolt entitásra (ez többnyire főnévi kifejezésként jelenik meg), vagy pedig a szöveg egy azonosítható részletére. Ez utóbbinak két fő típusát különböztethetjük meg: az úgynevezett „bővített referenciát” (angolul: *extended reference*) és a „tényreferenciát” (angolul: *text reference*) (Halliday & Hasan 1976, Károly et al. 2000). A bővített referencia esetén a referens vagy egy folyamat, vagy események/folyamatok sorozata; nyelvtani értelemben egy vagy több mondat együttese. A tényreferencia jelöltje egy olyan folyamat vagy esemény, amely nem feltétlenül jelenik meg explicit módon a szövegben. Mivel a célnyelvekben nincs a névmásnak pontos megfelelője, várható, hogy mutató névmások töltik be ezeket a funkciókat.

A birtokos névmások és determinánsok interpretációja két referens visszakeresésével történik. A birtokos névmások (pl. *enyém(ek)*, *mine*, *mío(s)/mía(s)*) a birtokló személyre utalnak, de a birtok tárgyát ellipszissel, valamint különböző inflexiókkal jelzik. A birtokos determinánsoknál (pl. *((az) ő)+NP+e(i)*, *his/her, su*) hasonló a helyzet, azonban itt a birtokolt entitás lehet explicit (pl. lexikai ismétlés). Az egyeztetés szám (magyar, spanyol) és nem (spanyol: kivéve E/3, T/3) tekintetében a birtok jegyei alapján történik.

A célnyelvekben a személyes névmásokkal és igei személyragokkal kapcsolatban még megjegyzendő, hogy különbséget tesznek a tegező és magázó alakok között. A célnyelvi szövegekben a megszólítások udvariassági szintjét illetően a fordítónak a célnyelv normái szerint kell eljárnia (Larson 1984).

2.3 A mutató névmások

A mutató névmás a verbális rámutatás eszköze, a jelölt entitást azáltal teszi azonosíthatóvá, hogy megadja a helyét egy úgynevezett „közelségi skálán” (angolul: scale of proximity) (Halliday és Hasan 1976). A 2. táblázat a három vizsgált nyelv leggyakrabban használt mutató névmásait foglalja össze, a rendszeren belüli szisztematikus distinkciók szerint.

A semleges elem mindhárom nyelvben a határozott névelő. Jellemzője, hogy önmagában nem hordoz információt vagy tartalmi utalást a referált entitás pozíciójára vonatkozóan, hanem azt jelzi, hogy a kérdéses elem konkrét, tehát azonosítható valahol a szövegben (Halliday 1985). A névelő esetében különösen gyakori az a jelenség, hogy egy bizonyos előfordulása egyszerre több (endoforikus és exoforikus) funkciót is betölt.

A szemantikailag szelektív (közelre vagy távolra mutató) névmásokon belül is megkülönböztethetjük azokat, amelyek a résztvevő(k) számát és amelyek a körülmények helyét és idejét jelölik.

2. táblázat

Mutató névmások az angolban (Halliday és Hasan 1976 alapján), a magyarban (Tolcsvai Nagy 2001) és a spanyolban (Marín et al. 1999)

Neutrális	<i>the</i>	<i>a/az</i>	<i>el/la, los/las</i>					
	– Közelség		Közélre mutató:			Távolra mutató:		
Szelektív	– Résztvevő	E.sz.:	<i>this</i>	<i>ez</i>	<i>este/a/o</i>	<i>that</i>	<i>az</i>	<i>ese/a/o, aquél/aquello/a</i>
		T.sz.:	<i>these</i>	<i>ezek</i>	<i>estos/as</i>	<i>those</i>	<i>azok</i>	<i>esos/as, aquellos/as</i>
	– Körülmény	Hely:	<i>here</i>	<i>itt/ide</i>	<i>aquí</i>	<i>there</i>	<i>ott/oda</i>	<i>allí / ahí</i>
		Idő:	<i>now</i>	<i>most, ekkor</i>	<i>ahora</i>	<i>then</i>	<i>akkor</i>	<i>entonces</i>

A magyar rendszer láthatóan nagyon hasonlít az angolhoz, azonban a „hely” kategóriájában megfigyelhető a statikus–dinamikus dimenzió szerinti megkülönböztetés. Megjegyzendő, hogy mivel a táblázat csak az angol nyelvi alakok célnyelvi megfelelőit tartalmazza, a magyar nyelv mutató névmásainak számos inflexió alakját nem mutatja.

A spanyol nyelvben a távolra mutató névmások esetében három szintű distinkciót találunk, ahol a névmások a beszélőtől, a befogadótól vagy mindkettőjüktől való távolságot jelzik. Ezen felül a spanyol névmások szám és nem tekintetében is jelöltek, ezért a célnyelvi szöveg ilyen szempontból explicitebb lesz.

2.4 A hasonlítószavak

Az összehasonlító referenciára alkalmas nyelvi elemek a nyílt szóosztályba tartoznak, tehát a tipikus elemek mellett az egyes kategóriák a nyelv változásával bővülnek vagy szűkülnek. A 3. táblázat az adott kategóriában tipikusan használt komparatív elemeket sorolja fel az angol nyelvből (Halliday és Hasan 1976) és az azokhoz legközelebb álló célnyelvi megfelelőket. A komparatív referencia lehet általános (deiktikus) és egyedi (nem deiktikus): „általános” akkor, ha csak a hasonlóság mértékét fejezi ki; „egyedi”, amennyiben az összehasonlítás egy adott tulajdonság (mennyiség vagy minőség) alapján történik.

3. táblázat

Komparatív referencia az angolban (Halliday és Hasan 1976),
a magyarban (Tolcsvai Nagy 2001) és a spanyolban (Marín et al. 1999)

	Azonosság	<i>same, equal, identical, identically</i>	<i>ugyanaz, ugyanolyan, ugyanígy/úgy</i>	<i>mismo, igual, tal, así</i>
Általános (Deiktikus)	Hasonlóság	<i>such, similar, so, similarly, likewise</i>	<i>ilyen, olyan, hasonló, hasonlóan, hasonlóképp(en)</i>	<i>mismo, tan, tal, semejante</i>
	Különbség	<i>other, different, else, differently, otherwise</i>	<i>más, másféle, máshogy, másképp</i>	<i>otro/a, diferente, demás</i>
Összehasonlítás	Numeratív	<i>more, fewer, less, further, additional; so-, as-, equally-, +kvantorok, pl. so many</i>	<i>több, kevesebb, ennyi, amnyi</i>	<i>más, menos, tanto, tan</i>
Egyedi (Nem deiktikus)	Epitetikus	összehasonlító melléknévek és határozószók, pl. <i>better; so-, as-, more-, less-, equally-</i>	melléknév + <i>Vbb/-an, -en</i>	<i>más ... que, menos... que, tanto ... como</i>

A magyar rendszerrel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a mutató névmások közeli-távoli megkülönböztetésével analóg elemeket találhatunk a komparatív referenciaelemek között is: pl. *így-úgy, ilyen-olyan*. Itt is bővíthetik az elemek halmazát a különböző inflexiók, melyek az angol és spanyol nyelvben főleg mint prepozíciók jelennek meg. A spanyol nyelvnél néhány hasonlítószó esetén megjelenik a nem és a szám szerinti egyeztetés.

2.5 Fordítási stratégiák, átváltási műveletek

A stratégiák olyan tudatos, vagy nem tudatos eljárások melyeket egy bizonyos cél elérése érdekében használunk a felmerülő problémák leküzdésére. A fordítás kapcsán stratégiákról akkor beszélhetünk, amikor a fordító a forrásnyelv és a célnyelv különbsége folytán arra kényszerül, hogy a két nyelv között „hidakat” alkosson (Presas 2000:27), pontosabban, hogy megtalálja a FNY-ihez legközelebb álló CNY-i megfelelőt. A fordítónak ezt a képességét interlingvális (Presas 2000) vagy átváltási kompetenciának (Klaudy 2003) nevezhetjük. Chesterman (2000:82) szavaival élve, a fordítási stratégiák „kipróbált, sztenderd eljárási módok a cél és az eszköz összegyeztethetlenségének áthidalására”.

Az átváltási műveletek (típusairól részletesen: ld. Klaudy (pl. 1994, 2003)) csoportosításának egyik módja a nyelvtani és lexikai átváltási műveletek elkülönítése, valamint ezeken belül beszélhetünk kötelező és opcionális műveletekről. A szövegen belüli utaló elemek fordítása nyelvtani átváltási műveletnek tekinthető, mivel a fordítónak a FNY és a CNY nyelvtani rendszereinek különbségéből adódó nehézségek áthidalása a feladata. Ezek az átváltási műveletek többnyire kötelezőek és automatikusak. Következményük lehet azonban, hogy a fordító opcionális műveletek alkalmazásra kényszerül: például az angol egyes szám harmadik személyű névmás magyarra fordításakor automatikus generalizáció történik, ennek következtében a fordítónak valahogy specifikálnia kell az utalt entitást. Ennek számos módja van: például a szereplő megnevezése, vagy azonosítása a foglalkozása alapján (Klaudy 2003). Az angolról spanyolra történő fordításnál automatikus specifikáció figyelhető meg, például a határozott névelő fordításakor.

A fordítási stratégiák alkalmazása, valamint a nyelvek szerkezete közötti különbségek hatással lehetnek a szövegek kohéziójára. A jelenséget szisztematikusan Blum-Kulka (1986) vizsgálta. Az elemzése azt mutatták, hogy a kohézió szempontjából a fordítás során explicitebb kifejezésmód jellemzi a CNY-i szöveget. Ez az eltolódás szerinte összefügg a nyelvspecifikus kohéziós elemekkel kapcsolatos preferenciákkal. Séguinot (1988:108) azt is kiemeli, hogy bizonyos CNY-i formák preferálása esetén megkülönböztetendők azok, amelyek a FNY és a CNY különbségéből következnek azoktól, amelyek „a fordítási folyamat természetéből adódnak”.

A fordítással/fordítói tevékenységgel kapcsolatban a szövegek kohézió szempontjából való vizsgálatának fontosságát hangsúlyozva Baker (1992) kiemeli, hogy a fordító feladatához tartozik, hogy biztosítsa, hogy a célnyelvi szöveg önmagában koherens legyen, és ennek érdekében elvégezze a szövegben a szükséges változtatásokat.

3. Az elemzés menete

3.1 A vizsgált szövegek

Az elemzés egy angol FNY-i szöveg és két CNY-i (magyar és spanyol) változatának összehasonlításán alapul. A FNY-i szöveg A. Christie *The Lemesurier Inheritance* című népszerű novellája, a *The Underdog and Other Stories*

című gyűjteményből. A művet magyarra Schidló Éva fordította *Hetediziglen* címmel, spanyolra Zoe Godoy *La Herencia de los Lemesurier* címmel.

A szövegválasztás során az egyik kritérium az volt, hogy elegendő mintát tartalmazzon a vizsgálandó nyelvi elemekből, mégis elég rövid legyen egy manuális elemzéshez. A másik pedig az, hogy általánosan elfogadott fordított szöveg legyen. A választott novella mindkét szempontnak megfelel. Az angol szöveg hossza 337 mondat (3978 szó), ennél a magyar fordítás némileg rövidebb, 334 mondat (3614 szó). Az, hogy az angol és a magyar szövegek hozzávetőlegesen megegyeznek a mondatok számában, de a magyar szöveg kevesebb szóból áll, nem váratlan: feltehetőleg a nyelvek típusának különbségéből adódik, mivel a magyar inflexiók jelentéstartalma lehetővé teszi a tömörebb kifejezést. A spanyol szöveg valamivel hosszabb a FNY-i szövegnél: 352 mondat (3988 szó). A spanyol CNY-i szöveg esetében gyakoribb a mondatathárok eltolása, valamint akár teljes mondatok elhagyása a fordításban.

3.2 Az elemzés megbízhatóságának biztosítása: elemzésmódszertani döntések

Mivel az elemzés egyirányú (angol_magyar, angol_spanyol), fontos, hogy a forrásnyelvi szöveg elemzése következetes és megbízható legyen. Ennek érdekében a szöveg elemzése kétszer történt meg, három hét különbséggel; a két elemzés közti egyezés 92.7% volt, tehát az elemzés megbízhatónak tekinthető.

Bár Halliday és Hasan (1976) taxonómiája általános útmutatót ad az elemzéshez, egyes esetekben az adott elemek kategorizációja nem egyértelmű. A következőkben a forrásnyelvi szövegen belüli referenciákkal kapcsolatos elemzésmódszertani döntéseket ismertetjük. A fordítások összevetésénél felmerülő problémákat az elemzés eredményeivel kapcsolatban külön az egyes nyelvek kategóriáinál tárgyaljuk.

1. Az egyes szám első személyű névmást a legtöbb esetben nem tekinthetjük kohéziós eszköznek, mivel exoforikusan, a szövegen kívüli szituációra utal. Csak abban az esetben tekinthetjük a szövegkohézió szempontjából relevánsnak, ha a beszélő megnevezése elhangzik a szövegben, ugyanis a referens ezáltal kerül be a szöveg világába. Ezt a jelenséget Halliday és Hasan (1976) „indirekt anaforának” nevezi, mivel a szövegben kell visszakeresnünk a referenst (aki ez esetben a narrátor). A vizsgált szövegben az okoz problémát, hogy a szöveg elejétől névmás utal a beszélőre, azonban a név csak a 159. mondatban jelenik meg. Az elemzés szempontjából kétféle megoldás jöhet szóba: az egyik, hogy a szöveg elejétől kezdve át kell írni kataforikusra az addig exoforikusnak tekintett – a beszélő személyére utaló – egyes szám első személyű névmásokat; a másik megoldás, hogy egészen a 159. mondatig továbbra is exoforikusnak tekintjük a narrátorra való utalást, és csak a név említésétől kezdve – a szöveg hátralévő részében előforduló névmásokat – számítjuk endoforikusnak. Az olvasó/befogadó szemszögéből több érv szól a második megoldás mellett: először is az, hogy az elbeszélésekben nem mindig szerepel a narrátor neve, ezért nem is számíthat az esetleges előfordulására. Valószínűnek tűnik, hogy az egyes szám első személyű referencia nem

váltja ki az olvasóból azt a típusú várakozást a szereplő megnevezését illetően, mint az egyes szám harmadik személyű utalás. Amikor azonban mégis megjelenik az elbeszélő neve, az összes további utalást ahhoz tudja kapcsolni. Feltéve, hogy az elemzés nem a produktumot, hanem a feldolgozás folyamatát helyezi a középpontba, elképzelhető lenne az a megoldás is, hogy a megjelenő név a szöveg addigi részének az értelmezéséhez is hozzájárul, hiszen a név egy olyan többletinformáció a referenstről, aminek az illető már az említés előtt is birtokában volt. Ennek az értelmezési folyamatnak a leírása azonban túlmutat a jelen dolgozat hatókörén, hiszen önmagában is egy külön dolgozat tárgyát képezhetné.

2. A többes szám első személyű névmások is hasonló problémákat vetnek fel. Az elemzésnél azonban célszerűbb mindegyiket utaló referenciaelemnek tekinteni, még akkor is, ha a legalább két referens közül az egyik a narrátor. Ezt az indokolja, hogy a névmás jelentése magában foglalhat olyan egyes szám harmadik személyű utalást, amelynek folytonossága nyilvánvalóan jelen van a szövegben, de megszakadhatna akkor, ha a többes számú utalást nem tekintenénk kohéziós eszköznek.

3. A határozott névelő kapcsán megemlítendőek azok a főnevek, amelyek nem állhatnak határozott névelő nélkül: pl. „*the Lemesurier family*”, „*a Lemesurier család*”, „*la familia de los Lemesurier*”. Az első említésük esetében ezek a névelők egyértelműen exoforikusak, ismételt előfordulásuk esetén azonban a névelő miatt anaforikusnak, lexikai ismétlésnek, vagy a kettő kombinációjának tekinthetők. Mivel a példákban szereplő kifejezés névnek tekinthető, és értelmezése nem egy másik szövegbeli elemre való rámutatással valósul meg, a referencia kategóriájába nem sorolható be. Kivételt képeznek ez alól a „rövidített” formái, – pl. „*the Lemesuriers*” – annak alapján, hogy interpretációjuk a „teljes” alakra vezethető vissza.

4. A fordítások összevetésénél felmerül az a probléma, hogy hogyan kezeljük a három nyelv eltérő birtokos konstrukcióit. Az angolban ugyanis kétféleképpen fejezhetjük ki a birtokos szerkezetet: „*my husband's secretary*” = „a férjem titkára” vagy „*the door of the house*” = „a ház ajtaja”. Az utóbbi példában a két határozó névelő közül bármelyik utalhat egy másik szövegbeli elemre; míg az elsőben csak a főnévi frázist megelőző referenciaelem – jelen esetben a birtokos névmás – utal. Ez a jelenség önmagában rámutat a taxonómia egyik következtetésére, ugyanis az angol birtoklást kifejező „s”-t nem tekinti kohéziós eszköznek. A magyar és a spanyol nyelvben mindig két referáló elem van a kifejezésekben: pl. „*az asszony ártatlansága*” = „*la inocencia de la mujer*”, miközben az angol nyelvre épülő taxonómia szerint csak egy elemmel kellene számolnunk: „*the lady's innocence*”.

3.3 Mintaelemzés

A következőkben a kohéziós eszközök kódolását mutatjuk be az eredeti angol szöveg és fordításainak egy részletében. A kódolási rendszer alapja, hogy egy utaló elem és egy referens kapcsolódásának módját jelöli a referáló elem kategóriája alapján. A két elem közti távolságot is célszerű megadni.

Az alábbi idézetekben a mondatok számozása az eredeti szöveg számozásának felel meg. A mondatok határainak megállapításánál Halliday és Hasan (1976) taxonómiáját követve az eredeti szövegnél az ortográfiai mondathatárokat vettük figyelembe. A célnyelvi szövegeknél az ezeknek megfelelő egységeket párhuzamosan írtuk fel: mivel egy sor egy mondatnak felel meg az elemzést segítő táblázatban, könnyen követhető, hogy a fordítók mely mondatokat egyesítettek, választottak szét több mondatra, vagy hagytak ki teljesen. A vastagon szedett szavak az utaló elemek. Mivel az elemzés fő célja az angol szöveg utalószavai megfeleltetésének vizsgálata a magyar és spanyol fordításokban, a célnyelvi szövegekben csak azokat az elemeket vettük figyelembe, amelyek az angol elemek megfelelői.

Angol forrásnyelvi szöveg:

“¹¹¹**I** said, can a legend – or a ghost, if **you** like to call it that – saw through an ivy stem? ¹¹²**I**’m not saying anything about Cornwall. ¹¹³ Any boy might go out too far and get into difficulties – though Ronald could swim when he was four years old. ¹¹⁴ But **the** ivy is **different**. ¹¹⁵ **Both the** boys were very naughty. ¹¹⁶ **They**’d discovered **they** could climb up and down by **the** ivy. ¹¹⁷ **They** were always doing **it**. ¹¹⁸ One day – Gerald was away at the time – Ronald did **it** once too often, and **the** ivy gave way and he fell. ¹¹⁹ Fortunately **he** didn’t damage himself seriously. ¹²⁰ But **I** went out and examined **the** ivy: it was cut through, M. Poirot – deliberately cut through.”

“¹²¹ It is very serious what **you** are telling **me** there, madame. ¹²² **You** say **your younger** boy was away from home at the moment?”

“¹²³ Yes.”

“¹²⁴ And at the time of **the** ptomaine poisoning, was **he** still away?”

“¹²⁵ No, **they** were **both there**.”

“¹²⁶ Curious”, murmured Poirot. “¹²⁷ Now, madame, who are the inmates of **your** establishment?”

Magyar célnyelvi szöveg:

– ¹¹¹ Azt kérdeztem: egy legenda – vagy szellem, nevezze, ahogy tetszik – át tudja-e fűrészelni egy borostyánnövény fás szárát. ¹¹² A cornwalli nyaralást most talán kihagynám. ¹¹³ Bármelyik kisfiúval megeshet, hogy túl mélyen beúszik a tengerbe, és kis híján belefutad – bár ami azt illeti, Ronald négyéves korában már tudott úszni. ¹¹⁴ De **a** borostyán **más** lapra tartozik. ¹¹⁵ **Mindkét** fiú kis ördögfióka. ¹¹⁶ Mit tegyek, ha kedvenc játékaik közé tartozik, hogy mókusosdit játszanak **a** borostyánindákon? ¹¹⁷ Mindennapos szórakozásaik közé tartozott. ¹¹⁸ Egy szép napon – Gerald éppen nem volt odahaza – Ronald túlzásba vitte **a** dolgot, **a** repkény leszakadt, ő pedig lezuhant. ¹¹⁹ Csodával határos módon nem sérült meg komolyabban. ¹²⁰ **Én** viszont kimentem, hogy tüzetesebben megvizsgáljam azt **a** repkényt – és mit tesz isten, a töve el volt fűrészelve, M. Poirot – méghozzá szándékosan.

- ¹²¹ Igen súlyos dolgokat állít(Ø), asszonyom. ¹²² Tehát azt mondja, a kisebbik fia nem volt éppen otthon?
 – ¹²³ Úgy van.
 – ¹²⁴ Nem volt(Ø) otthon az ételmérgezés idején sem?
 – ¹²⁵ De igen, **mindketten** otthon voltak.
 – ¹²⁶ Különös –mormolta Poirot. –¹²⁷ Most pedig azt szeretném megtudni, asszonyom, kik laknak még az **önök** házában.

Spanyol célnyelvi szöveg:

- ¹¹¹ Digo, ¿ puede una leyenda, una fantasía si prefiere denominarlo así, cortar un tallo de hiedra? ^{112–113} No **me** refiero a lo sucedido en Cornwall, porque aunque Ronald sabe nadar desde los cuatro años, cualquier chico puede encontrarse en apurada situación en un momento dado. ^{(114) 115–116} **Los dos** hijos míos son muy traviosos y por ello un día descubrieron que podían encaramarse por la pared sirviéndose de **la** hiedra como de una escalera. ⁽¹¹⁷⁾ ¹¹⁸ Un día en que Gerald no estaba en casa **la** hiedra cedió y Ronald cayó a tierra. ¹¹⁹ Por fortuna no **se** hizo nada serio. ¹²⁰ Pero **yo** salí y examiné la hiedra. ⁽¹²⁰⁾ Estaba cortada, monsieur, cortada deliberadamente.
 – ¹²¹ ¿Se da cuenta de la gravedad de lo que insinúa, madame? ¹²² ¿Dice que **el** hijo **menor** estaba en aquel momento fuera de casa?
 – ¹²³ Sí.
 – ¹²⁴ ¿Lo estaba también cuando **el** envenenamiento de Ronald?
 – ¹²⁵ No, **los dos** estaban en **ella**.
 – ¹²⁶ Es curioso – murmuró Poirot –. ¹²⁷ Dígame, ¿qué servidores tiene **usted**?

A 4. táblázat a fenti szövegrészletekhez kapcsolódó elemzést tartalmazza. Oszloponként röviden: a mondat sorszama után a mondatban szereplő kohéziós elemek száma található. Ezt követi maga a referenciaelem, majd az általa jelölt referens. Az elemek távolságának meghatározása is Halliday és Hasan (1976) taxonómiája alapján történt. Az anaforikus kohéziós kapcsolatok távolsága lehet közvetlen [=0], ha nem közvetlen, akkor folyamatos („mediated”=M) vagy megszakított („non-mediated”=N): e két utóbbi a közbeiktatott mondatok számával jellemezhető. Mivel a katafora a jelölt referencia viszony, ezt külön jelöljük (=K). A típus meghatározása a taxonómia alapján a fő kategóriákat összefoglalva: a személyes névmások kódja „1” (személy és szám szerint: 11, 12 ... 18), a mutató névmások kódja „2” (közeli: 21, távoli: 22, határozott névelő: 23) és a komparatív referencia kódja „3” (általános 31–33, egyedi: 34–35). A további oszlopok a célnyelvi megfelelőket mutatják. A célnyelvek esetében a kohéziós kötések számának különbségét és a jelölt elemet csak akkor írtuk be, ha az különbözik a forrásnyelvitől.

4. táblázat
Kohezió-elemzés minta

Angol forrásnyelvi szöveg		Magyar célnyelvi szöveg			Spanyol célnyelvi szöveg			különböző elem				
mondát sorszáma	kötések koheziós elem	előfűtelt/ezt elem	távolság	kötés típus	koheziós elem	típus	differencia a kötések számaiban	különböző előfűt. elem	koheziós elem	típus	differ. a kötések számaiban	különböző előfűt. elem
108	2 I you	Mrs. Lemesurier (94) M. Poirot (106)	N9 +M7 N3 +M1	15.6 17.6	kérdetnem nevezzé	1st sg 2nd sg			digo prefiere me refiero	1st sg 2nd sg 1st sg		
109	1 I	Mrs. Lemesurier	N9 +M8	15.6	kihagynám	1st sg						
110	0											
111	2 the ivy different	an ivy stem (111) (Cornwall)	N2 extended	23.6 33	a borostyán más	23.6 33						
112	2 both the boys	Ronald and Gerald (90)	0, N24	34 23.6	mindkét Ø	34	-1		los dos hijos	23 m. pl 34		
113	3 they (2x)	Ronald and Gerald	M1, N24 +M1	14.6	játékaik játásznak	poss. 3rd pl 3rd pl			descubrieron podian la hiedra	3rd pl 3rd pl 23 f. sg		
114	2 they it	an ivy stem (111) Ronald and Gerald	N3 +M1 M2, N24 +M2 extended	23.6 14.6	a borostyánindákon szórakozásak	23.6 poss. 3rd pl 3rd sg						
115	2 the ivy	climb up and down by an ivy stem	M1 N4 +M2	13.6 23.6	a dolgot a replény	23.6 23.6			Ø Ø la hiedra	23 f. sg	-2	
116	1 he	Ronald	M4	11.6	sértült	3rd sg			se hizo	3rd sg		
117	2 I the ivy	Mrs. Lemesurier an ivy stem	N16 +M9 N5 +M3	15.6 23.6	én a replényt	15.6 23.6			yo la hiedra	15.6 23 f. sg		
118	2 you me	Mrs. Lemesurier M. Poirot	N16 +M10 0	17.6 15.6	állít Ø	2nd sg	-1		insinua Ø	2nd sg	-1	
119	3 you your younger boy	Mrs. Lemesurier Mrs. Lemesurier Gerald	N16 +M11 N16 +M11 N3	17.6 17.8 35	mondja a kisebbit	2nd sg 23 35			dice el hijo menor	2nd sg 23 m. sg 35		
120	0								0			
121	2 the promaine poison... he	promaine poisoning (84) Gerald	N40 N4 +M1	23.6 11.6	az ételmérgezés volt	23.6 3rd sg			estaba el envenenamiento	3rd sg 23 m. sg		
122	3 they both there	Ronald and Ronald Gerald and Ronald home (123)	N4 +M1, M4 +N6 N2	14.6 34 22.7	voltak mindketten Ø	3rd pl 34	-1		los dos (en) ella	23 m. pl 34 12.6		la casa
123	0											
124	1 your	Mrs. Lemesurier (3Mr. Lemesurier)	N21 +M12	17/18.8	önök	18.6			usted	17.6		Mrs. Lemesurier

Forrás: Kocsis, E. (2018): *Kohezió-elemzés mintája*.
 Magyar nyelv és nyelvhasználat. In: *Magyar nyelv és nyelvhasználat 2018. évi tanulmányok*, 341-358. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
 DOI: 10.26907/2018.341-358

4. Az elemzés eredményei

4.1 Személyes referenciaelemek

Az angol szöveg referenciaelemei közül (592) a személyes referencia volt a leggyakoribb (397). A magyar célnyelvi szövegben ezek főleg mint igei személyragok (55%) jelennek meg. A fordításban a főnévi birtokos jelek (17%) és a névmások (16%) aránya nagyjából megegyezik. Az „Ø” kategóriába tartoznak azok a személyes névmások, amelyeknek nincs a szövegben magyar megfelelője, az „egyéb”-hez pedig azok, amelyek nem személyes referenciaként jelennek meg a magyarban. Ezek az eredmények hasonlítanak Heltai és Juhász (2002) vizsgálati eredményeire. Ők egy hasonló irodalmi szövegben (Agatha Christie: *The Mysterious Affair at Styles* első három fejezetében) elemezték a harmadik személyű névmásokat. Azt találták, hogy az angol egyes szám harmadik személyű névmások 14,2%-át fordították névmással. Az 5. táblázat az eredményeket tartalmazza: csak azokat a kategóriákat tüntettük fel a táblázatban, amelyekre volt példa a szövegben.

5. táblázat

A személyes névmási referencia megjelenési formái a magyarban

Angol FNY-i szöveg		Magyar CNY-i szöveg																	
		névmás	Ø	igei személyragok						főnévi birtokos jelek					hat n.e	egyéb (típus)			
	FNY Σ			sg	1st pl	1st sg	2nd pl	2nd sg	3rd pl	3rd sg	1st pl	1st sg	2nd pl	2nd sg			3rd pl	3rd sg	
11.6	<i>hel/him</i>	94	18	18	1				52									2	
11.8	<i>his</i>	40	2	10					2						21			10	1 (21)
12.6	<i>she/her</i>	8							4									4	
12.8	<i>her</i>	4												4					
13.6	<i>it</i>	28	1	8					11									4	4 (21)
14.6	<i>they/them</i>	16	3	3						6							3	1	
15.6	<i>I/me</i>	98	14	12	65						3	2							
15.8	<i>my</i>	15	1	1							13								
16.6	<i>we/us</i>	38	13	7		12						6							
16.8	<i>our</i>	12		1		3						6						2	
17.6	<i>you (sg)</i>	38	11	4			20	1						2					
17.8	<i>your (sg)</i>	6	1									3						2	
Összesen:		397	64	64	177						66							25	5

Az 5. táblázatban a magyar névmások közé soroltuk az esetraggal ellátott alakokat is (pl. „*hözzá*”, „*érte*”). A nemek szerinti megkülönböztetés természetesen nem releváns a magyar nyelvben, a táblázat azonban az angol forrásnyelv alapján mutatja a megfeleléseket. A táblázatban az is látszik, hogy a birtokos determinánsok esetén a célnyelvi kohéziós referenciaelemek száma nagyobb; ez a már említett birtokos konstrukciók közti különbségből adódik.

A személyes névmások esetében a névmással való fordítás akkor tekinthető automatikus átváltási műveletnek, ha az a forrásnyelvben hangsúlyos; továbbá a nem hangsúlyos esetekben, amennyiben a névmások fordítása igei személyraggal vagy főnévi birtokos jellel történik. A továbbiakban az ettől eltérő eseteket tárgyaljuk.

A fordító személyes referencia helyett határozott névelőt használ, ha megismétli a referált elemet vagy annak szinonimáját használja: pl. a „*he*” névmást – amely Hugo Lemesurier-re utal – „*az öreg báró*”-nak, vagy „*az agg báró*”-nak fordítja. Akkor, ha a mondat tartalmazza az utalt főnévi kifejezés ismétlését, a mondat többi referáló eleme nem tekinthető a szöveg szempontjából kohéziósnak.

A magyarban ellipszissel is utalhatunk személyekre. Az angol és magyar nyelv különbözik abban, hogy az angol FNY-i szövegben a tárgy explicitebb, mint a magyarban, ahol az igei ragozás lehetővé teszi a tárgy elhagyását pl.: „*the boys dragged him off*” a CNY-i szövegben mint „*elvonszolták*” jelenik meg.

A „Ø” kategóriába tartoznak azok az esetek, ahol a fordító egy gondolatot a FNY-itől teljesen eltérően fejez ki: pl. „*I don't like him.*” = „*Még a szeme sem áll jól.*”, vagy „... *he was evidently a great favourite with the boys.*” = „*Istenítik.*”

Esetenként előfordul a magyar szövegben, hogy a többértelmű referenciák fordításánál a referens meghatározása során téved a fordító. Ezt illusztrálja az alábbi részlet (a történet 3–5 mondata).

Angol FNY-i szöveg

³*Poirot and I had but recently come together again, renewing the old days of our acquaintanceship in Belgium.* | ⁴**He** had been handling some little matter for the War Office – disposing of it to their entire satisfaction; and **we**₁ had been dining at the Carlton with a *Brass Hat* who paid Poirot heavy compliments in the intervals of the meal. | ⁵The Brass Hat had to rush away to keep an appointment with someone, and **we**₂ finished our coffee in a leisurely fashion before following his example.

Magyar CNY-i szöveg

³Éppen mostanában találkoztam össze *Poirot*-val, és felelevenítettük a régi szép belgiumi napokat. | ⁴**Ő** akkoriban a hadügyminisztérium felkérésére intézett valami jelentéktelen ügyet, méghozzá a hivatal teljes megalégedésére; **mi pedig** a Carltonban ebédeltünk *egy vezérkari tiszttel*, aki az étkezés szüneteiben bókók özönével árasztotta el *Poirot*-t. | ⁵A hadfinak ugyan hamarosan el kellett sietnie egy megbeszélésre, **nekünk** viszont barátommal bőven maradt időnk kedélyes kávézgatásra is, mielőtt követtük volna példáját.

A dőlt betűs elemek a releváns utalt elemek, a vastagon szedett szavak pedig a referenciaelemek. A probléma az, hogy a FNY-ben szereplő „*we*₁” három személyre utal: a narrátorra, *Poirot*-ra és a tisztre („*a Brass Hat*”); azonban a CNY-i szövegben az „*Ő*” hangsúlyos, a „*mi pedig*” kizárólag a narrátorra és *Poirot*-ra utalhat. Ezáltal egy némileg zavaros láncolat jön létre a magyarban, mivel a „*hadfi*” távozik, így a magyar szövegben ha a fordító következetes lenne, a „*nekem*” névmást használná a „*nekünk*” helyett, a „*we*₂” fordításaként.

A semleges „*it*” névmásnak nincs pontos megfelelője a magyar nyelvben. A szövegben leggyakrabban olyan létigék helyettesítik, mint a „*van*”, „*volt*” vagy „*történt*”; emellett a határozott névelő vagy egy mutatószó is betöltheti a szerepét. Gyakran előfordul, hogy a fordító egy hasonló kifejezést használ határozatlan névelővel: pl. amikor az „*it*” referense „*a good old-fashioned family curse*”, a fordítása „*egy mendemondát*”.

4.2 A személyes referencia a spanyolban

A spanyol CNY-i szöveggel kapcsolatos eredményeket a 6. táblázat mutatja. Látható, hogy a magyarhoz képest több mint kétszer olyan gyakori a névmásként (36%) és valamivel kevesebb az igei személyragként (42%) megjelenő névmások száma. Meglepő eredmény, hogy a határozott névelő annak ellenére, hogy nem és szám tekintetében is specifikusabb, mint az angol vagy magyar nyelvben, ugyanolyan számban jelenik meg a spanyol CNY-i szövegben, mint a magyarban.

6. táblázat

A személyes névmási referencia megjelenési formái a spanyol CNY-ben
(* nem ugyanaz a kategória)

Angol FNY-i szöveg		Spanyol CNY-i szöveg												
		név- más	Ø	igei személyragok						határozott névelők				egyéb (típus)
	FNY Σ			1st sg	1st pl	2nd sg	2nd pl	3rd sg	3rd pl	m sg	f sg	m pl	f pl	
11.6 <i>he/him</i>	94	30	17					47						
11.8 <i>his</i>	40	17	8					4		2	6	1	2	
12.6 <i>she/her</i>	8	2	1					5						
12.8 <i>her</i>	4	3	1											
13.6 <i>it</i>	28	7*	6		1			6		1	4	2		1 (22f sg)
14.6 <i>they/them</i>	16	5	5						5			1		
15.6 <i>I/me</i>	98	25	16	56							1			
15.8 <i>my</i>	15	7	4	2							2			
16.6 <i>we/us</i>	38	12	6		20									
16.8 <i>our</i>	12	8	1	1								2		
17.6 <i>you (sg)</i>	38	13	5			14	5							1 (14m pl)
17.8 <i>your (sg)</i>	6	4								1	1			
Összesen:	397	133	70	166						26				2

Az utaló névmások gyakoribb előfordulásának oka a fordított szövegben részben a nemek szerinti megkülönböztetés. Tehát miközben például a magyar egyes szám harmadik személyű névmásoknál automatikus generalizáció történik, és többértelműséghez vezet, ez a spanyol CNY esetében nem történik meg. Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a spanyol nyelvben az alanyesetben álló névmások többnyire hangsúlyos pozícióban jelennek meg. A másik magyarázat a névmások gyakoriságára a reflexív (visszaható) névmások használata. A spanyol nyelv esetében a reflexív névmást tartalmazó kifejezések szempontjából két fő kategóriát különböztethetünk meg. Az egyik esetben a névmás és az ige ragozása ugyanarra az entitásra utal, ezért egy kohéziós kötőelemnek számoljuk: pl. „*Te despertaste.*” = „*Felébredtél.*”. Ebben az esetben a kötőelem típusa szempontjából az igei ragokhoz soroltuk. A másik esetben két utalt entitást találunk: mint pl. „*Te despertaré.*” = „*(Én) fel foglak ébreszteni (téged).*” – itt két referenciaelemet találunk: egy személyes névmást és egy igei személyragot.

A 6. táblázatban az is megfigyelhető, hogy a birtokos névmások esetében a CNY-i elem kategóriája vagy azonos, vagy pedig a határozott névelő (mely számot és nemet is kifejez). Ez utóbbi valószínűleg specifikussága miatt gyakori az egyes szám harmadik személyű (nem szempontjából jelöletlen) névmások for-

dításánál, ugyanis a többi birtokos névmás esetében kevésbé gyakori a névelőként fordítás. A határozott névelő használata itt egy olyan fordítói stratégia, amely az automatikus generalizáció miatti többértelműség elkerülését szolgálja.

Az „*it*” névmás fordításánál némileg meglepő, hogy bár a spanyolban létezik egy hasonló semleges utaló névmás, a fordításban csak 25%-ban használta a fordító (pl. „*he showed it to me*” = „*me lo ense_o*”). A CNY-ben az „*it*” névmásnak három tipikus fordítási módja van: (1) a határozott névelő: mely lehetővé teszi a tényreferencia funkciójának fordításbeli megvalósítását, (2) a birtokos névmás, vagy pedig (3) egy ige, többnyire a létige.

4.3 A mutató névmások fordítása

A mutatószók és a személyes névmások az angol FNY-i szövegek referenciaelemeknek 38%-át teszik ki, ennek 90%-a határozott névelő. A 7. táblázatból kitűnik, hogy a FNY-i határozott névelők 80%-a a magyar CNY-i szövegben is határozott névelőként jelenik meg. A többi megjelenési formája a mutató névmás+határozott névelő és a főnévi birtokos jel kategóriájába esik, vagy egy ettől eltérő kategóriaként jelenik meg (a 7. táblázatban: Ø).

7. táblázat

A mutató névmások megjelenése a magyar CNY-i szövegben

Angol FNY-i szöveg	Magyar CNY-i szöveg										
	FNY Σ	Ø	hat. n.e.	21.6 (<i>ez</i>)	21.6 (<i>ez a</i>)	21.7 (<i>itt</i>)	22.6 (<i>az</i>)	22.6 (<i>az a</i>)	22.7 (<i>ott</i>)	22.8 (<i>akkor</i>)	E/3 birtokos
21.6 <i>this/these</i>	7	3	1	2	1						
21.7 <i>here</i>	1					1					
22.6 <i>that/those</i>	7	2		1	1			2		1	
22.7 <i>there</i>	2	1				1					
22.8 <i>then</i>	2						1			1	
23.6 <i>the</i>	133	18	106	1	1			3			4
Összesen:	152	24	107	4	3	2	1	5	0	2	4

A magyar nyelvre jellemző a determinánsok kumulatív (halmozott) használatának lehetősége. Emiatt kérdéses a magyar determinánsok kategorizálása az elemzésben. A CNY-i szövegben megfigyelhető, hogy az „*ez/az*” determinánsok a határozott névelő nélkül a nyelvtani fej szerepét töltik be, míg a határozott névelővel deiktikusak. E miatt a funkcionális különbség miatt a magyar megfelelőik kategorizálása során külön kategóriát használtunk a névelővel szereplő mutatószók elkülönítésére.

A magyar CNY-i szövegben gyakran nem jelennek meg a FNY-i határozott névelők, mivel a magyarban lehetőség van a tárgy elhagyására, ugyanis a főnév határozottságát a birtokos jel is kifejezheti. Az utóbbi jelenségre példa: „*he sprang from the table*”, ami a célnyelvben „*felpattant ültéből*”. A tárgy elhagyását figyelhetjük meg a következő mondatokban:

„*My foot struck against the lantern. I picked it up and switched on the light.*”

„*A lábam beleütközött a lámpába. Felemeltem (-), és végre felkattintottam (-).*”

A többi mutatószó esetében 32%-uknak nem volt hasonló magyar megfelelője. A 7. táblázatban is megfigyelhető, hogy sok esetben a távolságra utaló mutatószó („*that/there*”) a CNY-i szövegben közelséget kifejezőként jelenik meg („*ez/ez a/ itt*”). A szövegben erre a jelenségre elég kevés példa van ahhoz, hogy általánosításokat vonhassunk le az adatokból, érdekességképpen azért megállapíthatjuk, hogy ez az eltolódás akkor figyelhető meg, ha a FNY-i szövegben a mutatószó a közvetlenül azt megelőző mondatra utal.

A spanyol célnyelvi szöveggel kapcsolatos adatok összegzése a 8. táblázatban látható. Az eredmények nagyon hasonlítanak a magyar szöveg esetében talált eredményekhez. Ahogy az várható, a határozott névelőket a spanyol szövegben is többnyire ugyanaz a kategória jeleníti meg (83%), bár némileg nagyobb gyakorisággal, mint a magyar szövegben. A 8. táblázatban az is látható, hogy esetenként a határozott névelő fordítására az egyes szám harmadik személyű birtokos névmást használja a fordító - valójában ezek azok az esetek, ahol a magyarban az egyes szám harmadik személyű személyragot találhatjuk.

A többi mutató névmás esetében csupán 37%-ukat sorolhatjuk azonos kategóriába a FNY-i névmással (pl. „*this_este*”). A többi esetben itt is eltolódás figyelhető meg a FNY-ihez képest eltérő mutató névmási kategóriák felé.

8. táblázat

A spanyol mutató névmások megjelenése a CNY-i szövegben

Angol FNY-i szöveg		Spanyol CNY-i szöveg										
	FNY	Ø	határozott névelő				21.6 (<i>este</i>)	21.7 (<i>aquí</i>)	22.6 (<i>ese, aquí</i>)	22.7 (<i>allí</i>)	22.8 (<i>entonces</i>)	egyéb (típus)
			m e.sz.	f e.sz.	m t.sz.	f t.sz.						
21.6 <i>this/these</i>	7	1	1				3		1			1 (32)
21.7 <i>here</i>	1	1										
22.6 <i>that/those</i>	7	1		2			1		3			
22.7 <i>there</i>	2	1										1 (12.6)
22.8 <i>then</i>	2								1		1	
23.6 <i>the</i>	133	16	36	56	15	3	1		1			4 (<i>síu</i>)
Összesen:	152	20	114	5	0	6	0	1	6			

4.4 A komparatív referencia fordítása

A komparatív referencia esetében (mely a FNY-i szövegben a kohéziós kötések 7%-át teszi ki) megfigyelhető, hogy a kohéziós elemek CNY-i megfelelői kategóriájukat tekintve az esetek 86%-ában megfelelnek a FNY-i szöveg elemeinek (9. táblázat). A spanyol CNY-i szövegben ugyanez az arány jóval kisebb, mint az a 10. táblázatból kiolvasható: 67%.

Az általános komparatív referenciára (azonosság, hasonlóság és különbség) alkalmas nyelvi elemek a spanyolban többnyire jelöltek szám és nem tekintetében, míg a magyarban különböző toldalékokat kaphatnak (többesszám, részes esetrag, stb.).

9. táblázat

A komparatív referencia megjelenési formái a magyar CNY-i szövegben

Angol FNY-i szöveg		Magyar CNY-i szöveg		
	FNY Σ	ugyanaz a kategória	\emptyset	határozott névelő
31 azonosság	4	4		
32 hasonlóság	2	2		
33 különbség	5	3	2	
34 numeratív	19	17	1	1
35 epitetikus	13	11	2	
Összesen	43	37	5	1

10. táblázat

A komparatív referencia megjelenési formái a spanyol CNY-i szövegben

Angol FNY-i szöveg		Spanyol CNY-i szöveg				
	FNY Σ	ugyanaz a kategória	\emptyset	31	34	22
31 azonosság	4	3				1
32 hasonlóság	2	1		1		
33 különbség	5	3	2			
34 numeratív	19	14	5			
35 epitetikus	13	8	4		1	
Összesen	43	29	11	1	1	1

Az egyedi komparatív elemek esetében a numeratív elemek (többnyire tőszámnevek vagy a „*both*” determináns) kategóriájukat tekintve nem változtak a fordítás során. Az epitetikus összehasonlító elemek esetében azonban a nyelvek lexikai különbségei miatt megfigyelhető, hogy a CNY-ben eltérő kategóriájúak. Például az angol „*younger brother*” a spanyolban „*hermano*”-ként, kicsinyítő képzővel, a magyarban pedig mint „*öccse*” jelenik meg. A magyar célnyelvi elemet csak abban az esetben tekinthetnénk komparatívnak, ha a lexikai elemet önmagában komparatívnak tekintenénk, az összehasonlítást kifejező jelentéskomponense miatt. Ez azonban a magyarban nem tűnik megalapozottnak, hiszen ebből az következne, hogy például a „*nagyszülője*”-t is komparatív elemnek kellene tekintenünk.

5. Összegzés

A dolgozat célja annak vizsgálata volt, hogy a referenciaelemek hogyan jelennek meg egy irodalmi műben és fordításaiban; ez alapján pedig összefoglaltuk azokat a stratégiákat, amelyeket a fordítók használhattak a FNY és a CNY különbségeiből adódó fordítási nehézségek leküzdésére az adott irodalmi szövegben. Az elemzés azt mutatta, hogy a magyar és a spanyol CNY-i szövegek leginkább a személyes névmás és a komparatív referencia fordításában különböznek. A magyar szövegben a személyes névmásoknak csupán 16%-a jelent meg, míg a spanyolban ez az arány 36%. A komparatív referencia tekintetében azonban a ma-

gyar áll közelebb a FNY-i szöveghez, mivel 86%-ban azonos kategóriájú a fordított elem a spanyol szöveggel szemben, ahol 67%-uk jelent meg ugyanabban a kategóriában. Mivel ez egy kvalitatív, leíró jellegű elemzés volt, eredményei nem általánosíthatók minden szövegtípusra. Ahhoz, hogy ellenőrizhessük a az adatokból levonható következtetések helyességét egyéb szövegtípusok és fordítási irányok esetében, további elemzésekre és nagyobb korpuszok vizsgálatára van szükség.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
- Beaugrande, R. d., Dressler, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.), *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse in Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Narr. 17-35.
- Brown, G., Yule, G. 1983. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chesterman, A. 2000. Teaching Strategies for Emancipatory Translation. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.), *Developing Translation Competence*. Amsterdam: John Benjamins. 77-91.
- Emmott, C. 1997. *Narrative Comprehension: A Discourse Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol-magyar és magyar-angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4 évf. 2. szám, 46-62.
- Károly K., Árvai A., Edwards M., Fekete H., Kolláth K., Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* 2. évf. 2 szám, 37-62.
- Károly K. 2002. *Lexical Repetition in Text.*: Frankfurt am Main: Peter Lang
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2003. *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation* (6th ed.). Budapest: Scholastica.
- Labrador de la Cruz, B. 2003. Typicality in the Use of English and Spanish Indefinite Quantifiers. *Babel* Vol. 49. No 1, 41-59.
- Larson, M. L. 1984. *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence*. London: University Press of America.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marín, M. F., Gran, F. J. S., Sánchez, L. V. 1999. *Gramática Espa_ola*. Madrid: Editorial Síntesis. S.A.
- Presas, M. 2000. Bilingual Competence and Translation Competence. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.), *Developing Translation Competence*. Amsterdam: John Benjamins. 19-33.
- Sanford, A. J., Garrod, S. C. 1981. *Understanding Written Language: Explorations of Comprehension Beyond the Sentence*. Chichester, England: John Wiley and Sons.

- Séguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explication Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol. 1., No. 2, 106-114.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Források

- Christie, A. 1974. *Hetediziglen* (Ford.: Schidló É.). In: *Poirot bravúrain I*. Budapest: Hunga-Print Nyomda és Kiadó.
- Christie, A. 1984. *The Lemesurier Inheritance*. In: *The Under Dog and Other Stories*. New York: The Berkeley Publishing Group.
- Christie, A. 1979. *La Herencia de los Lemesurier* (Ford.: Godoy, Z.). In: *Ocho Casos de Poirot*. Barcelona: Editorial Molino.

A médiatolmácsolás – új szakma, új kutatási téma

Jantsits Ágnes

Bevezetés

A modern kommunikáció eszközök fejlődése a fordító- és tolmácsszakmát is érinti, sőt bizonyos mértékben meg is változtatja. Mennyiben változik meg a tolmács szerepe, szükségtelemmé válik-e személyes jelenléte, milyen külön idegi és szakmai terhelést jelent, kell-e változtatnia eddigi magatartásán, milyen többletképzés szükséges számára? Ezekre a kérdésekre a tolmácsolás új formáját, a médiatolmácsolást, ill. a távtolmácsolást vizsgálva, próbálok meg válaszolni. A választokat a szakirodalom mellett külföldi és hazai tapasztalatokra támaszkodva foglalom össze. Külön szólok a Konferenciatolmácsok Nemzetközi Egyesülete (AIIC¹) kutatásairól és ajánlásáról is.

A *médiatolmácsolással* kezdem, nem térek ki a jeltolmácsolásra, amely ugyan egyre gyakrabban látható a televíziók különböző műsoraiban, közvetítéseiben, de jelen cikk keretein túlmutatna. A médiatolmácsolás alatt a televízióban, a rádióban végzett tolmácsolást értem. Megjegyzem, hogy a médiafordítás- és tolmácsolás mellett egyes szerzők az audiovizuális fordítás (AF) megjelölést is használják (Chaume Varela, 2002; Gambier 2004.). Majd rátérek az új kommunikációs technikák segítségével lehetővé váló, a ma még inkább kísérleti jellegű szinkrontolmácsolás új formáira, amit összefoglaló névvel a *távtolmácsolásnak* (remote interpreting) nevezhetünk, pl. az interneten vagy telefonon keresztül végzett tolmácsolás, a telekonferencia, a videokonferencia, stb.

1. A többnyelvű mediakommunikáció és a nyelvpolitika

Az elmúlt években, Európában is jelentősen bővült a televíziós piac a kábel- és a műholdas adások elterjedésével. A nyelvi korlátokat egyre több fordítással és adaptációval kívánják leküzdeni. A különböző tévéállomások eltérő megoldásokat választanak. Az Eurobarometer 2001-ben, az európai polgárok körében végzett felmérése szerint, a válaszadók alig 30%-a örül annak, ha a filmeket eredeti nyelven, feliratozva adják. Ez főként a skandináv országokra jellemző, ahol a lakosság jelentős része beszél egy-két idegen nyelvet, vagy Hollandiára és Belgiumra, ahol a tévénezők 64%-a szívesebben fogadja a feliratozást, mint a szinkronizálást. Ezzel szemben Németországban, Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Ausztriában a lakosság 70%-a inkább a szinkronizált filmek mellett teszi le a garast. Annak illusztrálására, hogy milyen nagy mennyiségű műsor feliratozásáról és szinkronizálásáról van szó, álljon itt egy adat: 2003. januárja és júniusa között, pl. a főbb olaszországi közszolgálati és magán televíziók

hetente átlagban 363 óra szinkronizált, tolmácsolás és feliratozott játékfilmet és dokumentumműsört sugároztak.

A tolmácsolás és fordítás alkalmazása a médiában a nyelvpolitika része. Hozzájárulhat ahhoz, hogy a fogyatékkal élők megérthessék és élvezhessék a média kínálta ismeretterjesztő és szórakoztató programokat. A feliratozott tévéadások javíthatják az olvasási készséget, segíthetik a nyelvtanulást. Egyes csatornák (BBC World, TV5, ARTE, ZDF, a Magyar Televízió nemzetiségi műsorai), gyakran feliratozzák egyes filmjeiket, amelyeket így a halláskárosultak is élvezhetnek. Esetenként tolmácsolást vagy hangos feliratozást is alkalmaznak, hogy a vakok számára is követhetővé teszik a látványra épülő adásokat. Olyan többnyelvű szoftvereket is kifejlesztettek, amelyek képesek a leírt szöveget hanggá alakítani. Párizsban, pl. a Chaillot színházban, tolmácsok közvetítésével, a vakok fülhallgatón keresztül élvezhetik a színházi előadások történéseit, színeit.

1986-ban az Európai Média Intézet (European Institute for the Media²), az Európai Kulturális Alapítvánnyal karöltve kutatást indított el az önálló európai kommunikációs képesség fejlesztésére, és arra, hogy egy adott nyelven elkészített műsort minként lehet más nyelvekre átalakítva sugározni. Megvizsgálták a különböző módszerek (szinkronizálás, feliratozás, hangrámondás) és műfajok (hírek, dokumentumfilmek, szórakoztató műsorok, stb.) közötti összefüggéseket. Már akkor megjósolták az európai tévés piac gyors fejlődését, a kábel- és műholdas televíziózás előretörését. E tekintetben megemlíthetjük a CNN többnyelvű műsorait. Két jelentős európai médiakezdeményezést, pedig külön kiemelünk: az ARTE és az EURONEWS adásait.

Az ARTE³ találó betűszó, egy televíziós állomás neve, (Association Relative à la Télévision européenne), ugyanakkor a nyelveket nem beszélők számára is jelzi a televízió kulturális irányultságát. 1988-ban a francia kormány és a német Länder francia-német kulturális csatorna létesítéséről döntöttek, amely 1991. április 30-án, Strasbourg-ban kezdte meg a műsorok sugárzását. Azóta igazi európai kulturális televízióvá vált, belga, svájci, spanyol, lengyel, osztrák, finn, holland, svéd és angol közszolgálati tévéállomások csatlakoztak hozzájuk.

A filmeket mindkét nyelven, feliratozva adják, és ha a szerzői jogok lehetővé teszik, eredeti változatban is. A műsorok típusától függően többféle technikát alkalmaznak: feliratozás, szinkronizálás, „voice over” és „voice off” kommentárok, és szinkrontolmácsolás. A francia és a németajkú nézők saját nyelvükre fordított változatot látnak és hallanak. A televízió saját állományú és szabadúszó tolmácsokkal bonyolítja le műsorait. Figyelembe véve a csatorna programjait, évente mintegy 600 tolmácsnapot jelent a szabadúszók foglalkoztatása

A másik példa, a Lyonban működő EuroNews⁴, az első európai hírcsatorna, amely 1993. január 1-től, hét nyelven (angol, francia, német, olasz, orosz, portugál és spanyol) sugároz egyidőben. Ma 19 európai közszolgálati televízió társulásával működik. 2003-ban, a csatorna tizedik születésnapján, adásai 5 millió nézőhöz jutottak el. 2004-től, már mobiltelefonon is nézhetőek a műsorai. Ezen a csatornán is gyakran találkozunk többnyelvű tolmácsolással készült műsorokat, pl. vitaműsorok, interjúk, stb. esetén. Az európai politikai, gazdasági, kulturális és sporthíreket közvetítő csatorna rövid idő alatt Európa vezető hírtelevíziójává vált. Az interjúk *voice over*, a dokumentumfilmek és reklámok *voice off* változatban kerülnek adásba.

2. A médiatolmácsolás alapfogalmai

A fogalmak felsorolásánál Gambier (2004) és az AIIC (Association internationale des Interprètes de Conférence, Konferenciatolmácsok Nemzetközi Szövetsége) meghatározásait is figyelembe veszem.

A *rádiós és televíziós tolmácsolás* a médiatolmácsolás legelterjedtebb formája, főleg interjúk, kerekasztal-beszélgetések, filmfesztiválok alkalmával találkozunk vele. Ezekben az eseményekben a tolmácsolás a következő módokon történhet: *konzekutív* (néha rövidített formában) rádió- és tévéinterjúk esetén; *szinkron* egyidejű vagy késleltetett módon, pl. tévéviták és előadások esetén, amikor a tolmácsnak a megszólalóval egy időben kell megszólalnia és befejeznie a mondanóját. A *jeltolmács* egyre gyakrabban jelenik meg a képernyőn, pl. parlamenti viták, hírműsorok, stb. közvetítésekor. A *blattolás* határeset, forgatókönyvek, dialóguslisták, feliratok stb. más nyelven történő felolvasásakor lehet rá szükség. Fentiek mellett, találkozhatunk még a *fülbesúgásos* tolmácsolással, ami a szinkrontolmácsolás egyik válfaja.

Ami a technikai megoldásokat illeti, dokumentum- és ritkábban játékfilmek, bejátszások esetén a *voice over* (hangrámondás) technikát alkalmazhatják, amikor az eredeti nyelven, pl. interjút adó személy halkán hallható hangjára ráveszik az előre lefordított szöveget. Ilyenkor a képpel való teljes szinkronitás a fontos, ellentéte a *voice off*. Az előzőleg hangszalagra vett hangos *leírás* a vakok és gyengén látók számára nyújt segítséget (pl. filmekben gesztusok, színek leírása stb.), lehet nyelven belüli és lehet nyelvek közötti is.

Magyarországon a szinkronizálás és a hangrámondás a kedvelt módszer a külföldi filmek, dokumentumfilmek, felvett interjúk esetében. A magyar tévék valós idejű műsoraikhoz konzekutív- vagy szinkrontolmácsokat alkalmaznak, pl. műholdas közvetítések, interjúk, talk-showk esetén. Gyakori megoldás, hogy az eredeti nyelven felvett műsort fordítóval lefordíttatják, majd az elkészített szöveget a filmhez szerkesztett, vágott formában színésszel felolvastatják. Az egyik közszolgálati televízió a BBC hírműsorát *voice over* technikával készített magyar fordításban közvetíti minden este.

3. A médiatolmácsolás fogalmának megismertetése és elfogadtatása

Az európai televíziókban a tolmácsolás az 1970-es évektől vált rendszeressé. Szinte hetente láthattunk a magyar televízióban is olyan riport- és külpolitikai vagy kulturális műsorokat, amelyekben külföldi vendégek is részt vettek, és szavaikat a színpalak mögött ülő tolmácsok tették érthetővé a nézők számára.

Már a 80-es évek elejétől a nemzetközi szakmai szervezetek növekvő érdeklődéssel figyelik a médiafordítást és tolmácsolást. Feladatuknak tartják, hogy felhívják a figyelmet a szakma művelőinek helyzetére, sajátos igényeire, és követelesek alátámasztására felméréseket végeznek, és kutatásokat rendelnek meg. A FIT⁵ (Fédération internationale des Traducteurs) 1984. évi kongresszusán, pl. médiafordító- és tolmácsbizottság alakult, a televízió, a film, és a videó terüle-

tén dolgozó fordítók és tolmácsok munkafeltételeinek, munkamódszereinek tanulmányozására, valamint ajánlások megfogalmazására képzésük és minősítésük javítására.

1984-ben az AIIC német régiója jelentést készített a rádiós és tévés fordításról és tolmácsolásról, majd 1987-ben az AIIC kiadványt jelentett meg a tévétolmácsolással kapcsolatos kívánalmakról, melynek célja, hogy megismertessék (1) a producerekkel, műsorkészítőkkel és a műsorvezetőkkel a tolmácsszakmát és a minőségi tolmácsolás előnyeit; (2) a tévéekkel a tolmácsolás technikai eszközeit. Az AIIC azóta számos tanulmányban foglalkozott a médiatolmácsolás és a távtolmácsolás különböző aspektusaival. 2000-ben kódexet dolgozott ki a konferenciatolmácsolás terén alkalmazott új technológiák használatáról (*Code d'utilisation des nouvelles technologies en matière d'interprétation de conférence*)⁶. Ez a kódex az Európai Közösségek Bírósága, az Európai Parlament, Tanács, a Német Tolmács- és Fordítószövetség, a Vámosok Világszervezete, a SCIC, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, az Európai Befektetési Bank, stb. közös állásfoglalásaként született meg.

4. A távtolmácsolás és fajtái

Az új kommunikációs technikák fejlődésének köszönhetően más konferencia-szervezési és tolmácsolási módok is kialakulnak, ám ezek alkalmazása és elterjedése korántsem örvend olyan egyöntetű elfogadottságnak és sikernek, főleg a tolmácsok körében, mint a médiatolmácsolás. A távtolmácsolásról (remote interpreting) van szó.

A *távtolmácsolás* minden olyan szinkrontolmácsolás, amikor a tolmács nem az ülésteremben foglal helyet, és videokonferencia-rendszeren vagy kábeleken jut el hozzá a kép és a hang. A távtolmácsolás *telekonferencián*, (távkonferencián) zajlik, ahol a résztvevők két vagy több helyszínen vannak és közöttük a kommunikáció, „audio” jelek közvetítésével történik. A *videokonferencia*: olyan telekonferencia, amely egy vagy több videojel közvetítésével láttatja az összes vagy egyes résztvevőket. A *többnyelvű* videokonferencián a tolmács az ülésteremben van, csak a résztvevők egy része követi az eseményeket videón. Az esemény konzekutív vagy szimultán tolmácsolással zajlik. Technikai nehézségek miatt a közelmúltban *videokonferenciát* világszerte keveset rendeztek. Csak az N-ISDN és a H320 szabványcsalád tette lehetővé, hogy a videokonferenciák hang- és képmínősége javuljon és csökkenjen az eszközök és a szükséges berendezések összetettsége.

A *távtolmácsolás*, bár újdonságnak tetszik, nem is olyan új. Időről időre foglalkoznak a gondolattal, elsődlegesen költségmegtakarítás végett, főleg az Európai Unió intézményeiben, amelyek a világ legnagyobb tolmácsfoglalkoztatói, és magas költséghányaddal dolgoznak, hiszen a tolmácsdíj mellett az útiköltséget és a tartózkodás költségeit is meg kell téríteni. A távkonferencia megvalósítására vonatkozó elképzelések pár évtizedes múltra tekintenek vissza, elterjedésüket főleg a technikai eszközök tökéletlen volta, és az úgynevezett emberi tényező hátráltatta. Az első jelentősebb kísérletek már az 1970-es években lezajlottak:

pl. az UNESCO által 1976-ban, Párizsban és Nairobiban, majd az ENSZ által 1978-ban, New Yorkban és Buenos Airesben rendezett egyidejű konferenciánkon. Később, 1995-ben az Európai Bizottság kísérletsorozatát indította el. 1993-ban az Európai Telekommunikációs Szabványok Intézete ugyancsak kísérleteket folytatott konferenciatornák számára az ISDN videotelefonokkal. Az Európai Bizottság 1997-ben és 2000-ben, majd 2001-ben az Európai Parlament újabb vizsgálatot rendelt meg, csakúgy, mint az ENSZ 1999-ben és 2000-ben, ahol két héten át folyt a tesztelés.

Az Európai Parlament 1999. óta hét távtolmácsolási kísérletet végzett el⁷ és a jelentések egyértelműen fogalmazzák: a távtolmácsolás nem alkalmas az európai intézményekben folyó munkára, ilyen értelmű nyilatkozatot tett a Parlament akkor elnöke, Pat Cox is.

A SCIC (az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatósága) az új technikák alkalmazásának lehetőségével, a távtolmácsolás különböző válfajaival, a virtuális konferenciákkal többször foglalkozott. 2000-ben felállított egy egységet⁸ a *konferenciatornák és az új technológiák* tanulmányozására. Több mint 100 alkalmazott tolmács tesztelt a berendezéseket. A Közlekedési és Energia Főigazgatósággal (DG Transport and Energy) a többnyelvű virtuális konferenciák lebonyolításának technikai lehetőségeit is tanulmányozta. Ez a téma egyébként kétszer szerepelt a SCIC és az Egyetemek között tartott éves megbeszéléseken, ahol javasolták, hogy iktassák be a képzésbe. Végleges álláspont még nem alakult ki, de a SCIC véleménye szerint a soknyelvűséget nem áldozhatják fel az új technológiák oltárán, és az EU minden hivatalos nyelvét egyenlően kell kezelni.

A többnyelvű telekonferencia megszervezésekor körültekintően kell eljárni, hiszen technikailag bonyolult berendezésekről kell gondoskodni. 2000. januárjában megkísérelték összeállítani mindazokat a feltételeket, amelyeknek meg kell felelni telekonferencia rendezésekor. Hiába ugyanis a legjobb technikai berendezés, hiába ügyes az operatőr, ha a tolmácsolandó üzenet nehezen érthető, különösen akkor, ha sokan szólnak fel a különböző helyszíneken. Korábban említett AIIC-kódex a szinkrontolmácsoláskor alkalmazott új technológiák alkalmazása kapcsán kimondja, távtolmácsolás esetén ki kell kérni a tolmács véleményét, be kell vonni az előkészítésbe, és be kell tartani min. az adott szabványokban meghatározott feltételeket: pl. az ISO 2603-as szabványt (kabinméret és rálátás).

5. Telefontolmácsolás

A telefontolmácsolást – pl. bírósági tárgyalásokon – viszonylag gyakran alkalmazzák az Egyesült Államokban, az 1990-es évek második felében beindított *Bírósági telefontolmácsolási projekt* (U.S. Court Telephone Interpreting Project) keretében. A projekt sokrétű tapasztalatait – tesztsorozat alapján – az amerikai bírósági tolmácsok szervezetének (NAJIT) elnöke, David Mintz (1998) értékeli. A telefontolmácsolást akkor alkalmazzák, ha a tolmács és a bíróság nem tartózkodik egy teremben. A tolmács ilyenkor nem látja a tárgyalótermet és csak azt hallja, akinél a vevőkészülék van. A tolmácsok többsége számára a helyzet szokat-

lan és kényelmetlen. A technikával hamar megbarátkoznak, és úgy gondolják, ha a hang minősége jó, és a tárgyalás viszonylag rövid, rutinszerű, a telefontolmácsolás minőségét nem befolyásolja a látvány hiánya. Sok tolmács szerint ugyanis nagyon fontos a nem verbális kommunikáció is, és a látvány hiánya ronthatja teljesítményt. Mások úgy vélekednek, hogy a kép hiánya miatt a látvány nem vonja el a figyelmet, a tolmács csak a bejövő hangra összpontosít. A vita még korántsem dőlt el.

6. Internet, a virtuális konferenciaterem

Kanadában, már a 90-es évek második felétől a profi konferenciaszervezők új nemzedéke a megrendelőnek a konferencia szinte azonnali és világméretű közvetítését ígéri az interneten keresztül. Erre a piacok globalizációja és a technikai eszközök egyre erőteljesebb szabványosítása ad lehetőséget.

A nagy nemzetközi konferenciákat ma már részleteiben vagy egészen végig lehet követni az interneten, így a legszélesebb közönséghez eljutnak az előadások. Az archivált kép és hang a honlapon tárolható és akár letölthető.

Az is előfordul, hogy az internetes közvetítést előre betervezik, és ennek függvényében választják ki a szükséges logisztikát. A konferenciahierarchia ilyenkor a következő: az előadók és a *fontos* résztvevők hagyományos konferenciateremben foglalnak helyet, egy második kör telefonhálózaton követi a vitákat és esetenként felszólal, a harmadik résztvevői kör, pedig a számára létesített virtuális konferenciateremben követi a vitát. Ezt a felállást számos csúcstechnológiai nagyvállalat választja.

A virtuális terem mindenki előtt nyitva áll, akinek számítógépe van. A „teremben” a vállalati logo mellett megjelenik a konferencia programja, az előadók életrajza, néhány dokumentum, az üdvözlőbeszéd és a viták anyaga. Hozzájuthatunk a felszólalások (esetenként a tolmácsolás) írásos/átírt változatához is mindenki, aki a papíralapú dolgokat szereti. A konferencia anyaga egyébként 2-3 hónapig is fennmarad a neten.

Ennek kapcsán megemlítjük, hogy az Európai Parlament plenáris ülésein elhangzó felszólalásokat az interneten on-line lehet követni, eredeti nyelven vagy az EU 22 hivatalos nyelveinek egyikén, tolmácsolás révén.

7. A médiafordítás és a tolmácsolás kutatása

A médiafordítás és tolmácsolás eddigi kutatása a deskriptív fordítástudományi kutatások körébe tartozik, még nem állítottak fel normákat, feltételezései nem preskriptívek. Jelentősnek tekinthető azonban a normativitás felé vezető úton az 1995-ben alakult *European Association for Studies in Screen Translation*⁹ azon törekvése, hogy a feliratozás területén bevált jó gyakorlatok alapján feliratozási normákat dolgozzon ki, ami végső soron szabályrendszer felállítását jelentheti. A szervezet további célkitűzései közé tartozik egyébként a szakképzés és a kutatás előmozdítása. Ezt a tendenciát követi a szervezet égisze alatt *nyelvek és mé-*

dia (Languages & The Media) címmel megrendezett konferenciasorozat, amelyre 2006-ban immár hatodszor kerül sor, témája a nyelvi transzfer az audiovizuális médiában¹⁰.

A médiafordítás, és kisebb mértékben a mediátolmácsolás, mint kutatási téma, már az 1970-es évektől megjelent a fordítástudományban. Az egyik úttörő tanulmányt a magyar Fodor István írta meg 1976-ban, a filmek szinkronizálása kapcsán: *Film Dubbing: Phonetic, Semiotic, Esthetic and Physiological Aspects* címmel (idézi Frederic Chaume Varela 2002). Önálló kutatási területté azonban csak a 90-es évek második felétől, az információs technológiai forradalom kiteljesedésével vált. Klaudy Kinga 1999-ben megjelent *Bevezetés a fordítás elméletébe* c. munkája is foglalkozik a médiafordítás néhány jellegzetességének kutatásával, elsődlegesen a reklámfordítás területéről vett példákkal, de kitér a filmfeliratozás és szinkronizálás témájára is. Megemlíti a leuveni egyetemen megrendezett kutatói szemináriumokon és a második nemzetközi *Transfere necesse est* konferencián (Budapest 1996) bemutatott kutatási eredményeket is (Klaudy-Kohn 1997).

A médiafordítások különböző aspektusai - a feliratozás, a szinkronizálás és a kultúrák közötti különbségek áthidalása - jelentik a legtöbb témát a kutatók számára. Hangsúlyozzák, hogy ez a fajta fordítás egyik legfőbb sajátossága és egyben nehézsége a szöveg és a kép szinkronitása. Három alapvető problémát jelölnek meg a nyelvi transzfert illetően (pl. Gambier 2004) a kép, a hang és a szavak, az idegennyelv/ek és a célnyelv viszonya, valamint a szóbeli és az írott kód közötti kapcsolat tekintetében.

Gambier és Gottlieb szerkesztésében (2001) megjelent kötet a médiafordításról rendezett két konferencia (Misano, 1997 és Berlin, 1998) 26 előadását gyűjtötte össze. Az elhangzott előadások tárgyalják a médiafordítás összetett voltát, az interdiszciplináris közelítés szükségességét, az audiovizuális médiapolitika átalakulását, a mediátolmácsolás gyakorlatát, stb. A Misanóban tartott konferencián Anthony Pym (2001) zárszavának néhány időnként sarkos gondolatát érdemes kiemelni. Szerinte e témában elszigetelt, intellektuálisan töredezett deskriptív kutatások folynak. Töredezett, mert túlzottan specializálódott (a fordító nem tolmács, a feliratozó nem szinkronkészítő, stb.). A kutatás, ill. a kutató nem maradhat semleges. Hatalma viszonylagos szakosodásából ered, abból, hogy komplex kódokat kezel, rövid távú célokat, technikai vonatkozásokat hangsúlyoz. Új tudományterületről van szó, amely azonban megváltoztathatja a hatalmi viszonyokat, különösen a közvetítők (így saját magunk) csoportjának frissen juttatott hatalmát. Széleskörű és egyre bővülő, kultúrákon átívelő mozgalmak (transcultural movements) – a médiapiac nemzetközivé való válása, gyors technikai fejlődés, a nemzetközi és nemzeti kultúrák ütközése, stb. – vannak kialakulóban, amiből a kutató nem maradhat ki. A technológia többet ad annál, mint amit a kutatás felölel, a multimédia összetettebb, mint a fordítástudomány.

Hasonló álláspontot fogalmaz meg Chaume Varela is (2002), aki szerint az audiovizuális fordítás (AF) kutatásának meg kell találni az őt megillető helyet a fordítástudományban. Egyrészt a kutatók és a tanárok felelőssége, hogy felhívják a figyelmet arra, ami megkülönbözteti a többi kutatási területtől, másrészt bizonyítani kell, hogy tudományágunk elméleti keretébe beletartozik ez a fordítási forma is.

Kevés átfogó fordítástudományi tanulmány készült a bennünket érdeklő témáról, a médiatolmácsolásról. E tekintetben fontosnak tartanánk a folyamat és termék (teljesítmény) vizsgálatát. Minthogy a tolmácsolás folyamata nem választható el a munkakörülményektől, nem meglepő, hogy a munkakörülményekre viszonylag hosszan kitérünk, mert ezek a feltételek nagymértékben befolyásolják a végterméket, azaz a minőséget.

8. Főbb kutatási témák

8.1. Új szakma és követelményei, etikai vonatkozásai

A médiumok számára végzett tolmácsolás és fordítás részben más adottságokat, képzést és tudást igényel. Bővebb és részben eltérő ismeretekkel (is) kell rendelkezni, mert a média új szükségleteket támaszt a szakma iránt. Rugalmasságot, gyorsaságot, alapos általános műveltséget, nagy stressztűrő képességet, és az új-tól (berendezés, helyzet) való idegenkedés teljes hiányát követelik meg. A televízió és a rádió egyre több fordítót és tolmácsot foglalkoztat, akiktől nemcsak azt várják el, hogy hagyományos munkájukat végezzék, hanem azt is, hogy bizonyos tekintetben „moderálják” az élő közvetítést, és szerkesszék is meg az interjút, pl. az esti híradó számára. A korábban külön-külön dolgozó fordító, tolmács és szerkesztő, a modern technikák alkalmazásával egy személyben fordítóként, tolmácsként és szerkesztőként is dolgozik.

Erre a komplexitásra néhány kutató már felhívta a figyelmet, pl. Katan és Straniero-Sergio (2001), és külön hangsúlyozta a kérdés etikai vonatkozásait is. A szerzők egy 200 órás talk show tolmácsolás korpuszát tanulmányozva arra következtetésre jutottak, hogy átalakul a tolmács szerepe, vagyis a tolmács immár nem a szakma hagyományos normáit követi, nem marad a háttérben, nem csak híven közvetíti az eseményeket, hanem igazodik a könnyed televíziós szórakoztató műsor kívánalmaihoz, és a megértést segítő apró magyarázataival áthidalja a kulturális különbségeket is. Hasonló kérdéseket feszeget Gambier (2004:10) is, aki szerint „néhány audiovizuális fordítási mód (a szinkronizálás, a *voice over*, a remake) máris túllépi a fordítói etika határát, amennyiben eltörölheti a Másik minden nyomát – hangját, hangszínét, még mondanivalóját is akár”.

A médiában történő tolmácsolásnál a stílus, a szép, szabatos, nyugodt, egyenletes beszéd az igazán fontos, a néző ehhez szokott hozzá, és mint említettük, fontos az is, hogy a tolmács a megszólalóval egyszerre kezdje és fejezze be mondanóját (Kurz 1990). Mindehhez a technika kellő ismeretére van csak szükség, de nemcsak a tolmács részéről. A televízió hangmérnöke jól ismeri a tévétechnikát, de kevésbé jól a tolmácsolástechnikát. Sokszor ma is előfordul, hogy a tolmács nem látja, nem hallja jól, mi történik a stúdióban, és ez megnehezíti feladatát. A tolmácsnak külön stratégiát kell kialakítania a stressz leküzdésére, hiszen esetenként több százezren, netán millióan az ő hangján és teljesítményén keresztül ismerik meg a politikai vagy kulturális élet jeles személyiségeit.

A médiaeseményeken a megfelelő munkafeltételek kiharcolása nem egyszerű a tolmácsok számára (Kurz 1990, Horváth, I. et al 2000), és tapasztalataim alapján, Magyarországon különösen nehéz. A nemzetközi normák szerint a tolmács nem vállalhatja el a szinkrontolmácsolást, ha nem hangszigetelt kabinban

dolgozik, és ha fülhallgatója nem a szinkrontolmácsoláshoz rendszeresített fülhallgató. A tolmácsnak látnia kell az egész helyszínt, és hallania kell mindenkit (aki az interjút készíti, és azt is, aki válaszol), aki részt vesz a vitában. A megfelelő felkészüléshez előre meg kell kapnia a műsor forgatókönyvét, a sajtóanyagot a meginterjúvoltról, és az is sokat segít, ha a műsor megkezdése előtt pár szót beszélhet az interjú szereplőivel. Ez annál is inkább hasznos, mert minden be rendezést ki kell próbálni a műsorkezdés előtt, nemcsak a tolmácsnak, hanem a vendégnek is, aki esetleg nincs hozzászokva, hogy tolmácson keresztül jutnak el szavai a nézőkhöz. A már említett ARTE példája követendő ezen a téren is: minden tolmács az anyanyelvére dolgozik, és rendszeresen váltják egymást, a fenti követelményeknek mindenben megfelelő fix és mobil tolmácskabin van a Strasbourg-i stúdióban. Erről a magyar kollégák, csak álmodhatnak!

8.2. Az emberi tényező

A távtolmácsolás részben ugyanazokat a képességeket és technikákat követelik meg, mint a "normális" körülmények között zajló (szinkron) tolmácsolás, de plusz terhet ró a tolmácsra. A korábban említett kísérletekben résztvevők fejfájásra, hányingerre, fáradtságra panaszkodtak, a szokásosnál erősebb koncentráció miatt. Egyetértettek abban, hogy a tolmácsolás mindenképpen könnyebb, ha az előadót premier plánban látják, azt is hangsúlyozták, hogy a tolmácsokat az is fárasztja, ha hosszú ideig kell a képernyőt nézniük.

Ebből a szempontból érdekes lehet, ha egy, a távtolmácsolás emberi tényezőit és a teljesítmény paramétereit vizsgáló kutatásról szót ejtünk. A közös projektet 1999-ben a Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) és a Genfi Egyetem Tolmács és Fordítóképző Iskolája (ETI) végezte el, és vezetője Barbara Moser Mercer számol be eredményeiről (2003). A projekt célja, hogy egy első, ellenőrzött kísérlet keretében megvizsgálják, mennyiben és milyen körülmények között valósítható meg a távtolmácsolás, milyen költségekkel kell számolni, milyen a távtolmácsolás hatása a minőségre, és milyen pszichológiai és a fiziológia stresszhatásoknak van kitéve a tolmács. A tanulmány világos különbséget tesz a távtolmácsolás alacsony elfogadottságát indokló pszichológiai/fiziológiai és technikai okai között.

A kiinduló feltételezés, hogy a tolmácsok gyorsabban fáradnak, a teljesítményük minősége romlik, a képernyő állandó figyelése, a motiváció, a több forrásból származó információ feldolgozása, és a szociális elszigeteltség miatt.

A kísérlet színterét egy valódi ITU-rendezvény adta. Az ITU konferenciatermében zajló konferencia mellett távtolmácsolásra is szükség volt. A cél részben a költségek csökkentése, részben a nemzetközi telekommunikációs szervezet adta lehetőségek kihasználása volt. A tolmácsolás angol, francia, spanyol nyelven folyt. A távtolmácsolás színhelye az ETI volt. A tolmácsok ugyanazt a dokumentációt kapták meg, az ETI-ben fax, telefon és e-mail összeköttetés volt, a konferencia helyszínén kiosztott dokumentumok vételére. Az ETI-ben dolgozó tolmácsok kabinjába videokonferencia-berendezéssel közvetítettek, a kabinokban monitoron követték az ülésterem eseményeit, és a képernyő jobb alsó sarkában lehetett látni a szónokot.

A kontrollcsoportot a konferenciateremben dolgozók alkották, míg a távtolmácsok a kísérleti csoportot. A tolmácsok váltása, és minden más, előre megbeszélte ritmus szerint, adott változókkal zajlott. A tolmácsok anonimitásának biztosítása mellett felvették, átírták és az ETI-ben kifejlesztett módszerrel, értékelték a két francia kabin teljesítményét. Vizsgálták továbbá a stresszt (hormonok, nyálminták elemzése), egy zürichi laboratórium és standard kérdőívek segítségével.

Az eredmények szerint a technika nem okozott problémát, a kép- és hangminőség elfogadható volt. A küldöttek nem vettek észre különbséget a táv- és a helyszíni tolmácsolás között. A tolmácsok elfogadták a helyzetet, bár a technikával nem barátkoztak meg, de ez nem volt zavaró. A fő problémának viszont azt tartják, hogy nincsenek jelen az ülésteremben. A tolmácsok 66%-a úgy érezte, hogy az is fontos, amit nem láttak a képernyőn. A kérdőívre adott válaszok azt mutatják, hogy a kísérleti csoportnál jóval magasabbak a stresszértékek. A fáradtságot tulajdonképpen nem a távtolmácsolás okozta, hanem az, ami általában: az idő előrehaladta és a növekvő információsűrűség, és nem annyira a külső körülmények. Viszont a fáradtság hatása a teljesítményre különbséget mutat, a távtolmácsolóknál nagyobb a romlás. Moser-Mercer egy későbbi cikkében (2005) a távtolmácsolást sok érzékszerv integrált működését igénylő folyamatnak (issue of *multisensory integration*) nevezi.

Hasonló véleményt olvashatunk Óscar Jiménez és Anne Martin (2003) cikkében. A szerzők két videokonferencián vettek részt, ahol a résztvevők közötti kommunikáció csak a videokonferencia segítségével volt lehetséges. Megállapítják, hogy a távtolmácsolás nemcsak új technikát jelent, hanem új helyzetet teremt a tolmácsolás oktatásában is. Ami a saját tapasztalataikat illeti, a videokonferencián való tolmácsolás jóval stresszesebb, és időnként frusztrálóbb, mint a szokásos szinkrontolmácsolás, részben a még megoldatlan technikai problémák miatt.

A fent hivatkozott ETI-ITU kísérlet, az ENSZ, a SCIC, és az Európai Parlament kísérleteihez hasonlóan arra a megállapításra jut, hogy a távtolmácsolás fárasztóbb a tolmácsok számára, nehezíti feladatukat, hogy nincsenek jelen a konferenciateremben, nem látják, mi történik ott, és emiatt információ veszhet el. Egyes adatok szerint egy beszéd információtartalmának 40%-a ugyanis nem verbális elemekből tevődik össze.

Hiszen a tolmács nemcsak fizikailag van máshol, mint a konferencia, de el van vágva annak hangulatától, a szónokoktól, és egy sor „közvetítőre” kell hagyatkoznia (a stúdióban dolgozó technikusok a konferenciahelyszínen lévő technikusoktól függenek), és ehhez még hozzá kell vennünk a közvetítés nem mindig tökéletes technikai feltételeit is. Tulajdonképpen a konferencia résztvevőit, de legalábbis a felszólalókat is aggaszthatja, ha nincs személyes kontaktus.

Összefoglalva, a tolmácsokkal előre tisztázni kell a különleges munkafeltételeket; a távtolmácsolás növeli a tolmács mentális terhelését, gyorsabban romlik teljesítmény. A távtolmácsolás stresszesebb, fárasztóbb, több problémamegoldó stratégiát kell alkalmazni. A megszokott 30 perces váltás túl hosszú. Ma még az on line tolmácsolás ritka, de fel kell rá készülni, meg kell találni azokat az eszközöket, amelyek révén javítható a tolmácsolás minősége, és a tolmács egészsé-

ge sem károsodik. Az emberi dimenzió nem lehet másodlagos. További megfigyelésekre és elemzésre van szükség, pl. a vizuális szükségletek, és a szokatlan környezet okozta problémák tekintetében. A tolmácsok számára biztosított jó munkakörülmények jelentik ugyanis az egyik zálogát annak, hogy minőségi munkát végezhessenek egészségük károsítása nélkül.

A távkonferencia vállaltok esetében inkább alkalmazható, rövid időre, speciális technikai problémák megbeszélésére, ahol a vezetők ismerik egymást, és nincs szükség tolmácsolásra. Gyakorló tolmácsként, úgy gondolom, hogy a távkonferencia nem válthatja ki az igazi szinkrontolmácsolással működő konferenciákat, mint ahogy a komputer sem válthatja ki az írott szót, annak ellenére, hogy sokan szeretnék hinni a fordítottját.

8.3. Szerzői jogok, szellemi tulajdon védelme

A szellemi tulajdonjog-védelem tárgyában az AIIC külön állásfoglalást tett közvé 1990 júniusában, (*Aide mémoire de l'AIIC sur l'utilisation des enregistrements d'une interprétation de conférence simultanée et consécutive*)¹¹, melynek értelmében a tolmácsolás azonnali megértésre szánt szerzői jogdíjköteles termék. Ez a kitétel nemcsak a konferenciákon zajló tolmácsolásra vonatkozik, hanem az általunk tárgyalt médiatolmácsolásra és fordításra is, de a lefordított dokumentumfilmek esetén is így kell eljárni.

Ebből következik, hogy televíziós tolmácsolásnál a tolmács nevét, esetleg szakmai szervezeti tagságát vagy a fordítóiroda nevét fel kell tüntetni, ugyanúgy, ahogy, pl. a világosító vagy az sminkmester nevét is. A tolmács/fordító neve megjelenhet a műsor végén, a stáblistán, lehet közben bevillantani, de be is lehet mondani. Jó példa erre az egyik magyar televízió-csatorna, ahol a *voice over* technikával tolmácsolt műsor szinte teljes időtartama alatt a fordító nevét többször bevillantják. Hazánkban ma még kevés műsorban találkozunk ilyen megoldással.

8.4. A képzés

Ahhoz, hogy minőségi munka készüljön a fordítók és tolmácsok közreműködésével, jó képzésre van szükség, olyanokra, akik nemcsak az általános tolmács-és fordítóképző intézetek kurzusait végezték el, hanem akiket e szakma sajátosságaira is felkészítenek. A képzéssel összefüggésben figyelembe kell venni egy másik szempontot is. A nemzetközi konferenciákon általában az úgynevezett nagy nyelveket használják, az angolt, a franciát, a spanyolt, a németet, az orosz, esetleg az arabot vagy a kínait, stb. és a tolmácsképző intézetek is ezeket a nyelveket oktatják a nemzeti nyelvek mellett, gyakran, a médiában a nem-konferencia nyelveken kell tolmácsolni. Ha csak az utóbbi idők néhány magyar riportját vesszük, ezekben, pl. horvát, lengyel, török és perzsa nyelvű interjúalanyokkal találkozhattunk. Fejtvést okozhat az ilyen nyelveket beszélő, képzett tolmácsok/fordítók felkutatása.

Chaume Varela (2002) szerint a képzés célja hármas: (1) szakmai (az AF aktuális helyzete, fordítási módozatok), (2) módszertani (az AF kommunikációs céljának más fordítási módokkal történő összevetése, a kép és a szöveg egyidejűsége), (3)szövegszerinti (pl. filmszinkron- és feliratszövegek elemzése).

Seleskovitch (2002) a képzés szempontjait szem előtt tartva vizsgálja az új technológiákat, hangsúlyozza a hang a kép, a látvány és a jól működő berendezések fontosságát. Szerinte azonban a tolmácsnak nincs szüksége különleges képzésre, a távkonferencia elsősorban anyagi és technikai kérdés. Azt is felveti, hogy a hangfelismerési szoftverek és a gépi fordítás fejlődése elvezet-e majd az automatikus (gépi) tolmácsoláshoz. Ma még erre nem adhatunk pontos választ. Az emberi beszédaktus és a tolmácsolás azonban oly egyedi és előre meg nem jósolható, hogy nem valószínűsíthető, hogy gépi programozás képes előrelátni a születőben lévő emberi gondolatot.

Ami a képzési gyakorlatot illeti, hosszabb-rövidebb kiegészítő speciális tanfolyamokat szerveznek azokban az országokban, ahol elterjedt a filmfeliratozás és a szinkronizálás, pl. Spanyolországban és Olaszországban, elsősorban a fordítók számára, feliratozás, film-, videó- és multimédiakészítés és adaptálás tárgyában. Az elsők között kezdte meg a szinkronizálás és a feliratozás oktatását a Lille-i egyetem. A főbb területeket felölelő képzés, (pl. szinkronizálás, feliratozás, stb. 3 egymásra épülő szakaszban, 36+18+18 órában) ESIT-en (Paris III) is folyik. A speciális szükségleteket felismerve az ARTE 1999. óta az általa foglalkoztatott tolmácsok számára külön képzést szervez. Érdekes tapasztalatokat szűrhetnek le belőle mind az oktatók, mind a kutatók.

A közelmúltban, Barcelonában, az Universitat Autònoma de Barcelona, (UAB) Fordító- és Tolmácsképző tagozata kísérleti jelleggel két szakterület, a fordítástudomány és a pedagógia összefogásával, elméleti és gyakorlati kurzust indított (Amador, Dorado és Orero 2004). A posztgraduális egyetemi képzés e-learning-en alapul, és on-line formában folyik. Így olyanokat is képezhetnek, aki a hagyományos kurzusokra nem tudnának eljárni (a résztvevők a világ minden tájáról jelentkezhetnek), és olyan tárgyakat is taníthatnak, amelyeket hagyományos formában nem lehetne. Az on-line kurzus 2003. januárjában kezdődött, egymásra épülő négy modulból áll: mindegyik modul - az audiovizuális fordítás elmélete, szinkronizálás, feliratozás és multimédia-fordítás - 10-10 egységből épül fel, amelyekben az elmélettel szemben inkább a gyakorlaton van a hangsúly. Egy-egy egység egy hétig tart. A hallgatók egyénileg dolgoznak, ugyanazokat a feladatokat kell megoldaniuk. A megoldott feladatokat a hallgatók elküldik a tanároknak, akik kijavítják és a következő héten visszajeleznek. Rendszeresen on-line csoportmegbeszéléseket, fórumokat is tartanak. Jelenleg angol és spanyol nyelvkombinációban dolgoznak, de ez bővíthet. A távoktatás, a technika, az internet és az intranet minden előnyét kihasználják. Az önálló tanulás mellett az aktív részvétel, a teammunka, a csoportos projektmegvalósítás megtanulása a cél. Az első évet hat országból származó 20 diák végezte el. Az első év tapasztalata alapján némileg átalakították a modulok egy részét.

Konklúzió

Mindez azt mutatja, hogy rendkívül változatos, sokrétű tolmácsolásról van szó, ahol elmosódik a határ a szóbeli és az írásbeli fordítás között, a kommunikációs technikák sokaságát kell ismerni, hogy a célközönségnek megfelelően megol-

dást találjon a tolmács (gyerekek, vakok, virtuális konferenciák, televíziós műsorok, stb.).

Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a tolmácsok munkáját nagyban megkönnyíti az, hogy egyre több információ elérhető elektronikus formában, az internet segítségével. Egyre gyakrabban saját számítógépükön terminológiai jegyzéket állíthatnak össze vagy cserélhetnek egymással, ami az információs és kommunikációs technika elterjedésének tagadhatatlan pozitívuma.

A fentiekben ugyan sok kérdésre rámutattunk, és kiemeltük azokat, amelyekkel már foglalkoznak a kutatók. Azt is meg kell állapítanunk, hogy számos tévécsatorna, talán anyagi okokból, a filmfordítások mintegy: 30%-át kezdő fordítókra bízta, akik nem rendelkeznek kellő ismerettel, sem az adott szakterületen, sem az adott idegen nyelven. Ebben a tekintetben osztjuk Alline (2003) véleményét, hiszen némely külföldi dokumentumfilm magyar változata láttán az az érzésünk, hogy nem ellenőrzi senki az elkészült fordításokat, olyan sok ugyanis a félrefordítás. Szerencsésebb lenne, ha a fordítók több időt és energiát fordítanak a lefordított szövegek minőségére, a csatornák, pedig a lektorálására.

Egyébiránt azt is meg kell állapítanunk, hogy a fordítástudománynak ez az új ága még számos fel nem tárt kutatási területet kínál. Kevesen foglalkoznak az új szakma képviselőinek képzésével, azzal, hogy milyen kompetenciák és magatartás szükségeltetik számukra. Érdekes kutatási téma lehet a médiatolmácsok és fordítók erkölcsi érdekeinek és szellemi tulajdonának védelme is, vagy a szakmai felelősség kérdése, valamint annak vizsgálata, hogy mennyiben változtatja meg az audiovizuális fordítás a szövegről, a jelentésről, az eredeti vagy forrásnyelvről, a tolmácsolásról, a szóbeli és írásbeli változatokról, az ekvivalenciáról, és a szöveghűségről, stb. alkotott fogalmainkat. Úgy gondoljuk tehát, hogy a szakma művelőinek is részt kell venniük ebben a vitában, hogy ne nélkülük szülessenek a döntések, amikor pl. megfogalmazzák a technikai szabványokat és a szakma helyes gyakorlatát.

Irodalom

- Allinne, F. 2003. Maladresses de traduction constatées dans les média, *Traduire*, No. 196-197, Société Française des Traducteurs 81-99.
- Amador, M. Dorado, C és Olero, P. 2004. Strategies, functions and interaction in an on-line environment or learning audiovisual translation, In: Olero, P. (ed.) *Topics in Audiovisual Translation* Benjamins Translation Library 56. Amsterdam: Benjamins. 141-152.
- Chaume Varela, F. 2002. Models of Research in Audiovisual Translation, *Babel* Vol. 48. 1-13.
- Fodor I. 1976. *Film Dubbing: Phonetic, Semiotic, Esthetic and Physiological Aspects*. Hamburg: Helmut Buske.
- Gambier Y., Gottlieb, H. (eds) 2001. *(Multi) Media Translation* Concepts, practices and research. Benjamins Translation Library 34. Amsterdam: Benjamins.
- Gambier, Y. 2004. La traduction audiovisuelle: un genre en expansion, *META* Vol. 49, 1-12.

- Horváth I., Szabari K., Volford K. (szerk.) 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest: ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Jiménez Serrano, O., Martín, A. 2003 Videoconference interpreting: a Challenge for Quality In: Collados. A. et als (eds) *La evaluación de la calidad en interpretación: Docencia y profesión*, Editorial Comares, Granada, 275-284.
- Katan, D., Straniero-Sergio, F. 2001. Look Who's Talking, The Ethics of Entertainment and Talkshow Interpreting, in *The Translator*, Special Issue, Vol.7. N. 2. 213-237
- Klaudy K., Kohn J. 1997. (ed.) *Transferre necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies in Translation and Interpreting*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Bp.: Scholastica 127-130
- Kurz, I. 1990. Overcoming Language Barriers in European Television Interpreting – *Yesterday, Today and Tomorrow; American Translators Association (ATA) Scholarly Monograph Series Volume IV State University of New York at Binghamton (SUNY)* 168-176.
- Mintz, D. 1998. Hold the Phone, Telephone Interpreting Scrutinized, *PROTEUS*, Vol. VII. No.1. Winter 1998. 11-17.
- Moser-Mercer, B. 2003. *Remote interpreting: Assessment of human factors and performance parameters*, <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/page1125>
- Moser-Mercer, B. 2005. Remote interpreting: Issues of Multy-Sensory Integration in a Multilingual Task, *META* Vol. 50. No. 2. 727-737
- Olero, P. (ed) 2004. *Topics in Audiovisual Translation* Benjamins Translation Library 56. Amsterdam: Benjamins.
- Pym, A. 2001. Four remarks on Translation Research and Multimedia, In: Gambier, Y. Gottlieb, H. (eds.) (Multi)Media Translation, Concepts, practices and research, Benjamins Translation Library, 34. Amsterdam: Benjamins. 275-282.
- Seleskovitch, D., Lederer M, 2002. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation* Didier Érudition, Office des publications officielles des Communautés européennes. 361-377.
- United Nations. 1999. *A joint experiment in remote interpretation*. UNHQ-UNOG-UNOV Geneva: United Nations, Department of General Assembly Affairs and Conference Services.

Internetes források

- 1 <http://www.aiic.net/>
- 2 <http://www.eim.org>
- 3 www.arte-tv.com
- 4 <http://euronews.net>
- 5 <http://www.fit-ift.org>
- 6 <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/page668>
- 7 http://www.europarl.eu.int/interp/remote_interpreting Étude concernant les contraintes induites par l'interprétation a distance, Parlement Européen Direction de l'Interprétation. www.europarl.europa.eu/interp/online/french/techno/ri3_fr.pdf
- 8 http://ec.europa.eu/comm/scic/newtechnology/technology_en.htm
- 9 <http://www.esist.org>
- 10 <http://www.languages-media.com>
- 11 <http://www.aiic.net/ViewPage.cfm/article26.htm?plg=2&slg=2>

A világ, mint szótár

Terézia Mora *Nap mint nap című regényének fordítói tapasztalatairól*

Nádori Lídia

Fordítói jegyzetet készülök írni, nem pedig esszét Terézia Mora első regényéről, a 2004 őszén németül, 2006 tavaszán pedig magyarul megjelent *Nap mint napról*. Az esszé kísértése persze erős, mivelhogy erős maga a regény, sokrétű, szövevényes, mítoszokat és nyelveket megmozgató és felforgató nagy konstrukció. Igazi *Feinkost* az irodalmi esszé művelője számára. Írásomban azonban inkább a fordítás, mint interpretáció gyakorlati oldalára összpontosítok.

Kortárs, élő, megszólítható szerzőt fordítani azzal jár, hogy bármilyen kérdés merül föl a fordítóban, fölteheti, mégpedig az elektronikus levelezésnek hála azonnal, és alkalmasint azonnal választ is kap rá. Így a szerző és a fordító között élénk kommunikáció alakulhat ki, legalábbis a fordítás kezdeti időszakában, amikor a szöveggel kapcsolatos *elsődleges* kérdések fölvetődnek: pontosan mit is jelent, honnan származik, mire utal ez vagy az a kifejezés vagy mondat. Az e-mail kínálta lehetőség egyúttal szinte kötelezi a fordítót arra, hogy föltegye kérdéseit. Nem tudom, az internet elterjedése előtt milyen illemkódex volt érvényben, mindenesetre úgy látom, mára íratlan szabállyá vált, hogy a fordító közvetlenül is a szerzőhöz forduljon, akár egy tiszteletkőr erejéig. Habár nem tudok elképzelni olyan irodalmi szöveget, *elvben sem*, amelyben ne akadnának rákérdeznivaló momentumok, így az üres tiszteletkört nem tartom udvarias gesztusnak: a valódi udvariasságnak minden esetben nagyon is praktikus alapja van.

Terézia Morával együtt dolgozni nemcsak annyit jelentett, hogy föl tettem neki a kérdéseimet, ő pedig megválaszolta őket. Magyar anyanyelvű lévén igényt tartott arra, hogy betekinthessem a fordításba, és arra is, hogy észrevételeit meszeszemenően figyelembe vegyem a kézirat véglegesítése során. A *Nap mint nap* tehát *autorizált* fordítás. Azon fordítások esetében, amelyek nyelvét ő nem bírja, az úgy sikere a nyelvi lektoron és a fordítón múlik – mindketten *interpretátorai* a szerzőnek, megoldásaik tehát optimális esetben is csak megközelítik a szerzői szándékot. De hát nem ez utóbbi történik az esetek döntő többségében? A mi közös munkánk arra példa, hogyan kísérel meg a szerző és fordítója közös erővel *minimalizálni* az átültetésből adódó jelentésvesztést. Érdeemes megragadni a ritka alkalmat, amikor a fordító kétnyelvű („forrás- és célnyelvű”) szerzővel dolgozhat együtt, és szemügyre venni, mi történik, ha a szó köznyelvi értelmében vett fordítást *belső fordítás* árnyalja – és olykor nehezíti.

Kísérletet sem tettem arra, hogy tipologizáljam és típusonként illusztráljam a *Nap mint nap* fordítási problémáit. Teljességre törekedni, katalógust készíteni már csak terjedelmi okokból sem akartam. Mindössze kiemeltem néhány helyet, olyanokat, amelyek az adott fordítási problémán túlmutatva a regény egészének interpretációját érintik. Egyes *szavakra* koncentráltam – noha bőven illusztrál-

hattam volna a szintagmák, a mondatok és a kisebb-nagyobb szövegegységek szintjén megfogalmazódó kérdéseket. Ennek oka megint csak – főként – terjedelmi, de talán maguk a példák érvelnek legjobban amellett, hogy egy-egy szó vagy kifejezés megválasztása mindig nagyobb szövegegységek interpretációját tükrözi.

Abel Nema, a regény főhőse egy kamaszkori trauma folytán szélsőséges átváltozások sorozatán megy keresztül. Különös fogékonyságot mutat a nyelvek iránt, ugyanakkor bizonyos képességei veszendőbe mennek: nemcsak ízlelését és szaglását, de tájékozódási képességét is elveszíti. Ezzel nagyjából egy időben menekülésre kényszerül a (meg nem nevezett) első délszláv háború elől, és megérkezik a (meg nem nevezett) világvárosba, Berlinbe. Abel Nema tehát *displaced person*. Honfitársa és felkarolója, Tibor B. nyelvészprofesszor, amikor először hallja idegen nyelveken beszélni, megállapítja, hogy Abel akcentusmentes beszéde sajátságosan „hely nélküli”. Szándékosan-e, vagy reflektálatlanul, nem eldönthető, de éppen védencének státuszát fordítja le ezzel a jellemzéssel. (Mora 13)¹ „Hely nélkülien” tisztán beszéli a befogadó ország nyelvét csakúgy, mint a többi kilencet, amelyeket az évek során elsajátít. A tévelygés évei ezek, egy „akaratlan pikaeszk” kalandsorozata; hősünk egyre mélyebbre kerül a nagyváros és saját élete labirintusában, és csak pokoljárással felérő delírium után, erőszakos cselekmény áldozataként, nyelvétől megfosztottan találja meg a kijáratot ebből a labirintusból.

Terézia Mora tehát *metaforizálja* a térbeli tájékozódás hiányát, illetve ahogyan a német eredetiben áll: a *dezorientációt*. „(Abel) Schläft (...) auf einer Parkbank, (...) erwacht, blinzelt desorientiert, wo, wann bin ich...?” (Mora 333)² Mármost a „dezorientált” szót akkor sem írnám le egy szépprózai szövegben, ha nem volna központi jelentősége. (Illetve el tudom képzelni, hogy valamelyik beszélő szájába adom, illusztrálva az ő személyes stílusjegyét, adott esetben az idegen szavak nagyképű halmozását.) Márpedig a regénynek, mint látjuk, a *Desorientierung* egyik központi képe és egyúttal írói leleménye. Nemcsak Abel Nema dezorientált, de némiképp az olvasó is. Már utaltam rá, hogy a „Hol játszódik a regény?” kérdésre csak spekulatív és hozzávetőleges választ lehet adni. „...a helyet nevezzük így: itt”, „igazít el” a szerző a regény kezdetén, majd leír egy nagyvárost, amely leginkább Berlinre hasonlít, ráadásul később a kezdőbetűjével is találkozunk; a „B.” feloldása ugyanakkor a regény más pontjain Belgrád (lehet); azok a politikai események, amelyekre utal, leginkább, de kimondatlanul az első délszláv háborúhoz köthetők – hogy csak néhány példát hozzak fel az olvasó könnyű *dezorientációs* élményére.

Visszatérve Abelre, ő – szabatos magyarsággal – *elveszítette a tájékozódási* (kevésbé szabatosan: *tájékozódó-*) *képességét*, esetleg *eltévedt*, adott szöveggörnyezetben *el van tájolva*. El nem tévedhetett Abel, miközben egy padon ült, ráadásul aludt. Az pedig, hogy elveszítette a tájékozódási képességét, több okból sem megoldás. Egyrészt szabatosága ebben a szöveggörnyezetben nevetségesen hat, másrészt a kifejezés oly ritka a magyar köznyelvben, hogy némi bizonytalanság is érezhető: nem lenne egyszerűbb *tájékozódóképességnek* fordítani? „Tájékozódási képességét (tájékozódóképességét) elveszítve hunyorog”: képtelenség. Lett volna egy látszólag tiszta és egyszerű megoldás, mégpedig ez: „zavartan hunyo-

rog”. Kétségkívül zavarban van (zavarodott) az, aki felriadván azt sem tudja, hol van éppen. És a német *desorientiert* melléknév (határozószó) ilyen értelmű köznyelvi használatára is bőven szolgálnak példákkal az egynyelvű szótárak. Csak-hogy a magyarban a *zavart*, *zavartan* kifejezés elsődlegesen nem a dezorientált-ság, inkább a rajtakapottság okozta zavar jelentését hívja elő az olvasóban. A felidézett jelenetben történetesen arra riad fel Abel, hogy letelepszik mellé és megszólítja valaki, akit évekkorábban, nem éppen kifogástalan úriember módjára, egyszerűen a pácban hagyott. Lenne tehát oka arra, hogy zavarban legyen – ő mégis zavarban, hanem dezorientált. Azaz *zavarodott* – noha ez a szó sem tűnik túl szerencsésnek. Érvelhetnék azzal, hogy a „zavarodottan hunyorog” hangsor zeneietlen (bevallottan szubjektív, noha legitim indoklás), mégis oda akarok kilyukadni, hogy a *desorientiert* szóban benne foglalt orientációnak, azaz térbeli tájékozódásnak valamiképpen kifejezésre kell jutnia, hiszen elsősorban a labirintus metaforájáról van szó, és csak másodsorban a tévelygés okozta zavarodottságról. (Ha már a szóban ott rejlő *oriens* nem csempészhető bele a magyar szövegbe... – íme a veszteségérzés a fordításban.)

Az eredeti szintagmát („blinzelt *desorientiert*”) visszaadni úgy, hogy közben kerülöm a stilisztikailag merényletszámba menő „dezorientáltan” határozószt, lehetetlen. *El van tájolva*: noha így felbomlik az eredeti mondat szerkezete, mégiscsak kipróbáltam, hogyan fest ez a megoldás, és meg is tartottam: „felébred, hunyorog, el van tájolva”. A választott megoldás stilisztikai helyiértéke viszont erősen más, mint az eredeti *desorientiert*: az *el van tájolva* egyértelműen alacsonyabb nyelvi regiszterből való (és mint a népnyelvi kifejezések általában, telitalálat), beemeléseivel több iróniát viszek a mondatba, mint amennyi eredetileg benne volt. A csipetnyi stíluseltérés problémája később még egyszer felbukkan majd.

„Az időt nevezzük így: *most...*”, így szól a már idézett kezdő mondat első fele. A szerző óvakodik ugyan pontos dátumok megnevezésétől, mégis újra és újra *helyreteszi* a kronológiát, lehetőséget adva az olvasónak, hogy konkrét évszámhoz kösse a regény (és Abel) egyes (élet-)szakaszait.

A fordításra nézve mindebből az következik, hogy meg kell találni az adott korszak (jelen esetben tehát a kilencvenes évek és az ezredforduló) és az adott hely (ahol a regény jórészt játszódik: Berlin) életvilágához kapcsolódó tárgyi és öltözködéskultúra, evési és ivási szokások, technikai eszközök stb. szókincsének egy szeletét – magyarul.

Legalább két nehézségbe ütközünk. Az egyik, hogy a hétköznapi kultúra teljes egésze „lefordíthatatlan”: az a tárgy, kifejezés, szokás, amely a forrásnyelvhez tartozó kultúrában magától értetődően közismert, nem feltétlenül közismert a célnyelv kultúrájában. A divat, a csoportnyelvek, a gyorsan avuló technikai eszközök szókészletének pedig ritkán van ideje meghonosodni a célnyelvben, mielőtt elillanna, még ha olyan, egymáshoz földrajzilag és kulturálisan viszonylag közel álló nyelvek között kell is vándorolnia, mint a német és a magyar. A második nehézség már a német nyelv egyik sajátosságából adódik, ez pedig kedvenc témám és kinzóeszközöm: a német *egyszó*-jelenség, azaz a német nyelvnek az a képessége, hogy két-három, vagy akár több elemből összetett szót alkot, utánozhatatlan (azaz többnyire sajnos lefordíthatatlan) tömörséggel.

Három olyan szót említek a regényből, amelyek egyesítik magukban a két problémát. Az első a *Wohlfahrtsladen* kifejezés (Mora 315), amely (Terézia Mora meghatározásával) „szeretetszolgálati olcsóruhaboltot” jelent. Én sem tudtam volna szebben mondani, de leírni persze nem lehetett. Nem az úton-útfélen föllelhető *turkáló* tehát, amely olcsónak olcsó ugyan, de üzemeltetőjét nem karitatív szándékok vezérlik. Magyarországon is működtek és működnek karitatív ruhaboltok, például a Máltai Szeretetszolgálat égisze alatt, de ezek nem terjedtek el annyira, mint Németországban. (Pécsett jártam egy kisebb *Wohlfahrtsladen*ben, amely inkább emlékeztetett egy szociális segélyszolgálat irodájára, mint kereskedelmi egységre, a népnyelv pedig így hívta: *Máltai* – talán mondanom sem kell, hogy ez a megnevezés nem segített a megoldásban.) Ha az eredetiben szereplő szónak nincs vele egyenértékű magyar megfelelője, mindig fennáll az elvi lehetőség, hogy (tükörfordítás útján vagy más módon) neologizmust alkossunk. Itt a „jótékonybolt”, vagy a „jószolgálati bolt” lenne a megfelelő fordítás, egy hosszabb munkanap végén a „karitaturi” is felmerül – aztán szépen el is vetjük. Lehorgonyoztam a jól ismert (és pontatlan) *turkáló* kifejezésnél, és azzal vigasztalódtam, hogy a tárgyalt időpontban, azaz a kilencvenes évek elején a *turkálók* valóban *turkálók* voltak, alacsony „kilós” árakkal és ennek megfelelő vevőkörrel. A véletlen azonban közbeszólt. Egy újsághírben arról olvastam, hogy Magyarországon sorra bezárnak a „szociális diszkontok”. A lehangoló hír abban a pillanatban számomra megvilágító erejű volt. A kifürkészhetetlen árpolitikai okokból hol ezt, hol azt a terméket olcsón árusító élelmiszerbolt, amelynek nevét szerencsémre csak ritkán használtam és ezért el is felejtettem, hirtelen bemutatkozott nekem, és egyúttal elvezetett a *Wohlfahrtsladen*-probléma megoldásához. A „diszkont” szót nem vehettem át, mert elsősorban élelmiszerre, esetleg háztartási- és vegyiárura szakosodott üzletek megnevezésében szerepel, de erre nem is volt szükségem. A „szociális diszkont” azért jó, mert felszabadító hatással volt rám. A szokatlan szóösszetétel, úgy tűnik, *átmegy* a magyarban, ezért itt beiktattam a *szociális turkáló* kifejezést.

Másképpen végződött kalandom a *Heizventilator*val (Mora 153). A készülék – mint neve is mutatja – sajátágosan kettős funkciójú, jellemzően NDK-termék, amolyan ős-klimaberendezés. Elektromos fűtőtest, de nagy méretű ventilátorral is rendelkezik, amely derekasan kavarja maga körül a port. Ilyennel szintén találkoztam, szintén Pécsett – és szintén csak egyszer, a régi Hullám fürdőben. Fújta a meleg levegőt, mint egy óriás hajszárító. De vajon volt-e neve, s ha igen, bekerült-e a köztudatba? Nem tudtam róla. Két megoldás között őrlődtem: vagy „hősugárzó” lesz belőle, mivel az adott szövegkörnyezetben inkább fűtőfunkciójáról esik szó (ez esetben elvész a tárgyból a ventilátor), vagy azt írom: „ventilátoros hősugárzó” (amellyel túlmagyarázom a tárgyat). Itt is felmerült a harmadik verzió, azaz a (tükörfordítással alkotott) neologizmus. Ez esetben a *fűtőventilátor* (pontos tükörfordítás) és a *hőventilátor* kínálkozott. Ezen a helyen megkockáztattam a *hőventilátor* kifejezést. A hibrid készülékhez illőnek éreztem ezt a szokatlan, hibridségét kifejező megnevezést, és hát egyszerűen jobban tetszett, mint a *fűtőventilátor*. Egy barátom hívta fel a figyelmemet arra, hogy nem létező problémával gyöttrődöm, hiszen a *fűtőventilátor* ma is létezik. És valóban, a termék szerepel a legmodernebb háztartási elektronikus berendezéseket árusí-

tó boltok kínálatában. Ennek fényében a szép *hőventilátor* hirtelen némiképp nevetségesse vált, hasonlóan igyekezetemhez, amellyel megpróbáltam két pont között a lehető leghosszabb utat megtalálni.

És végül a *Bundfaltenhose*. (Mora 92). Terézia Mora kérésre pontos leírással szolgált a nyolcvanas években elterjedt nadrágfazonról: „olyan nadrág, amelynek a derekán 'csipések' (ráncolások – NL) vannak, ami által bővebb lesz a nadrág szára (valójában a csípő környéke – NL).” Mint a zárójeles közbevetések mutatják, a fordító önkéntelenül korrigálta, „saját nyelvére fordította” a szerző magyarázatát, hogy könnyebben el tudja képzelni éppen azt a nadrágfazont, *amelyre arról a személyről asszociál*, akinek leírásában ez a nadrág szerepel. Hiszen látnunk kell magunk előtt a figurát (a helyszínt, és így tovább), ha hitelesen akarjuk leírni. Ha pedig valami miatt nem látjuk pontosan, meg kell alkotnunk *hozott anyagból*. Az első megnevezés, ami eszembe jutott, a *répanadrág* volt. Mégis elbizonytalanodtam, hiszen a leírás nem említi a répanadrág másik jellegzetességét, a lefelé szűkülő szarát. Nem is a répanadrágról van szó (feltehetően), hanem arról a nadrágfazonról, amely a fenti leírásnak pontosan megfelel, valóban elterjedt volt Magyarországon a kilencvenes évek közepéig és tovább – és úgy múlt ki a divatból, hogy nem kapott magyar nevet. Én legalábbis nem tudok róla. Ez az a pillanat a fordító életében, amikor (ha addig még nem tette) el kell ballagni a szabóhoz. Az általam megkérdezett ruhatervező azonban maga sem tudott jobbat a répanadrágnál. Ezen a helyen tehát pontatlan voltam, csaltam egy kicsit, mégpedig a *couleur tempore* kedvéért: ha azt mondom, „répanadrág”, mindenki tudja, miről és melyik évtizedről van szó. *Ma még*. De vajon mit kezd egy olvasó akár a közeljövőben ezzel a fura kifejezéssel? Nyilván elhelyezi majd abban a fiókban, ahová én tettem kamaszkoromban a *redingotot*, a *fátermördert* és más titokzatos, regényekből ismert öltözékeket...

A német nyelvben (a puristák szerint inkább a német nyelvből) nagyobb területet hódítottak meg az angol kifejezések, mint a magyarban. Nemcsak a két nyelv rokonsága okán: a nemzetiszocializmus tizenkét éve után a németek szivacsoként szívták magukba mindent, ami *ami*: az Amerika-mítoszt, a filmeket, a zenét, és természetesen magát a nyelvet. Triviális, hogy főleg olyan (amerikai) angol szavak honosodtak meg a németben viszonylag gyorsan és könnyen, amelyek nem maradéktalanul lefordíthatók.

A *Nap mint nap* is tartogat néhány ilyen kifejezést, elsősorban az ifjúsági nyelvet, illetve a szlenget beszélő szereplők megszólalásaiban. Ezek közül egy, a *freak* (Mora 48., 194., 195., 324) komoly fejtörést okozott. A *freak* lehet flúgos, csodabogár, különc, lökött, mániákus és így tovább – de olyan szót, amely mindezeket a jelentéseket együtt magában hordozza, nem találtam. A németben gyakran szerepel abban az értelemben, hogy valaki megszállottan úz valamilyen tevékenységet: például *Computerfreak* („kompjüterőrült”, „kompjüterbuzi”). A regényben azonban valamennyi előfordulási helyén önállóan állt, ami még inkább megnehezítette a lefordítását. Először megkíséreltem meghagyni eredeti alakjában. Sietek megjegyezni, hogy valamely szót *nem* lefordítani nem feltétlenül a fordítói munkakerülés minősített esete. A fordítónak az a becsvágya húzódik meg mögötte, hogy talán sikerül meghonosítania a kifejezést a célnyelvben. A *freak* esetében azonban vitatható az eljárás. Azt a véleményt, hogy a ma-

gyar szövegről „leesik” a *freak*, nehéz volna érvekkel alátámasztani. Nyelvérzékünk, stílusérzékünk, intuíciónk súgja. Annyit talán nem elhibázott megállapítani, hogy a szleng jól tűri az idegen (hangzású) szavakat a magyarban is, azonban ahhoz, hogy irodalmi műben szlengkifejezésként használhassuk, előbb meg kell honosodnia a létező szlengben. Ez a *freak* (idáig) nem történt meg. Úgy is mondhatnám, hogy ezen a ponton kétféle kreatív nyelvhasználat, a szleng és az irodalmi fordítás találkozik, és a szlengnek elsőbbsége van. Izgalmas kérdés – az aktuális probléma megoldása kevésbé érdekes. Röviden úgy tudnám összefoglalni, hogy ahol az eredetiben *freak* állt, ott az adott szövegkörnyezettől, a beszélő személyétől és a *freak*ként aposztrofált személyhez fűződő viszonyától függően hol így, hol úgy fordítottam le a szót: *lökött, flúgos, aberrált, csodabogár*.

A szavak stilisztikai helyiértékéről korábban is esett szó. Mikor „erősebb”, „enyhébb”, „pejoratívabb” egy-egy szó a fordításban az eredetihez képest: az eredeti és a fordítás összehasonlításának ez az egyik leggyakrabban visszatérő kérdése. A *Nap mint nap* fordítása során újra felmerült a trágár kifejezések magyarra fordításának örökös problémája. Közhely, hogy a német trágárságok inkább az anus és az ürítés képzetköréhez kapcsolódnak, míg magyar megfelelőik főként a genitáliákhoz, illetve a szexualitáshoz. Óhatatlanul előállhat az a helyzet, hogy a magyar trágárság *erősebb* német eredetijénél. Erre Terézia Mora különösen érzékeny volt. Tény, hogy a szöveg egészére ráadásul egy leheletnyi emelkedettség is jellemző – még a leginkább köznyelvi fordulatokban is ott bujkál, ha másként nem, szabatoság formájában. Kérdés, hogy ha a köznyelv legsűrűjéből, a trágárságból merítünk, finomíthatunk-e a szóhasználaton. Csakhogy erre a kérdésre nem lehet általános érvényű választ adni. Szabad műfaj a próza: le lehet írni a legvaskosabb kifejezést, de meg lehet alkotni úgy is a szöveg nyelvét, ahogyan „élő ember nem beszél”. Talán inkább így tenném föl a kérdést: Vajon a bilingvis szerző ezen a téren is otthon van-e (még) a célnyelvben annyira, hogy érezze a trágár szóhasználat stílusértékét?

Trágárságok a legsűrűbben az V. fejezetben fordulnak elő. Itt bukkan fel Abel életében egy tizenéves fiúkból összeverődött banda. Az ő szókincsük reprodukálásához kézenfekvőnek tűnt, hogy felidézzem, hogyan beszélnek egymás között budapesti tizenévesek. A különbség feltűnő volt. A magyar bandanyelvben a trágárságok halmozása a trágárság stilisztikai erejét csökkenti: ha a beszélő minden tagmondathoz hozzáteszi, hogy „bazmeg”, már senki nem gondolja, hogy sértegetni akarná azt, akihez beszél. Ezzel szemben a Mora-regényben megszólaló fiúk minden trágárságában *valódi* indulat, negatív érzelem van. Hogy ez a nyelvhasználat hogyan viszonyul a „valóságos” csoportnyelvhez német nyelvi közegekben, nem tudom, mert nincs közvetlen kapcsolatom vele, de a fordítás szempontjából ez mellékes is. Az összehasonlításnak csak annyi tanulsága volt, hogy igen óvatosan kell eljárni a magyar trágárságok átvételével. „Geile Nummer, Arschlöcher” (Mora 182), mondja Danko, az egyik fiú társainak, amikor azok minden indoklás nélkül rohadt almákkal kezdik dobálni, ezzel mintegy rituálisan elüldözve a csapattól. Az *Arschloch* szó szerint segglyukat jelent. Hagyományosan seggfejnek szokás fordítani. De mond-e ilyen egy tizenéves? Aligha. Nem eléggé erős kifejezés. A genitális szitokszó már inkább elképzelhető: „faszfej”. A *geil* szó eredeti jelentése (buja, fölgerjedt) erősen elhalványodott, ma szinte ki-

zárólag az ifjúsági nyelvben használatos, jelentése „nagyon jó” (baromi jó, kurva jó – és még fokozhatnám). A „geile Nummer” lehetne „nagy szám”, de ez is legálább egy generációnyi tévedés. Ha Danko „szinkronhangját” akarom megszólaltatni, azaz át akarom ültetni a pesti gang-nyelvbe, valami ilyesmi jönne ki: „Kibaszott jó ötlet, faszfejek”. Ennél enyhébben nem megy. Csakhogy ezen a ponton már sokadszor ütköztem a szerző viszolygásába. Véleménye szerint Danko (fiktív) megszólalásához képest a fenti mondat túl erős. Az ő indítványa ez volt: „Jól van, barmok, jó hecc volt”, amit én mégiscsak valamivel följebb akartam srófolni, így lett belőle „baromi jó ötlet, állatok”. Megalkuvás? Igen. Talán sikerült érzékeltetnem, milyen kényes helyzetbe kerültem azzal, a hogy saját ízlésem szerint „helyénvalóan” mosdatlan nyelvhasználat nem találkozott a szerzői ízléssel. Ezt a szöveghelyet azért idéztem, mert itt volt a legkirívóbb a különbség a szerző és a fordító álláspontja között.

A falra festettem az ördögöt, és megjelent, méghozzá több ízben is. Van néhány német kifejezés, amelyekről annak idején, első hallásukkor (olvasásukkor) mindjárt az jutott eszembe: csak nehogy egyszer le kelljen fordítanom. Ebben a regényben több ilyen is előfordul.

Aprólékos filológiai munkával statisztikát lehetne készíteni arról, melyik magyar fordító hogyan, illetve hányféleképpen fordította a *tapfer* szót. Az általam használt kétnyelvű szótár (Halász – Földes – Uzonyi) szerint a szó jelentése (első sorban) „bátor”, (másodsorban) „derék”, „derekas”, „ügyes”. Az Uni Leipzig által működtetett remek internetes szókincslexikonból ezen felül meg lehet tudni a szóról, hogy a katonai erények között tartották számon, római latin forrás-szövegek német fordításaiban körülbelül „derekasan, bátran küzdő” jelentésben használták igen gyakran. A mai német köznyelvben talán leggyakrabban a „tapferes Kind” szintagmában találkozunk vele: így biztatják bátor helytállásra, „hősiességre” a gyereket, amikor számára kellemetlen, szorongást keltő, netán fájdalmas élmény előtt áll. A *Nap mint nap* elején Mora így írja le Abel lakóhelyének környékét: „Ebben a zsákutcában a keskeny, zezzugos, régi ipartelep-sáv szélén, a vasúttól keletre, Abel utcájában csak az egyik oldalon vannak házak. A másikon téglafal, amögött tizenhét sánpár, amögött: a város (...). A vasút árka (...) két részre osztja a várost: egy elegánsabb, gazdagabb, rendezettebb Nyugatra és a pályaudvar keleti kijáratán át megközelíthető 'Bátrak szigetére': erre a hajdani kisüzemeket magába foglaló ipartelepre, ahová, miután minden tönkrement, a vágóhíd, a sörgyár, a malom, először idegbetegeket, nehezen kezelhető félárvakat és öregeket telepítettek, majd egy rövid ideig tartó úgynevezett aranykorban megpróbálták fiatal sznobok exkluzív lakónegyedévé átépíteni, mielőtt hagyták volna, hogy átvegyék a terepet a kívülrekedtek, akik vég nélkül áramlottak ide, mintha valaki azt mondta volna nekik: menjetek a keleti kijárat-hoz.” A „Bátrak szigete” az eredetiben: „Insel der Tapferen” (Mora 20). A szövegkörnyezet és a birtokos szerkezet együttesen hívhatta elő bennem a „Home of the brave” asszociációját, amelynek közkeletű fordítása „bátrak hona”. Így viszonylag nyugodt lelkiismerettel választottam az egyébként elégtelen megoldást, a „bátor”-t. A szerző mégis szóvá tette, a korrektúrában így kommentálta: „A 'tapfer'-t itt úgy értem, hogy 'Du bist ja so tapfer, mein Kind', azaz a bátorságnak egy muszáj-variánsa. Van erre szó?” Nincs. Felhívtam a figyelmét a „Home

of the brave” konnotációjára, amely az elnevezés iróniáját erősíti, így sikerült megegyeznünk mégiscsak ebben a megoldásban. Ezúttal megúsztam – feltehetően minden egyéb esetben is a szövegkörnyezet dönt arról, hogyan kell és lehet a *tapfer* szót lefordítani.

A *Nervensäge* a német köznyelv egyik különösen szellemes metaforája. Szó szerinti fordításban „idegfűrész”. Idegesítő, akadémuskodó, kellemetlen alakot jelent. Olyasvalakit, aki „zongorázik az idegeinken”, és akiből emiatt halálosan elegünk van. Mivelhogy kompakt főnevünk nincs rá, szívem szerint meghonosítanám a magyar nyelvben. Erdemes rövid kitérőt tenni a neologizmusok ingoványos terepén. Elvileg lehet egy neologizmus „helyénvalóságának” fokmérője az, hogy megpróbáljuk felmérni, meg tudna-e honosodni a magyar nyelvben, vagy teljességgel idegen tőle. Annak, hogy valamely szó „idegen”-e a magyar nyelvtől, megint csak vannak objektív (illetve annak tartott), például fonetikai kritériumai. Mégis: az a döntés, hogy a szóalkotás szervül-e a magyar nyelvbe, leginkább a véletlenül és a kiszámíthatatlanul szubjektív megítélésen múlik. Nyelv- és pszichológiai és nyelvpszichológiai folyamat, amelyet *megfigyelni* lehet ugyan, *előírni* aligha. A fordító szabadsága és (kis túlzással) felelőssége a neologizmus alkalmazása; hogy a szó életben marad-e, már nem rajta, de nem is a nyelvtudományi standardon múlik. Visszatérve a tárgyalt szóhoz: egy *idegfűrész* a *Nap mint napban* is megjelenik Konstantin Tóti, a jószándékú, rámenős, világmegváltó (történetesen répanadrágviselő) emigráns személyében. De hogyan fordítsam le? „Eine Nervensäge” (Mora 171) – feleli egy Kinga nevű szereplő, amikor megkérdik tőle, ki az a fickó, akivel az imént olyan kurtán-furcsán bánt. Fordításomban sokáig így szerepelt: „Egy kötekedő.” Nem voltam elég bátor, hogy neologizmust alkossak, de elégedetlen voltam a megoldással. Legfőbb problémám abból fakadt, hogy a szövegkörnyezet és a szabad asszociáció (a *tapferes* példával ellentétben) csak részben segített. Kinga valóban kötekedésnek veszi Konstantin érdeklődését, így a választott szó nem helytelen – csak éppen sehol sincs az eredeti kifejezés plasztikusságához képest. Gond az is, hogy a magyarban vannak ugyan szinonimái a Konstantinéhoz hasonló viselkedésnek, ám azok többnyire igék („az élő fába is beleköt”, „macerál”, „szekál” stb.). A hiányos mondat igei állítmányú mondatra lefordítva (pl. „Valaki zongorázik az idegeimen”) bőbeszédű, nem illik a helyzethez, Kingának nincs ideje *leírni*, csak *közölni*. Ragaszkodtam a főnévhez, és jobb híján választottam a kötekedőt. Igaza van Vas Istvánnak, amikor azt írja, mégiscsak az okozza a legtöbb bonyodalmat a próza-fordításban, amikor Effi Briest papája így sóhajt fel: „Das ist ein weites Feld.” A legrövidebb mondat tud a legnehezebb lenni. Itt azonban az idő nekem, pontosabban a szövegnek dolgozott. Az *idegfűrész* – nomen est omen – addig nyirkorgott az agyamban, amíg rá nem döbbsentem, hogy *létezik*, részévé vált a szó-kincsemnek. Mivel abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy volt néhány hetem rálátni a szövegre, még átírhattam a semleges *kötekedőt idegfűrészre*.

„Korai nyelvemlékem” a német nyelv elsajátításának kezdetéről, hogy milyen különös a *fruchtbar* (termékeny) és a *furchtbar* (szörnyű) szavak hangalakjának hasonlósága. Később, anyanyelvi beszélőket hallgatva tapasztalhattam, hogy az egyik leggyakoribb lapszus ennek a két szónak az összekeverése, ami a jelentésüket is figyelembe véve mulatságos és ijesztő tud lenni, elkövetőjük azonnal

mélylélektani viccelődés célpontjává válik. A *Nap mint nap* visszatérő motívuma az elszólás és a helyesbítés (az elbeszélő önironikus-önreflexív „kiszólása” a szövegéből), ami folyamatos fordítói kihívás, hiszen minden elszólás a hangalaki hasonlóság és az ellentétes szemantikai előjelek együttesén alapul, azaz testvére a szójátéknak. A számos elszólás közül most csak a fent említettre térek ki, ez izasztott meg a legjobban. Danko, akiről esett már szó, Abel lakásán visszaemlékezik meghatározó kisgyerekkori élményére. Apja több napra bezárta a pincébe, és a gyerek az apagyilkosság fantáziájával vigasztalta magát. Danko és Abel jelenetében a fiú visszaemlékezése így végződik: „Abel (...) rührte sich nicht. Hinter seinem Rücken (...) ein Blutbrei in Kleidern, hineinpassiert in die Kellererde, als furchtbares, Korrektur: fruchtbares Opfer” (Mora 208). „Milyen jó, hogy nem nekem kell lefordítanom” – kommentálta Terézia Mora ezt a szöveg helyet. Egy papírlapra felírtam a *fruchtbar* és a *furchtbar* lehetséges szinonimáit, de nem jutottam velük semmire, mert hangalaki hasonlóságot nem találtam. Először abból próbáltam kiindulni, hogy az *Opfert* nem a *feláldozottal*, hanem az *áldozathozatallal* azonosítottam. Az apagyilkosság mint véráldozat rituális cselekmény, így ötlött fel bennem az „engesztelő áldozat” mint állandó szókapcsolat. A szadisztikus nevelés jóvátehetetlen károkat okozott a fiú személyiségében, ádáz dühvel tekint a világra, *engesztelhetetlen* a világgal szemben. Íme: „Abel ... meg se moccant. Háta mögött ... vérpép ruhában, mint engesztelhetetlen, helyesbítés: engesztelő áldozat”. Persze azonnal kiütközik a megoldás hiányossága. A *fruchtbar* – *furchtbar* szavak hangalaki hasonlósága a véletlen műve, míg az *engesztelhetetlen* – *engesztelő* szavak egyszerűen egy töről fakadnak, ugyanakkor hasonlóságuk nem olyan frappáns, mint a német eredetiben, ahol mindössze két betű cserélődik föl. Ráadásul eléggé messzire kerültem az eredetiben szereplő szavak jelentéseitől. Beláttam, hogy nem érhetem be ennyivel. Másképpen próbálkoztam, mégpedig a *fruchtbar* és a *furchtbar* banális összetevészettségével. Hasonlóan banális példákat kerestem a magyar nyelvben, és rátaláltam az örült – örült szópárra. Ezek a szavak, ha lehet, még messzebb vezetnek az eredetitől, mégsem fordulhattam vissza, miután láttam, hogy a termékeny – szörnyű képzetkörében nem találok megoldást. Az eredetiből legalább az áldozat(-hozatal) motívumát meg akartam tartani. Így jutottam a tökéletesnek korántsem nevezhető, de elfogadható eredményre: „Háta mögött ... vérpép ruhában. Örült, helyesbítés: örült, hogy elfogadta kezéből az áldozatot.” Nagy segítséget jelentett, hogy Terézia Mora, ha itt nem is, de másutt bőven idéz a Szentírásból és a katolikus liturgiából.

„A világ mint szótár! Ez az én vigaszom!”, kiált fel kétségbeesetten Abel Nema a regény végi nagy látomásban.: „Die Welt als Vokabel! Das ist mein Trost!”. (Mora 388). A „Vokabel” szót tehát „szótár”-nak fordítottam, noha a *Vokabel* természetesen nem azonos a *vocabulariummal*, a szótárral. A *Desorientierung* mellett a regény másik nagy kulcsszava a *Vokabel*, azaz pontos fordításban „idegen nyelvű szó”; a nyelvtanulás során *megtanulandó* szó. Latin eredetéhez is fordulhattam volna, a *vocabulum* megnevezést, elnevezést, megjelölést jelent. Fontosnak tartottam azonban, hogy a szóválasztással az „egzisztenciális fordításra” irányítsam a figyelmet, amely Terézia Mora eddigi életútjára és egyúttal írói habitusára is rányomja a bélyegét. Azon írók közé tartozik, akik

olyan nyelven alkották meg életművüket (illetve annak egy részét), amely *nem* a gyerekkoruk mindennapjait meghatározó nyelv volt. Prózájának szókinccse (kevésbé a szintaxisa) határozottan szemben áll a kortárs német próza egyik uralkodó, „késő-minimalista” vonulatával, amely különösen éppen Mora nemzedéktársaira jellemző. Nem tudom, érdemes-e lélektani magyarázatot keresni erre, és azt mondani: Terézia Mora *kompenzál*. Ha kompenzál, akkor leginkább azt a veszteségérzést ellensúlyozza, amely az elkoptatott szavak és szókapcsolatok irodalmias tovább-koptatása révén keletkezik a jelenkori német próza olvasójában.

Terézia Mora regényéhez rengeteget kell szótárezni. Számos nyelv egy- és többnyelvű szótárát kell tanulmányozni, az agy felépítéséről, a délszláv nyelvek elágazásairól, a drogokról, különböző rezsimek kínzási módszereiről kell megtudni legalább annyit, amennyit a szerző elárul – de lehetőleg annál többet, hogy tudjuk, miről beszél és miről hallgat a regény. Az enciklopédikus, lexikális tudás *túlélőcsomag*, szellemi *Habseligkeit*-jeinket³ tartalmazó egyetlen hátizsák, amelylyel bárhová útra kelhetünk, mindenütt kihúz minket a csávából, és amelyhez érzelmileg kötődnünk létkérdés. Ez az értelme a metaforának, és ezért a túláradó érzelem, a felkiáltójel a regény fent idézett mondatában. A szótár: vigasz.

Forrás

Mora, T. 2004. *Alle Tag*. München: Luchterhand Literaturverlag.

Jegyzetek

- ¹ Az eredetiben „ohne Ort” szerepel (Mora 13). Kiemelés az eredetiben. A németben éppoly szokatlan szókapcsolat, mint a magyarban, szokatlanságát a fordításban is megőriztem.
- ² Szó szerinti fordításban: „Abel egy padon alszik a parkban, felébred, dezorientáltan hunyorog, hol, mikor vagyok?” (Mora 333).
- ³ A *Habseligkeiten* többes számban használt főnév, jelentése körülbelül: *holmi*. Első tagjában a „Habe” (vagyon, birtok, jószág), illetve a „haben” (birtokolni, bírni) ismerhető fel, míg a második tag, a „Seligkeiten” boldogságot, üdvösséget jelent. A Német Nyelvi Tanács felhívására 2004-ben bárki javaslatot tehetett a legszebb német szóra. Az elbírálásnál nem az döntött, melyik szót javasolták a legtöbben, hanem hogy ki indokolta meg legszellemesebben a választását. A pályázat nyertese, egy németországi egyetem tanszéki titkárnője úgy érvelt az általa választott *Habseligkeiten* mellett, hogy ebben a szóban egyesül a vagyon utáni alantas emberi vágy és ennek ellentéte, a lelki és szellemi üdvösség. A *Habseligkeiten* tehát a legszebb német szó, a titkárnő pedig utazást nyert Mauritiusra.

Szlovák jogszabályok magyarra fordításának nehézségei a szlovák Polgári Törvénykönyv tükrében

Cúth Csaba

1. Hivatali nyelvhasználat anyanyelven

Az 1999-es kisebbségi nyelvtörvény lehetőséget adott a felvidéki magyaroknak arra, hogy ha nem is teljes körűen, de hivatali közegben is használhassák anyanyelvüket. Mégis alig élnek vele. Messzire vezetne, ha ennek társadalmi, lélektani indokait keresnénk, tanulmányunkban az alapproblémát emeljük ki.

Egy szlovákiai magyar, ha megteremtették is számára a hivatali nyelvhasználat feltételeit, és túljutott kisebbségi érzésén, még mindig nem biztos, hogy élni is fog törvény adta jogával. Ugyanis nem biztos, hogy meg is tudja tenni anyanyelvén az adott nyilatkozatot: nincs hozzá eszköze. De hát honnan is ismerné a magyar jogi szaknyelvet? Az alap- és középfokú oktatás ilyen területen nem készíti fel, nem tudja felkészíteni. A teljes szlovák jogi ügyintézés és az ezen a területen felkészületlen hivatalnokok sem adnak kapaszkodókat. A szlovákiai magyaroknak öt évtizedig nem volt lehetőségük a magyar nyelvet a hivatallal való írásos érintkezésben használni (Lanstyák 2004). A homályos emlékekben felrémlő magyarországi jogi fogalmak pontatlan használata sem segíti elő az egységes fogalomhasználatot.

A szlovákiai magyar lapokban jogászok eligazítást tartanak, jogi tanácsokat adnak konkrét ügyekben. Általában jogi természetű válaszok születnek, mégis olykor elkalandoznak a nyelvészet világába. Mivel itt ugyan általában sokakat érintő kérdésekről esik szó, a megnyilvánulás műfajából adódóan nem kerülhet felszínre az összes probléma, és azok nem kapnak egységes szerkezetet.

Szabómihály Gizella, a Gramma Nyelvi Iroda vezetője a legolvasottabb szlovákiai magyar lap, az Új Szó hasábjain szintén rendszeresen kitér ilyen természetű kérdésekre, kifejezetten nyelvészeti szempontból. A kiemelt problémák kezelésével és az időszakos megjelenéssel szemben szintén a fenti kifogásokat emelhetjük. Természetesen ezekre szükség van, hiszen az emberek döntő része innen tájékozódik a világ dolgairól, így lehet őket leginkább elérni. Azonban nem tudják pótolni a legfontosabb szlovák törvények, jogszabályok magyarra fordítását.

2. Szlovák törvények fordítása magyarra

A Gramma Nyelvi Iroda úttörő munkát végez ezen a területen. Lefordították a nyelvhasználatot szabályozó törvényeket, az önkormányzatok számára olyan dokumentumtárat állítottak össze, amely elősegíti a magyarok hivatali nyelvhasználatát. Ezek között van úrlap, nyilatkozatformula. Az internetes ügyintézés el-

terjedésével az érintett önkormányzatok honlapján magyar nyelvű munkafelületet szeretnének biztosítani az egyes adatlapok kitöltésekor. A nyelvileg is felhasználóbarát ügyintézés ilyen megszervezése nem okozna óriási többletkiadást, hiszen csupán nyelvet kellene váltani, az adatok ugyanabba a kosárba kerülnek, mégsem sikerült áttörést elérni a nyelvtörvény által érintett önkormányzatoknál sem. A valódi hivatalos nyelvhasználattal nagyot nőne a magyar nyelv presztízse Szlovákiában és a szociolingvisztikából jól tudjuk, hogy elsősorban ezen múlik a nyelvválasztás.

A fentiek fényében kiderülhetett, hogy a jogszabályfordítások szükségesek, és nem lehet őket kiváltani más munkákkal, ezért is gondoltunk arra, hogy belekezdünk. A dolog jelentőségét felismerte a szlovákiai magyar párt, a Magyar Kolláció Pártja is. Ígéretet kaptunk, hogy támogatni fogják munkánkat. Így részben a Gramma, részben a párt támogatását élvezve fogtunk e munkákba.

Ezek a fordítások elsősorban kétnyelvű közösségnek készülnek - bár hasznélvezői lehetnek a Szlovákiában letelepülő cégek is - ezért le kell szögeznünk, hogy a nyelvi kisebbségekhez tartozó emberek nem azért olvassák a különféle államigazgatási és más szövegeket fordításban, mert nem ismernék a többségi nyelvet, hanem egyrészt azért, mert saját nyelvüket jobban ismerik vagy jobban szeretik, másrészt pedig azért, mert saját nyelvük használatát alapvető emberi jognak tartják, melynek érvényesítése nem függ más nyelvek ismeretétől. (Lanstyák 2004)

A hatalmas joganyagból elsősorban azokat a törvényeket kell elkezdni fordítani, amelyek a szlovákiai magyarokat mindennapjaikban érintik. A sorrend eldöntésekor azért került az első helyre a Polgári Törvénykönyv, mivel alapvető élethelyzeteket szabályoz, jogi alapfogalmakat tisztáz, és néhány jogterületet kivéve háttérként szolgál a többi jogszabálynak. A későbbiekben sor kerülhet a Munka Törvénykönyve (amelynek nyers fordítását már el is készítettem), illetve pénzügyjogi jogszabályok fordítására is. Ez utóbbiak azért okozhatnak nehézséget, mert gyakran változnak és nehéz naprakésznek lenni belőlük. A fordításra kijelölt további jogszabályoknál figyelembe kell venni a szlovákiai magyarok és a gazdasági élet képviselőinek véleményét, kívánságait is.

Horváth Ildikó (Horváth I. 2002) a nyelvpolitika Bochmann szerinti felosztásánál az egyik alapfeladatnak a korpusztervezést emeli ki, amelynek részterülete pl. a közigazgatás, terminológiája, szakszókincse.

Az általános szótárok nem vagy csak nagyon hiányosan tartalmazzák a jogi terminológiát, ezért (Lanstyák 2004) célszerű lenne egy jogi fogalomtár megírása is, amelyet a fordítási munka mellett nem is kerül nagy erőfeszítésbe elkészíteni. Itt az alább vázolt problémák miatt nem csupán az egy az egybeni megfeleltetéseket kell szerepeltetni, hanem pontos helymeghatározásokkal példákat is kell hozni.

Nem akarjuk elhallgatni, hogy készültek már fontos törvényeknek, így például a Kereskedelmi Törvénykönyvnek más fordításai is, azonban ezek színvonala meglehetősen ingadozó. Sokszor egy törvényen belül is ellentmondásokba ütköznek a fordítók. Ezért engedjék meg, hogy ezen a ponton megjegyezzük: a fordítónak a szlovák és a magyar nyelv megfelelő szintű ismerete mellett a rendelkeznie kell jogi műveltséggel, lehetőség szerint jogi végzettséggel, hiszen egy

laikus sokkal elegánsabban oldhat meg egy jogász számára komoly problémát, ami jobb esetben szokatlan, esetleg mosolyogtató lehet, de akár jogintézmények összekeveredéséhez vezethet, aminek veszélyeire azt hiszem, nem kell kitérnünk.

A jogász végzettség mellett szükség van nyelvészetire is, mivel ha a kialakítandó egységes nyelvhasználat nincsen tekintettel a magyar nyelvben kialakult hagyományos (mű)szóalkotási eljárásokra, illetve a szakterületek terminológiára, akkor szerveslensége megnehezíti a megértést, illetve a mesterségesen létrehozott műszavak spontán továbbterjedését (Lanstyák 2004).

Fontos, hogy a fordítók, elsősorban a szakfordítók, tudatában legyenek annak, hogy apró fordítási döntéseik hosszú távon nyelvi változásokat befolyásoló tényezővé válhatnak, s ezért a nyelvtervezés eredményeire alapozva tegyék meg.

A fordítást és annak csiszolását Finta Gábor barátommal együtt végeztük, a munka kb. egy évig tartott, amely idő rövidebb is lehetett volna, azonban egyikünk sem főállásban végezte e munkát. Tervezzük a Gramma Nyelvi Irodán keresztül az anyag nyomtatásban való megjelentetését is. A törvény szövege mellett megjegyzéseinket is szívesen bocsátjuk az olvasóközönség rendelkezésére, talán így érhetőbb válnak majd az egyes kényesebb döntéseink.

A két ország intézményrendszerének, törvényeinek, közigazgatási rendjének stb. különbözősége miatt a magyarországi hivatalos jogi, közigazgatási, oktatási stb. szaknyelvi terminológia csak részlegesen lehet átvenni. Jelentős részét mesterségesen kell létrehozni, tudatos nyelvtervezési erőfeszítések során (Lanstyák 2004).

Elsősorban a magyar jogszabályok szövegeit, kifejezéseit, technikai megoldásait tekintettük példának, hiszen az már működő rendszer, illetve nem lenne szerencsés önálló szlovákiai magyar jogi nyelvváltozat kialakítása. Azokban az esetekben, ahol nem egyértelmű a megfeleltetés, vagy megpróbáltunk kicsit általánosabban fogalmazni, a szöveg jelentésére nagy gonddal ügyelve, vagy magunk alkottunk kifejezéseket. Ilyenkor saját nyelvérzékünkre, a jogi szaknyelvbe való beilleszthetőségre, valamint a szlovákiai magyarok nyelvhasználatára hagyatkoztunk.

3. A jogi szöveg sajátosságai és a reáliák

Vincze Katalin tanulmányában (Vincze 2004) Rei_ után szövegtipológiáját idézi. E szerint a jogi szöveg a nyelv funkciói alapján a tartalomközpontú szövegtípusba tartozik. Mivel feltehetően a fordított szöveg is ugyanolyan funkciót tölt be a célnyelvben, ezért a tartalomközpontú szövegnél az információ közvetítése a lényeg, mégpedig egyszerű, központi eszközökkel.

A jogi fordítás rendkívül kötött. Nem léphetjük át a mondathatárokat, sőt a mondatokon belül is meg kell őrizni a tagmondatok sorrendjét, hiszen hivatkozás történhet az egyes bekezdések egyes mondatainak valamelyik fordulatra (értsd tagmondatára). A szórend magyarosabbá tétele azonban mindenféleképpen követelmény, hiszen ezt figyelmen kívül hagyva a szöveg érthetőségét veszélyeztetnénk.

Horváth Péter Iván tanulmánya alapján (Horváth 2004) szót kell ejtenünk a

reáliák és a fordíthatatlan elem kapcsolatáról. Klaudy (1997:121) meghatározása szerint a reália valamely közösség sajátosan jellemző jeltárgya és annak elnevezése. Horváth szerint a (közigazgatási) reália nem egyenlő a fordíthatatlan elemmel. Ennek bizonyítékait a következőkben foglalta össze (Horváth 2004:33):

- a jeltárgy hiányából nem feltétlenül következik a nyelvi jel hiánya,
- sok jeltárgy nehezen vagy alig fordítható, holott a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrában egyaránt felelhető – a valóság egyazon részét kódolják (némelek lexikailag, mások pedig szintaktikailag, azaz körülírással),
- közigazgatási reáliánál meg kell különböztetni a kultúrshó és az „egyik nyelvben csak nemfogalom, másiban csak fajfogalom” jellegű viszonyt,

A reáliák és a fordíthatatlan elemek két külön halmazt alkotnak, amelyek metszhetik egymást. Tehát a következő esetek fordulhatnak elő:

- Reália: óvadék (angolban van és van magyar fordítása – megjegyzem, a magyar jog is ismeri már ezt a jogintézményt), önbírászkodás (spanyolban nincs, de le lehet rá fordítani)
- Fordíthatatlan elem: cégkivonat (erre az okirattípusra nincs a spanyolban bevett kifejezés)
- Fordíthatatlan reália: fogalmazó (fordíthatatlan magyar reália)

Katan (1999) lexikai és fogalmi hiányról című munkájában arról ír, hogy a fordító mit tehet ilyen esetben. Három megoldási javaslattal áll elő: kölcsönzés, átvétel, vagy kihagyás, vagy saját megnevezés kitalálása. Eszerint számunkra az első és a harmadik lehetőség lehet elfogadott. Három fordítási módszert is figyelmünkbe ajánl: a nagyítást (résztől egészig), a kicsinyítést (általánostól a konkrétig) és az oldalirányú mozgatást (alternatív fogalom). Ezekre utalni is fogunk a konkrét eseteknél.

Smith az ekvivalens hiányát négyféleképpen gondolja feloldani: hosszas magyarázattal (nem célravezető), rövid magyarázó kifejezéssel (a legáltalánosabb), átvétellel (nem lesz mondattani – szemantikai váltás, de az átlagember számára érthetetlen lesz) vagy hibridalkotással (legkevésbé kívánatos, mert összemossa a két nyelvet).

4. A szlovák Polgári Törvénykönyv fordításának elemzése

Tanulmányunkban az általános és a személyjogi részekhez kötődő problémák elemzésével fogunk foglalkozni. A problémák megjelenési formáikban nyelviak, az igazi döntések azonban több területre kiterjedő vizsgálatok alapján születtek.

Szófajra lebontva, kicsit leegyszerűsítve: a névszókat és igéket megpróbáltuk következetesen ugyanúgy fordítani, a többi szófaj esetében megengedtünk magunknak kisebb „kilengéseket”, természetesen ezeket is csak a jobb hangzás kedvéért. Minderről később úgyis szó lesz részletesebben, a példák úgyis beszéde-sebbek.

A könnyebb kezelhetőség kedvéért a magyar Polgári Törvénykönyvet MPTK-nak, a szlovák Polgári Törvénykönyvet SZPTK-nak. A számozást a

SZPTK szerint fogjuk jelölni, ahol a MPTK-ból idézünk, ott ezt jelezzük majd. Utalni fogunk olykor az elvont magyar jog, magyar jogszabályok fogalmára, ilyenkor a MPTK-n kívüli jogszabályok ismerete indokolta döntéseinket.

Az egyes jogszabályszöveg-részletek fordításakor először mindig a szlovák kifejezés szerepel, majd az általunk leghelyesebbnek vélt fordítás, zárójelben pedig a további variációs lehetőségek, illetve a szó szerinti fordítás kerül.

A példákkal sorba haladunk. Nem tematizáltuk a problémákat, erre az egész SZPTK hasonló elemzése után fogunk sort keríteni. Azt gondolom, így is értékes információkat lehet megtudni a nehézségekről.

Kezdjük a konkrét elemzést technikai jellegű kérdésekkel! A törvények számozása:

- (1) *Szlovák eredeti* : Zákon č. 40/1964 Zb., č. 278/1993 Z. z., - 278/1993
Magyar fordítás: 40/1964 számú törvény

A rövidítéseket (*Zb., Z.z.*), amelyek a csehszlovák és a szlovák törvénytári számot jelezte (*zbierka zákonov – törvények gyűjteménye*) elhagytuk, hiszen a magyar jogi gyakorlatban ez nem szokás és a szlovák rövidítéseket még kevésbé lenne értelmes beleírni a fordításba.

A számozást nem cseréltük fel, bár a magyar jogszabályok számozásában az évszám kerül előre és utána a következő a törvény száma. Hivatkozási alapnak számunk fordításunkat, és úgy gondoljuk, hogy a szlovákiai jogalkalmazót a sorrend összecserélése csak összekeverné a törvény azonosításakor, külföldi jogalkalmazó (pl. magyar) megszokja, ha esetleg náluk másképp van. A paragrafusok számozásakor a magyar törvények megoldását alkalmaztuk, azaz előre kerül a szakasz száma, ami után pont kerül, tehát sorszámnev lesz belőle, majd a paragrafus jel. § 1 - 1. §

A SZPTK a következőképpen épül fel:	A MPTK ellenben így tagolódik:
<i>Prvá časť</i> – Első rész	<i>Első rész</i>
<i>Prvá hlava</i> – Első fejezet	<i>Első cím</i>
<i>Prvý oddiel</i> – Első szakasz (rész)	<i>Első fejezet</i>

Nagy gondot okoz a törvénykönyvek különböző egységeinek elnevezése: A legnagyobb egységeket mindkét esetben *résznek* fordíthatjuk, de utána kicsit felborul a rend. A magyar törvényben a *cím* a második, a *fejezet* a harmadik szintű egység. A szlovákban a *fejezet* elnevezés a második helyre kerül, a harmadikra pedig egy *szakasznak* (esetleg *résznek*, bár ez nagyon zavaró lenne) fordítható egység kerül. A *szakasz* kifejezéssel az a probléma, hogy a magyar jogi nyelvben az egyes paragrafusokat szokás *szakasznak* nevezni. Azt gondolom, hogy az adott kifejezésekre nem erőltethetjük rá a magyar törvénykönyv azonos szintű megfelelőit, hiszen egy szlováknak is tudó személy teljesen jogosan bírálná eljárásunkat. Inkább az adott kifejezések két törvénybeli különbségét kell lefektetni.

- (2) *Szlovák eredeti*: úplné znenie
Magyar fordítás: törvény egységes szerkezetben (teljes hangzás, szöveg)

A magyar jogban nem szokás külön számmal ellátni a módosításokkal megváltoztatott szöveget, hanem egységes szerkezetben mindig a hatályos szöveget

adják ki a régi számmal. Ezt a magyar kifejezést szokás tehát használni hasonló esetben, ezért nem is próbálkoztunk a teljesen ismeretlen megjelenési formának egy újítást bevezetni.

- (3) *Szlovák eredeti:* Federálne zhromaždenie
Magyar fordítás: Szövetségi Gyűlés

Itt annyi hozzáfűznivalónk lenne, hogy a szlovákban az intézményneveknek csak az első tagját írják nagy betűvel. A volt Csehszlovákia parlamentjéről van szó, de nem lenne indokolható egy *országgyűlés, parlament* fordítás, hiszen ezek az elnevezések országonként változók.

- (4) *Szlovák eredeti:* Občianskoprávne vzťahy
Magyar fordítás: polgári jogi jogviszonyok

Nem biztos, hogy fontos kiemelni a viszonyok jogi jellegét, hiszen azzal, hogy törvényben olvasunk róluk, ezt adottnak tekinthetjük. Azonban így a biztos. Értelmezésben csak segít a betoldásunk.

- (5) *Szlovák eredeti:* 1. §(1) ochrana osobnosti
Magyar fordítás: személyhez fűződő jogok védelme (személyiség védelme)
MPTK: 2. § (1) A törvény védi a személyek vagyoni és személyhez fűződő jogait, továbbá törvényes érdekeit.

A MPTK-hoz hűen próbáltuk megtalálni a megoldást, de a szó szerinti fordítás sem elfogadhatatlan, hiszen az ilyen jogokat sértő esetekben személyiségvédelmi pereket indítanak.

- (6) *Szlovák eredeti:* § (1) nedotknuteľnosť vlastníctva
Magyar fordítás: tulajdon(jog) sérthetetlensége (tulajdon érinthetetlensége) *MPTK:* 3. § (1) A törvény védi a tulajdonnak az Alkotmányban elismert valamennyi formáját.

A SZPTK itt valószínűleg nem a tulajdon tárgyának az érinthetetlenségét mondja ki, hanem az azon fennálló tulajdonba való beavatkozást tiltja, ezért maradtunk meg a *sérthetetlenség*nél.

- (7) *Szlovák eredeti:* 2. § (1) Občianskoprávne vzťahy vznikajú z právnych úkonov
Magyar fordítás: A polgári jogi jogviszonyok *jognyilatkozatokból (jogügyletekből)* keletkeznek

A jognyilatkozat – jogügylet problémára a későbbiekben visszatérünk.

- (8) *Szlovák eredeti:* 2. § (2) V občianskoprávnych vzťahoch majú účastníci rovnaké postavenie.
Magyar fordítás: A polgári jogi jogviszonyokban az alanyok egyenlő jogállásúak (a résztvevőknek egyenlő állása van).

A jogviszonyokban a magyar jog nem *résztvevő*kről, hanem *alanyok*ról beszél. Az *állás* itt mindenféleképpen *jogállás*nak fordítandó, másként nincs értelme.

- (9) *Szlovák eredeti:* 2. § (3) práva a povinnosti
Magyar fordítás: jogok és kötelezettségek (kötelességek)

A jogban csak és kizárólag *jogokról* és *kötelezettségekről* beszélünk és ez a két dolog mindig kéz a kézben jár.

- (10) *Szlovák eredeti:* 2. § (3) dohoda
Magyar fordítás: megállapodás

Olykor szerződésnek is fordítható, bár annak meg van a maga megfelelője: *zmluva*. Ezt a problémakört egy másik alkalommal fogjuk vizsgálni, amikor a kötelmi jog kerül terítékre.

- (11) *Szlovák eredeti:* 3. § (1) zasahovat' do práv
Magyar fordítás: sérteni a jogokat (beavatkozni a jogokba)

A jogot a magyarban inkább sértik, mint beleavatkozni, de teljesen érthető a nyers fordítás is. Sőt. Olyan szerkezetekben is használja később a törvény, hogy felmerül: a „szlovákosabb” megoldással fordítható csak egy-egy mondat.

- (12) *Szlovák eredeti:* 3. § (2) ohrozovanie a porušovanie práv
 jogok megsértése és zavarása (veszélyeztetése és megzavarása)

A magyar jogban értelmezhetetlen a jog veszélyeztetése kifejezés, legfeljebb annak érvényesülését lehet veszélyeztetni, de lehet, hogy ezt az alkat is meg kell kötnünk, hiszen a jelentés így egy kicsit eltér az eredetitől.

- (13) *Szlovák eredeti:* 3. § (2) a aby sa prípadné rozpory medzi účastníkmi odstránili predovšetkým ich dohodou.
Magyar fordítás: és hogy az alanyok (felek, résztvevők) *közötti* esetleges ellentétek elsősorban *megegyezéssel* (megállapodással) legyenek elhárítva

Itt talán fordítható *félnek* a résztvevő, hiszen ellenérdekeltségről van szó. A *dohoda* kifejezés itt fordítható megegyezésnek, hiszen az érdekellentéteket megegyezéssel szokás megszüntetni.

- (14) *Szlovák eredeti:* orgán, ktorý je na to povolaný
Magyar fordítás: Az arra jogosult szerv (illetékes szerv, az a szerv, amely arra hivatott, képes)

Az *illetékesség* már foglalt fogalom. Hatáskörrel rendelkező és az adott területen illetékes szervről beszélhetünk, de ebben az esetben nem biztos, hogy félrevezető, hiszen az illetékesség magában hordozza a hatáskört is, tehát az arra való hivatottságot. Egy semlegesebb kifejezéssel áthidalhatjuk a nehézségeket, nem ferdíti el az értelmét az eredeti szövegnek.

- (15) *Szlovák eredeti:* 5. § Ak došlo k zrejmemu zásahu do pokojného stavu, možno sa domáhať ochrany na obci.
Magyar fordítás: Ha a *fennálló* (békés) állapotba nyilvánvalóan beavatkoztak (állapotot beavatkozás érte), a helyi önkormányzattól (településtől) védelem kérhető.

- (16) *Szlovák eredeti:* 5. § Obec môže predbežne zásah zakázať alebo uložiť, aby bol obnovený predošlý stav.

Magyar fordítás: A helyi önkormányzat (település) előzetesen (átmenetileg) megtilthatja a jogsértést (birtoksértést) vagy elrendelheti az eredeti állapot helyreállítását (az előző állapot megújítása).

Az állapot békés voltát a magyar jog nem hangsúlyozza, általában csak a helyreállítandó „eredeti” állapotról beszél. Talán a *fennálló* a legmegfelelőbb fordítás. A védelem szó szerint a *településtől* kérhető, de a településen a jogban, legalábbis a magyar jogban, a helyi önkormányzatot értjük. A birtokvédelem a MPTK –ban a jegyző dolga, aki pedig szorosan kötődik a helyi önkormányzathoz. A szlovák jog nem fogalmaz ilyen egyértelműen, de talán nem megyünk túl messzire, ha ezt a variációt választjuk. A 3.§ (1)-ben a *zásah*-ot már sértésnek fordítottuk és a MPTK is (196. §) birtoksértésről beszél, tehát itt is így kell fordítanunk. Ezt a település *predbežne* tilthatja meg, amit kétféleképpen lehet fordítani: *átmenetileg, előzetesen*. A SZPTK-beli szöveg alapján eldönthetetlen, melyik a helyesebb fordítás, jogi gondolkodást ismerve inkább a második. A második mondat második tagmondatával viszont nincs ilyen nehéz dolgunk. Egy általánosan elfogadott nyelvi formulát használhatunk, melynek alapja a római jogig nyúlik vissza (in integrum restitutio).

- (17) *Szlovák eredeti:* 6. § neoprávnený zásah

Magyar fordítás: jogtalan (jogosulatlan) jogsértés (beavatkozás)

Ha következetesek szeretnénk lenni, akkor a *zásah*-ot sértésnek, jogsértésnek fordítjuk, pedig a beavatkozás ebben a szókörnyezetben szerencsésebb lenne. Viszont a két szakasz összefügg, ezért nem célszerű kétféleképpen fordítani, bár el kell gondolkodnunk azon, hogy mindenhol szerencsés-e ez a fordítás. Lehet, hogy más szakaszokba a zárójeles lehetőség illene. Olyan jogsértésről van szó, amely nem jogszerű, tehát jogtalan, jogosulatlan. Ez utóbbi melléknév inkább a beavatkozás jelzője lehet.

- (18) *Szlovák eredeti:* Fyzické osoby

Magyar fordítás: Természetes személyek (fizikai személyek)

Sajnos már komoly tanulmányban is lehetett olvasni olyat, hogy fizikai személynek fordították a fenti szerkezetet. Magyar jogász számára ez inkább megmosolyogtató, mintsem felháborodik rajta.

- (19) *Szlovák eredeti:* 7. § (1) Spôsobilost' fyzickej osoby mať práva a povinnosti

Magyar fordítás: A természetes személy azon képessége, hogy *jogai és kötelezettségei lehetnek*

- (20) *Szlovák eredeti:* 7. § (1) Túto spôsobilost'

Magyar fordítás: Jogképesség (ez a (jog)képesség)

A törvény először körülírja a jogképesség fogalmát, nem pedig definiálja, majd erre utalva csak egy képességként említi. Több ez mint egyszerű fordítás-technikai kérdés, hiszen a meghatározás alapján konkrét jogintézményeket is-

merhetünk fel a jogban és ezeket kell átültetnünk a körülírások, utalások helyén. Nem is ez a legkirívóbb példa, viszont gyakran kerülünk ilyen helyzetbe.

- (21) *Szlovák eredeti:* 7. § (2) vyhlási za mŕtvu
Magyar fordítás: holtnak nyilvánítja (halottnak jelenti ki)

A magyar jogból ismert jogintézmény szerint nem is lehetett másként fordítani.

- (22) *Szlovák eredeti:* 8. § (1) spôsobilosť na právne úkony
Magyar fordítás: cselekvőképesség (jognyilatkozat tételére való képesség)

Első látásra nincs túl sok köze a fordításnak az eredetihez, de nézzük meg, hogyan fogalmaz a MPTK: 11. ý (2) Aki cselekvőképes, maga köthet szerződést vagy tehet más jognyilatkozatot.

A SZPTK kicsit körülményes ez esetben, de úgy gondolom, hiba lenne a felismert jogintézményt nem a szakkifejezéssel fordítani és megmaradni a körülírásnál.

- (23) *Szlovák eredeti:* 8. § (2) Plnoletosť sa nadobúda dovŕšením osemnásteho roku.
Magyar fordítás: A nagykorúság eléréséhez be kell tölteni a 18. életévét (nagykorúság a 18 életév betöltésével keletkezik, a nagykorúságot a 18. életév betöltésével szerzettetik meg).

A magyarban a nagykorúságot nem megszerezzük, egyszerűen csak nagykorúvá válunk a 18. születésnapunkon. Így a több lehetséges fordítás alapján az elsőt találtuk a legmegfelelőbbnek. A *plnoletosť* szó szerinti fordítása helyett a magyar jogban megszokott kifejezést használtuk.

A 9. és a 10. §-ban a korlátozott cselekvőképességről és a cselekvőképtelenségről szól a SZPTK. A kiskorúak korlátozott cselekvőképességét a törvény nem nevesíti. A nem csupán átmeneti szellemi zavar esetén is ki kell hallani a szövegből a jogintézményeket.

- (24) *Szlovák eredeti:* 10. § (1) duševná porucha, ktorá nie je len prechodná
Magyar fordítás: tartós (nem csupán átmeneti) szellemi zavar

A hátravetett jelzőt a magyarban nyugodtan előre vehetjük. Ami magát a fordítást illeti, ingoványos a terület, talán pszichológusnak kellene nyilatkoznia róla. Kérdéses ezért, hogy a nem átmeneti szellemi zavar tartós-e.

- (25) *Szlovák eredeti:* 10. § (1) súd ju pozbaví spôsobilosti na právne úkony
Magyar fordítás: a bíróság cselekvőképtelennek nyilvánítja (a bíróság megfosztja a jognyilatkozatokra való képességtől, a cselekvőképességtől)

Elég nagy biztonsággal megállapítható, hogy a cselekvőképességről van szó, ezért a magyar olvasók számára így kell fordítani, nem pedig körülírva.

- (26) *Szlovák eredeti:* 10. § (2) Ak fyzická osoba pre duševnú poruchu, ktorá nie je len prechodná, alebo pre nadmerné požívanie alkoholických nápojov alebo omamných prostriedkov či jedov je schopná robiť len

niektoré právne úkony, súd obmedzíjej spôsobilosť na právne úkony a rozsah obmedzenia určí v rozhodnutí.

Magyar fordítás: Ha a természetes személy nem csupán átmeneti szellemi zavara, vagy nagymértékű (mértéken felüli) alkohol- vagy kábítószer- vagy méregfogyasztása miatt csak egyes (némely) jognyilatkozatok megtételére képes, a bíróság korlátozottan cselekvőképessé nyilvánítja (korlátozza a jognyilatkozatra való határozatában megállapítja a korlátozás terjedelmét).

A méregfogyasztást, bevallom, nem értettem teljesen, de szó szerint ezt tartalmazza a szöveg és nem hiszem, hogy egy szakkifejezést vesztettünk volna szem elől. A korlátozott cselekvőképesség problémájára szintén vonatkoznak fentiek.

- (27) *Szlovák eredeti:* 10. § (3) ak sa zmenia alebo ak odpadnú dôvody, ktoré k nim viedli

Magyar fordítás: ha elrendelésének okai megváltoznak vagy megszűnnek (ha megváltoznak vagy megszűnnek azok az okok, amelyek hozzá vezettek)

Jelen esetben egy kicsit szabadon kezeltük a szöveget, de hívjuk inkább értelmezésnek. Azok az okok, amelyek a korlátozott cselekvőképességhez vagy cselekvőképtelenséghez vezettek, azok az elrendelés okai.

- (28) *Szlovák eredeti:* Ochrana osobnosti

Magyar fordítás: Személyiségvédelem (személyhez fűződő jogok védelme)

A zárójelben lévő fordítás talán pontosabb, a MPTK-ban is így szerepel, de a perek elnevezése személyiségvédelmi. Így mindkettő elfogadhatónak tűnik, az eredeti szöveg szó szerinti fordítása az előbbi.

- (29) *Szlovák eredeti:* 11. § Fyzická osoba má právo na ochranu svojej osobnosti, najmä života a zdravia, občianskej cti a ľudskej dôstojnosti, ako aj súkromia, svojho mena a prejavov osobnej povahy.

Magyar fordítás: A természetes személynek joga van személyiségének (személyhez fűződő jogok), különösen az élethez és egészséghez, a (polgári) becsülethez és emberi méltósághoz ugyanúgy, mint a magánélethez, névviseléshez (nevéhez) és a személyiség-megnyilvánulás (személyiség-megjelenés) védelmére .

A polgári jelzöt azért hagytuk el, mert kirítt a szövegkörnyezetből és nem változott a szöveg értelme. Nagyobb fejtörést okozott az aláhúzott rész fordítása, ugyanis ezt a megfogalmazást a MPTK egyáltalán nem ismeri és csak találgatni tudunk, mire is gondolt a jogalkotó.

- (30) *Szlovák eredeti:* 12. § (1) Písomnosti osobnej povahy, podobizne, obrazové snímky a obrazové a zvukové záznamy týkajúce sa fyzickej osoby alebo jej prejavov osobnej povahy sa smú vyhotoviť alebo použiť len s jej privolením.

Magyar fordítás: A természetes személyhez vagy személyiségének megnyilvánulásaihoz kötődő írásos *személyiségmegnyilvánulások (a személyes jelleg írásos művei)*, arcképek, képmások vagy kép- és hangfelvételek készítése és felhasználása csak az érintett (csak az ő) hozzájárulásával lehetséges.

A személyiségvédelem tárgyainak fordítása szintén nagy feladat volt és a lehetőségekhez képest a fentieket találtuk a legmegfelelőbbnek.

- (31) *Szlovák eredeti:* 12. § (2) na úradné účely
Magyar fordítás: hivatali (hatósági) célra

A két változat között nincs komoly különbség, a MPTK nem ad támpontot a kérdés eldöntésére.

- (32) *Szlovák eredeti:* 12. § (3) pre tlačové, filmové, rozhlasové a televízne spravodajstvo
Magyar fordítás: a sajtó, a filmhíradó, a rádiós és televíziós *hírügynökségek (hírközlés)* számára (a nyomtatott-, filmes-, rádiós és televíziós híradás, hírszolgálat számára)

Az egyes médiumok megnevezése szintén bonyolult. A nyomtatott hírszolgálatot *sajtónak*, a filmeset *filmhíradónak* fordítani nem erőltetett, a rádió és a televízió esetében viszont kicsit esetlen. A MPTK itt sem segít.

- (33) *Szlovák eredeti:* 13. § (1) zadosťučinenie
Magyar fordítás: elégtétel (kártérítés?)

A MPTK kártérítésről beszél ez esetben, de a SZPTK megkülönbözteti a fenti kifejezést és a *kártérítést*. Az elégtétel a MPTK-ban nem foglalt fogalom, ezért kérdéses, lehet-e így fordítani. Azért választottuk ezt a fogalmat, mert a szó alaptöve a *dost'*, azaz *elég*. A (2) bekezdésben egyébként kártérítésről is beszél a SZPTK, ezért valószínűleg ez egy más jogintézmény.

- (34) *Szlovák eredeti:* 13. § (2) Vážnosť v spoločnosti
Magyar fordítás: társadalmi *megbecsülését (fontosság, jelentőség)*

Ezt a fordulatot sem használja a MPTK, de annyira nem tűnik idegennek ez a megoldás. Megint csak értelmeztük a szöveget.

- (35) *Szlovák eredeti:* 3516. § zodpovedá za ňu podľa ustanovení tohto zákona o zodpovednosti za škodu
Magyar fordítás: a kárért való felelősség ebben a törvényben rendezett *általános szabályai* szerint felel

Az általános jelzőt a MPTK szóhasználata miatt tettük oda.

- (36) *Szlovák eredeti:* 18. § (2) Právnickými osobami sú
a) združenia fyzických alebo právnických osôb,
b) účelové združenia majetku,

Magyar fordítás: Jogi személyek

- a) természetes és jogi személyek *társulásai*,
- b) *célvagyonok*,

Az a) pontban csak azt kellett megfontolni, hogy a *zdru_enie* kifejezést fordíthatjuk-e *társulásnak*. Ez elég általános fogalom és ebben az esetben (általános rendelkezéseknél tartunk) illet kerestünk.

A b) ponthoz kicsit hosszabb magyarázat szükségeltetik. A római jogban két-féle jogi személyt ismertek és máig ezt a két alaptípust különböztetjük meg: a személyegyesítő és a vagyonegyesítő jogi személyeket. Ez utóbbiak valamilyen célra szerveződnek, ezért nevezi őket a jogi szakirodalom célvagyonoknak. A MPTK nem nevesíti ezt a két alaptípust, de a SZPTK utal rá, így a szakirodalomból ismert kifejezést kel használnunk.

- (36) *Szlovák eredeti:* 19. § (1) létesítő zakladacia listina
Magyar fordítás: létesítő (*alapító*) okirat

Szó szerint *alapító okiratnak* kellene fordítanunk, de a magyar gt-ben (gazdasági társaságok joga) minden jogi személynek van létesítő okirata és ezt a létesítő okiratot egyes esetekben (például zártkörű részvénytársaságnál) *alapító okiratnak* nevezük, más esetben máshogyan.

- (37) *Szlovák eredeti:* 19. § (2) obchodný register
Magyar fordítás: kereskedelmi nyilvántartás

A jelzőt lehetne akár gazdasági-nak is fordítani, akár csak az önálló törvénykönyv esetében is (*obchodn_ zákonník – kereskedelmi törvénykönyv*), de arra ott van a *hospodársky* jelző és egyébként is ez jobban fedi a valóságot. A *register nyilvántartást* jelent, nem gondolom, hogy ebben az esetben másként kellene eljárunk a fordításnál, bár a magyar nyelvben is ismert a szó

- (38) *Szlovák eredeti:* 19.b § aby odstránil závadný stav
Magyar fordítás: hájítsa el a *jogsértő (zavaró)* állapotot

Ez az állapot olyan, amit el kell hájíteni. *Zavaró*, de a magyarban az állapot jelzője ez nem nagyon lehet. Ha kicsit értelmezzük a dolgot, akkor helyesnek fogadhatjuk el a *jogsértő* változatot.

- (39) *Szlovák eredeti:* 20. § (1) štatutárne orgány
Magyar fordítás: képviseleti szervek

Az egész bekezdés a képviseleti szervek meghatározásáról szól, csak magának a jogintézménynek az elnevezése kérdéses. A MPTK a jogi személyek nevében eljáró képviselőről szól. A SZPTK ugyanezt *statutáris szervnek* nevezi. A két kifejezés összevegyítése adhatja a legmegfelelőbb kifejezést.

- (40) *Szlovák eredeti:* 20.a § (3) Pred zánikom právnickej osoby sa vyžaduje jej likvidácia, pokiaľ celé jej imanie nenadobúda právny nástupca alebo osobitný zákon neustanovuje inak.

Magyar fordítás: A jogi személy megszűnése előtt *végelszámolási* eljárást kell lefolytatni, ha annak egész *vagyonát* a jogutód nem szerzi meg vagy külön törvény eltérően nem rendelkezik.

Óvatosan kell kezelni az eljárás megnevezését, mivel egymáshoz hasonló és általában jogrendszerre jellemző eljárásokról van szó. A meghatározás alapján a magyar jogban végelszámolási eljárásra emlékeztet. Az *imanie*-re nem találtunk kifejezőbb fogalmat, bár a *majetok* szintén vagyont jelent. Azt a megkülönböztetést tehetjük, hogy a jogi személyek vagyonát hívjuk így.

- (41) *Szlovák eredeti:* 20.a § (4) obchodné spoločnosti
Magyar fordítás: – gazdasági társaságok (gazdálkodó szervezet)

A magyar gazdasági társaságokról szóló törvényben taxatív fel van sorolva, mely formák számítanak gazdasági társaságoknak. Annyiban használhatnánk a zárójeles változatot, hogy ha a szlovák Kereskedelmi Törvénykönyv által felsorolt jogi formákon kívül másokra is vonatkozik. Úgy gondoljuk, a bővített fogalom csak a biztonságot növelné, az eredeti változat pontosabb.

- (42) *Szlovák eredeti:* Záujmové združenia právnických osôb
Magyar fordítás: Jogi személyek (érdek)egyesülése

A jogintézmény teljes egészében megfelel a MPTK *egyesülés* jogintézményének, ezért el lehet hagyni az *érdek* jelzőt.

- (43) *Szlovák eredeti:* 20.g § meno (názov) a bydlisko (sídllo)
Magyar fordítás: név (cégnév) és lakhely (székhely)

Az eredeti szövegben is zárójelben lévő fogalmak a jogi személyek nevére és székhelyére vonatkoznak. A *székhely* kifejezést a magyar jog is megkülönbözteti a természetes személyek lakhelyétől, de a *cégnév* kifejezés, bár nem idegen a magyar jogi nyelvben, nem elterjedt. Ha a SZPTK külön fogalmat használ, akkor nekünk is így kell tennünk, ha már egyszer találtunk megfelelő kifejezést.

- (44) *Szlovák eredeti:* 20.h § (1) spôsob zrušenia
Magyar fordítás: megszüntetés (megszűnés) módja

Kérdéses, hogy megszüntetésről vagy megszűnésről van szó. A szöveggörnyezetből az előbbi tűnik valószínűnek.

- (45) *Szlovák eredeti:* 20.h § (1) likvidačný zostatok
Magyar fordítás: megszüntetés(megszűnés) után fennmaradt vagyon (végelszámolási maradvány)

Fent már írtunk a *likvidáció végelszámolásnak* fordításáról. Ebben az esetben körülírva mertünk csak fordítani, a zárójeles rész elég furcsán hangzik, igaz érthető, de mégsem ítéltük biztonságosnak.

- (46) *Szlovák eredeti:* 20.i § (1) za nesplnenie svojich povinností
Magyar fordítás: kötelezettségei nemteljesítéséért

A *nemteljesítés* szervesen összetétele a jogi nyelvben bevett, ezért a fordításban is nyugodtan használtuk.

- (47) *Szlovák eredeti: 20. i § (2) krajský úrad*
Magyar fordítás: megyei (kerületi) hivatal

A szlovák közigazgatás négy szintű: helyi, járási, megyei, kerületi, országos szint. A kerületi szintet csak rendszerváltozás után pár évvel telítették meg valódi tartalommal, illetve át is rajzolták a kerületi határokat. A szlovákban és a szlovákiai magyarban manapság szinonimaként használják a *kerület* és *megye* kifejezéseket, ez azt jelenti, hogy a *megye* kezd elterjedni. Mi is ezt használjuk, már csak azért is, mivel a magyar közigazgatásban is ezt használják.

- (48) *Szlovák eredeti: 20. i § (3) zakladateľská zmluva*
Magyar fordítás: alapító szerződés

Nem hangzik idegenül, de a magyar jogban nem használják ezt a kifejezést. Ettől függetlenül jónak tartjuk a fordítást.

- (49) *Szlovák eredeti: 22. § (1) Zástupcom je ten, kto je oprávnený konať za iného v jeho mene.*
Magyar fordítás: A képviselő jogosult más helyett és annak nevében eljárni. (Képviselő az, aki jogosult tevékenykedni más helyett és annak nevében.)

Az összetett mondatot jelen esetben nyugodtan átalakíthatjuk egyszerű mondatná, sokkal magyarosabban hangzik. A *kona_* igének több jelentése is lehet: *csinálni, tevékenykedni, eljárni*. A képviselő jogintézményét ismerve csak az utolsó lehetőség elfogadható.

- (50) *Szlovák eredeti: 22. § (2) právny úkon*
Magyar fordítás: jogügylet

Korábban *jognyilatkozatnak* fordítottuk ugyanezt a kifejezést, de ebben az esetben *jogügyletnek* kell. A magyar jogban a jognyilatkozatokkal hozzák létre a jogügyleteket. A szlovák jogi nyelvben nem különböztetik meg a két kifejezést, nekünk azonban meg kell, hiszen a magyar jogi nyelvet tüztük ki követendő célnak.

- (51) *Szlovák eredeti: 22. § (2) nie je spôsobilý na právny úkon, o ktorý ide*
Magyar fordítás: cselekvőképessége nem terjed ki az adott jogügyletre (nem képes a szóban forgó jogügyletre)

Körülírással kellett itt is élni, mivel a SZPTK meglehetősen szűkszavúan fogalmaz.

- (52) *Szlovák eredeti: 24. § Účastník*
Magyar fordítás: fél (résztevő, jogonalany)

Ebben a mondatban is fordíthatnánk jogonalynak, de szokatlanul hangzana. Értelembeli különbség nincs közöttük.

- (53) *Szlovák eredeti: 27. § (1) Zákon o rodine*
Magyar fordítás: Családjogi törvény (törvény a családról)

A magyar példa alapján fordítottuk így.

- (54) *Szlovák eredeti:* 27. § (2) súdom ustanovený opatrovník
Magyar fordítás: bíróság által kirendelt (kinevezett, megállapított) gondnok

A magyar jogban a gondnokot a bíróság kirendeli, így itt is ezt a kifejezést választottuk.

- (55) *Szlovák eredeti:* 28. § spravovať majetok
Magyar fordítás: vagyont kezelni (igazgatni)

A vagyon igazgatása nem más, mint a kezelése.

- (56) *Szlovák eredeti:* 30. § osobitný zástupca
Magyar fordítás: eseti gondnok (külön képviselő)

A jogintézmény az MPTK-ban magába foglalja a távollévő személy képviselőjét is. Ezért kérdés, hogy a SZPTK-ban megfeleltethetjük-e a két jogintézményt. A zárójeles szó szerinti fordítás nem tűnik elég pontosnak a magyar jogász számára. Inkább fordítottuk ezért eseti gondnoknak és a két jogrendszer különbségeire hivatkozva azt állapítjuk meg, hogy a SZPTK-ban szűkebben értelmezik az eseti gondnokságot.

- (57) *Szlovák eredeti:* 31. § (1) Pri právnom úkone sa možno dať zastúpiť fyzickou alebo právnickou osobou.
Magyar fordítás: Jogügylet esetén természetes és jogi személy is lehet képviselő. (A jogügyletnél természetes és jogi személlyel is lehet képviseltetve lenni.)

A szlovák nyelv passzív szerkezeteit megpróbáltuk természetesen kiiktatni, de ez sajnos nem mindenhol ment. Jelen estben ez nem okozott nagy nehézséget.

- (58) *Szlovák eredeti:* 32. § (2) voči ktorým splnomocnenec konal
Magyar fordítás: akik előtt (akikkel szemben) a meghatalmazott eljár

A szó szerinti fordítás is érthető lenne, de a magyar jogi nyelvben nem bevett. A meghatalmazás általában nem (sőt, elsősorban nem az) negatív tevékenység, ezért is fordítottunk így, bár ebben az esetben jogosultságtúllépésről van szó, amelyet valakivel szemben is tehet.

- (59) *Szlovák eredeti:* 32. § (3) nie je dobromyseľný
Magyar fordítás: rosszhiszemű (nem jóhiszemű)

Vajon fordítható-e a *nem jóhiszeműség rosszhiszeműségnek*? Szerintünk egy személy vagy jóhiszemű (azaz nem tud valamilyen körülményről és úgy tesz valamit) vagy rosszhiszemű (azaz tud valamilyen dologról és annak ellenére tesz valamit). A kettő között nincs átmenet, ezért a negatív meghatározást az ellentéttel lehet fordítani.

- (60) *Szlovák eredeti:* 33. § (1) osoba, s ktorou splnomocnenec konal
Magyar fordítás: aki előtt a meghatalmazott eljár

Ebben az esetben biztosan jó a fordítás, pedig más esetet használ a SZPTK.

- (61) *Szlovák eredeti:* 33.b § (1) Plnomocenstvo zanikne
 a) vykonaním úkonu, na ktorý bolo obmedzené,

Magyar fordítás: A meghatalmazás megszűnik

a) azon ügylet teljesítésével, amelyre létrehozták (kiterjed, korlátozták),

A meghatalmazást lehet általános, illetve konkrét ügylet(ek)re szóló. Ez utóbbi esetről szól az a) pont. Ezeket a meghatalmazásokat magára az ügylet teljesítésére kötik, így nem túlzás részünkről a fordítás, bár megint kicsit értelmeztük az eredeti szöveget.

(62) *Szlovák eredeti:* 33.b § (2) ak jej práva a záväzky neprechádzajú na inú osobu

Magyar fordítás: ha annak jogai és kötelezettségei más személyre nem szállnak át (nem mennek át)

Egyértelmű a fordítás, csak azért jegyzem meg, mivel más igét használ ez esetben a szlovák és a magyar Ptk.

(63) *Szlovák eredeti:* 33.b § (3) Splnomocniteľ sa nemôže platne vzdať práva plnomocenstvo kedykoľvek odvolať.

Magyar fordítás: A meghatalmazó nem mondhat le érvényesen arról a jogáról, hogy a meghatalmazást bármikor visszavonhatja.

A példát csak azért említjük, mert az alárendelő mondat beiktatásával sok *való, szóló* és más funkcióige bevezetésétől kíméljük meg az olvasót. Néha meg kell hozni ezt a döntést.

A fentiekben elsősorban azokat az eseteket emeltük ki, amelyek összetettségüknél vagy gyakori előfordulásuk miatt figyelemreméltóak voltak. A bevezetőben már megjegyeztük, hogy a tanulságok levonása és a rendszerezés egy későbbi munkafázis során várható csupán. Addig is itt vannak ezek a problémák, amelyek vitát indukálhatnak a szakemberek között. Ez a tanulmány tehát nem csak az eredmények egy részének bemutatását tűzte ki célul, hanem annak elősegítését is, hogy az értelmes eszmecserék után a felvidéki magyarság hasznára olyan törvényi fordítások szülessenek, amelyek szakmailag megalapozottak és széleskörűen elfogadhatók.

Irodalom

- Heltai P. 2005. Gondolatok a társasnyelvészet és a fordítástudomány viszonyáról. *Fordítástudomány* VII. évf. 1. szám 50-59.
- Horváth I. 2002. Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája. *Fordítástudomány* IV. évf. 1. szám 15-47.
- Horváth P. I. 2004 Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban. *Fordítástudomány*. VI. évf. 2. szám 31-37.
- Katan, D. 1999. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Lanstyák I. 2004. Fordítástudomány és kétnyelvűség. *Fordítástudomány* VI. évf. 1. szám 5-27.
- Vincze K. 2004. Szövegtípusok és fordítás. *Fordítástudomány* VI. évf. 1. szám 28-35.

Interpreting for Relevance: Discourse and Translation

Kazimierz Dolny, 2006. június 12-14.

Heltai Pál

A fent nevezett konferenciát a Varsói Egyetem Anglisztikai Intézete két évente rendezi ebben a Varsótól 120 kilométerre délre, a Visztula partján fekvő középkori kisvárosban, amely Szentendréhez hasonlóan részben művésztelep, részben kiránduló- és üdülőhely. Az első konferenciát 2002-ben a másodikat 2004-ben rendezték, és mindkettő előadásait tekintélyes kötetbe foglalták.

Úgy tűnik, a relevancia-elmélet egyre inkább visszhangra talál a nyelvészet és az alkalmazott nyelvészet különböző ágaiban, ahogy ezt a relevancia-elmélet Online Bibliographic Service adatai is tanúsítják. A fordítástudományban viszonylag lassú a terjedése (az említett bibliográfia 175 bejegyzést tartalmaz, és ebből 40 Gutt-é, míg tekintélyes számú a spanyol szerzők által publikált tanulmányok száma). A jelek szerint a relevancia-elmélet Lengyelországban is szilárdan megvetette a lábát.

Az idei konferencia résztvevőinek száma 50 körül volt, főleg a lengyel egyetemek angol tanszékeiről (mintegy felerészben – feltehetőleg – friss doktorok, vagy PhD-hallgatók). Mintegy tucatnyi külföldi – norvég, görög, orosz, iráni, japán, kínai, magyar – résztvevő színesítette a kínálatot. A társaság a reggeli plenáris előadások után két szekcióra oszlott. A plenáris előadásokat a relevancia-elmélet jól ismert képviselői tartották: Deirdre Wilson (University College of London), az elmélet egyik megalapítója az ironia témájáról tartott nagyon érdekes előadást, Diane Blakemore (Salford University) az újrafogalmazás kérdéseiről, Tim Wharton (University College of London) pedig a nem-verbális viselkedés (gesztusok) relevancia-elméleti értelmezéséről. Ez a három előadás és a turisztikai élmény már önmagában is megérte az odautazást.

Az első szekció előadásai különböző nyelvészeti kérdéseket taglaltak a relevancia-elmélet szempontjából, például a humor, a metafora, a politikai diskurzus kérdéseit. Ezek közül hármát volt alkalmam meghallgatni. Iwona Witczak-Plisiecka (Lodz-i Egyetem) *Indeterminacy and Vagueness in the Legal Context* c. előadását felolvasták, mivel az előadó nem tudott eljönni. Kár, mert a jogi szövegek tanulmányozása különösen érdekes azok számára, akiket az explicitáció kérdései érdekelnek: hogyan lehetséges, hogy a jogi szövegek annyira explicitek, és mégis annyira nehezen érthetők? Dorota Rut-Kluz (Rzeszow-i Egyetem) *Analysing political Speech from the Relevance Theoretic Perspective on the Development of Political TV Campaign Programmes* és Monika Wachowska (Varsói Egyetem) *On Interpreting Selected Polish Quotable Gestures* c. előadását szintén az explicituság kérdésével való összefüggés tette érdekessé számomra.

A fordítás/irodalom szekcióban több olyan előadás hangzott el, amely inkább irodalom volt, és csak nyomokban érintette a relevancia-elméletet. Ráadásul az

irodalmi előadók prezentációs hagyománya (írott szöveg felolvasása), akárcsak itthon, sokszor figyelmen kívül hagyja a relevancia-elvét: ahhoz, hogy valami releváns legyen, megfelelő információt kell adjon ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett. A legszakbarbabbakat kivéve ugyan mindenki szívesen meghallgat olyan előadásokat is, amelyek nem közvetlenül érintik a szakterületét, de ebben az esetben csak korlátozott erőfeszítésre hajlandó, ezért az előadók jól teszik, ha minél érthetőbbé, követhetőbbé teszik az előadásukat. Az irodalmi témák iránt közepesen érdeklődő hallgató (ezen magamat értem) számára a feldolgozási erőfeszítés ezen a konferencián nem állt arányban a kapott információval, így ezeket az előadásokat nem tudtam végig feszült figyelemmel követni.

Ebben a szekcióban tartottam előadást saját magam is *The Performance of Relevance Theory in Translation Studies* címmel, amelyben a relevancia-elmélet fordítástudományi alkalmazásának eddigi történetét foglaltam röviden össze, majd a címtől kissé eltérően főleg arról a kérdésről beszéltem, hogy a Gutt által a tulajdonképpeni fordítás fogalmából kizárt ún. szolgáltató fordítások (service translations) is fordítások. A jelekből ítélve a hallgatóság követni tudta az előadást.

Kirsti Sellevold (Oslói Egyetem) arról tartott feltételezhetően nagyon érdekes és releváns előadást, hogy a (francia) fordítók már a korai újkorban (a XVI. században) is mintegy ösztönösen a relevancia elvének megfelelő fordítási elveket követtek; ennek részleteit azonban a felolvasásos prezentáció már említett problémái miatt nem tudtam kivenni. Így ha részletesebben szeretném tudni, miről szólt az előadás, írnom kell a szerzőnek, hogy küldje el.

Mara Tsoumari (Szaloniki Egyetem) *Translation of EU texts and Relevance c.* előadása azt a kérdést állította középpontba, hogy mennyiben érvényesül Gutt felfogása (miszerint a fordított szöveg azáltal válik relevánssá, hogy interpretív nyelvhasználat, tehát optimálisan hasonló egy másik – az eredeti – szöveghez), ha valójában nincs eredeti szöveg, mint az EU-fordítások esetében. A szerző azt a következtetést vonta le, hogy az EU-fordítások sok tekintetben az ún. rejtett (covert) fordítások jellemzőit mutatják, de vannak olyan vonásaik is, amelyek a Gutt szerint tulajdonképpeni fordításnak tekintett szövegekre jellemzők.

Saját magam úgy gondolom, hogy az EU-fordítások és a rejtett fordítások között igen jelentős különbségek vannak. Míg a rejtett fordításokban a fordító jelentős szabadságot élvez, amelyet arra használhat, hogy a célnyelvi olvasó számára jobban olvasható (könnyebben feldolgozható) szöveget hozzon létre, addig az EU-szövegek fordítása során tartalmilag és formailag egyaránt nagyon erősen kell ragaszkodnia az eredeti szöveghez, még az olvashatóság rovására is. Eredeti szöveg ugyan a szó klasszikus értelmében nincs, de az eredetit felváltja tízegynéhány párhuzamos szöveg. Az egyes szövegek – a hivatalos álláspont szerint – önmagukban is relevánsak az olvasó számára, de ez csak pretenzió, illetve látszat: relevanciájukat az biztosítja, hogy az olvasó tudja, hogy mindenben megegyeznek (ekvivalensek) a párhuzamos szövegekkel (relevancia-elméletileg: optimálisan hasonló). Ezt az optimális hasonlóságot az EU-fordítások úgy próbálják biztosítani, hogy feltételezik, hogy a különböző nyelvű olvasók kognitív környezete teljesen azonos (ami részben igaz is), másrészt az egyes nyelveken készült szövegváltozatokat strukturálisan és lexikailag közelítik egymáshoz, amely-

nek következtében az EU-szövegek egyetlen nyelven sem hangoznak eredetinek. Lehet, hogy az EU-fordítások éppen a Gutt által sokat elemzett direkt fordításra nyújtanak példát. Végül is tehát azt mondhatjuk, hogy a párhuzamos EU-szövegek (fordítások) egyike sem releváns önmagában, hanem együttesen rendelkeznek relevanciával (joint relevance).

Edyta Zralka (Jagelló Egyetem, Krakko) a hivatalos dokumentumok, például születési és házassági anyakönyvi kivonatok fordításáról tartott érdekes előadást; itt a relevancia-elmélet valóban új szempontokat szolgáltat. Ewa Gumul (Sziléziai Egyetem, Katowice) az *Explicitation in Simultaneous Interpreting – The Quest for Optimal Relevance* c. szépen prezentált (ppt-os) előadásában konkrét kutatás eredményeit ismertette, bár az előadás a relevancia-elmülethez csak lazán kapcsolódott. Előadástechnikai szempontból ugyancsak kiváló előadást tartott Iwona Paskal (Poznan-i Egyetem) *Global English versus the Booming Translation Industry* címmel. Ez is nagyon érdekes is volt, bár a relevancia-elmülelettel egyáltalán nem volt kapcsolatban. Ewa Myrczek *The Problem of Communicability in the Translation of Legal Thrillers* c. előadása ismét a jogi nyelv problémájára irányította a figyelmet: az olvasó eltérő kognitív környezete szabja meg, melyik fordítási megoldás eredményez optimális relevanciát, és mi az, ami egy másik nyelven – tekintettel az eltérő jogrendszerekre – egyáltalán kommunikálható.

Összességében a konferencia érdekes volt, néhány nagy névvel és érdekes előadással. Volt néhány komoly, gondolatébresztő előadás, amely valóban a relevancia-elmélet alapján próbált konkrét kutatási kérdésekre válaszolni, és voltak jól prezentált, érdekes előadások, amelyek csak lazán kapcsolódtak a relevancia-elmülethez, vagy egyáltalán nem, ami nem von le semmit az értékükből. Úgy gondolom, feltétlenül érdemes a szomszédos (illetve közép-kelet európai) konferenciákon részt venni, mivel az itteni kutatók sokszor a miénkhez hasonló helyzetből indulnak, és eredményeikből, kutatási irányjaikból sok hasznos információt és inspirációt lehet meríteni.

Fordítástudomány' 2006

Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó

Budapest, 2006. március 23-24.

Derdák Krisztina

Az ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Központja 2006. március 23-án és 24-én nyolcadik alkalommal rendezte meg szokásos évi fordítástudományi konferenciáját és öregdiák találkozóját. Az FTK konferencia most már hagyományosan része *A magyar fordítók és tolmácsok napja* rendezvényeinek, melynek rendezésében a fordítás oktatói és kutatói mellett a fordítók szakmai szervezetei is részt vesznek: az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda Rt., a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete, valamint a Budapesti Kereskedelmi és Ipar-kamara Fordító és Tolmács Szakmai Osztálya.

Az első nap délelőtti részében a III. Fordítástudományi PhD Konferencia előadásain vehetett részt a hallgatóság az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékáni Tanácstermében. A PhD konferencián a fordítástudományi doktori program hallgatói mutatkozhattak be egy-egy 20 perces előadással. Húsz perc nem sok idő; ez egyrészt jó, másrészt pedig sajnálatos tény. Sajnálatos abból a szempontból, hogy színvonalas előadásokról volt szó, és szívesen tudtunk volna meg többet is az egyes kutatási területeiről. Jó természetesen azért, mert így ismételten rácsodálkozhattunk, mennyire színes, milyen sok kutatási lehetőséget kínál ez a fiatal tudományág.

Az elhangzott előadások közül néhányat röviden összefoglalok az alábbiakban. A délelőtti ülés első felében hangzott el Dudits András *A fordítói olvasás elméleti és gyakorlati kérdései* című előadása. Az előadó nagyon jó arányban ötvözte az olvasástípusok elméleti, kognitív hátterét a fordítás gyakorlati oldalával. A beszámolót a téma jelentősége mellett az előadó pergő, dinamikus stílusa tette magával ragadóvá. Az ülés második felében hallhattuk Fischer Márta előadását, mely a *Terminológiaalkotás és -fordítás az Európai Unióban* címet viselte. Noha felszólalása kezdetén szabadkozott a téma esetleges száraz mivolta miatt, aggodalomra egyáltalán nem volt ok. A téma nagyon is aktuális, a beszámolót pedig kifejezetten színessé, érdekessé tette az előadó nyilvánvaló lelkesedése és alapos háttértudása. A délelőtti ülés előadásai közül végül Claus-Michael Hutterer bemutatkozását említem meg. A *Reklámszövegek adaptációja* címet adta előadásának. Témája ígéretes, több okból is inspiráló. A kutatáshoz rengeteg forrásszöveg áll rendelkezésre, hiszen mindennapjainkban reklámok sokasága vesz minket körül. Kétségtelenül érdekes megfigyelni, hogyan teszik ugyanazt a terméket kívánatosná különböző kultúrákban, mindeközben mennyire tolódnak ki a fordítás fogalmának határai.

A délutáni ülés előadásai a *Fordítás és terminológia az Európai Unióban* összefoglaló címet kapták. Az ülés első felében Szamadó Tamás, Gulyás Róbert és

Karin Höpp mondták el az Igazságügyi Minisztérium, az Európai Parlament és az Európai Bizottság törekvéseit elsősorban a terminológia és a minőségbiztosítás területén. Az előadók egyes megjegyzéseiből fény derült arra is, hogy a fent említett uniós intézmények között az együttműködésen túl némi versengés is tapasztalható.

Az első blokkból több szempontból is elismerésre méltó Karin Höpp előadása. Karin Höpp az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságától érkezett hozzánk. Habár német az anyanyelve, választekos magyarsággal szólalt fel, kellemes meglepetést okozva a jelenlévőknek. Az előadás a *Minőségbiztosítás az EU-fordításban* címet viselte. Karin Höpp nem elsősorban az elmélet felől közelítette meg a kérdést, hanem a valós életből leszűrt tapasztalatok alapján, nem rejtve véka alá a minőségbiztosításban jelentkező hiányosságokat, problémákat sem.

A délutáni ülést Prószyéky Gábor, a MorphoLogic igazgatója zárta *Mire (nem) jó a MorphoWord fordítóprogram?* című előadásával. A fordítóprogram bemutatása érdekfeszítő volt, hallhattunk előnyeiről éppúgy, mint a hátrányairól. Bár a fordítóprogram még nem tökéletes – jópáran erősen kétlik, hogy valaha is tökéletes lehet – és esetenként igencsak furcsa magyarsággal készül a fordítás, mégis nagy segítségére lehet a felhasználóknak. Például azért, mert a magyar lakosság csak igen csekély hányada beszél valamilyen idegen nyelvet, és szívesebben is olvasunk az anyanyelvünkön, mint bármilyen más idegen nyelven. További előnye a programnak gazdaságosságában rejlik, hiszen nem túl költséges. Természetesen ez a program valószínűleg sohasem lesz képes teljesen helyettesíteni az emberi fordítót. Az előadások után következett az öregdiákok találkozója az F épületben.

Másnap, 2006. március 24-én a rendezvénysorozat *A munka világa* címen folytatódott, ezúttal az MTESZ Pesti Konferencia Központ Irodaház VII. emeleti konferenciatermében, ahol Szappanos Géza, az OFFI Rt. vezérigazgatója nyitotta meg az ülést, majd átadta a szót a délelőtti szekció elnökének, Boros Ferencnek, a Multidata fordítóiroda vezetőjének.

Elsőként Klaudy Kinga, a Fordítástudományi Doktori Program vezetője, *BA/MA a fordító- és tolmácsolásban* címmel tartott előadást. Kiemelte, hogy a fordító- és tolmácsolás fontos lépés előtt áll, hiszen most először lenne lehetőség arra, hogy egyetemi oktatás keretei között folytatódjék. Kaptunk egy rövid ismertetőt a fordító- és tolmácsolás hazai történetéről, de a hangsúly természetesen a mesterképzésen maradt, hiszen ez a szint van éppen most kialakulóban.

Ezt követően Kurián Ágnes, a Fordító és Tolmácsoló Központ francia nyelvi szakcsoportjának vezetőjét hallgathattuk meg. *Terminológia és jogi szakfordítás* címen tartott előadást. Rámutatott, mennyire fontos az adott ország kultúrájának ismerete jogi szövegek értelmezésekor is, hiszen a terminusok nem kizárólag jogi kifejezések lehetnek, hanem a köznyelvben is előfordulhatnak – némi jelentésmódosulással.

A szünet előtti utolsó felszólaló Szabari Krisztina, az FTK német nyelvi szakcsoportjának vezetője volt. Előadása *Terminológia és párhuzamos szövegek* címet viselte. Szabari Krisztina először a párhuzamos szövegeket definiálta. Saját értelmezése szerint ezek a fordításhoz felhasználható segédeszközök közé tartoznak, két különböző nyelven íródott szöveget ért rajta, amelyek kommunikációs

célja megegyezik, azonos helyzetekben fordulnak elő az adott kultúrákban, de nem fordításai egymásnak. A párhuzamos szövegek és a terminológia viszonyát röviden a következőképp határozta meg: a párhuzamos szövegek dekontextualizálása révén tehetünk szert a terminusokra. A módszer hátránya, hogy a szövegek tárháza nem lehet teljes, a terminusok szórványosan jelennek meg bennük, ezért időigényes, míg rátalálunk a megfelelő párokra.

A délelőtti ülés után Boronkay Roe Zsuzsa *A tolmácsolás és a stressz* című előadásával folytatódott. Kutatásában magyar munkanyelvű tolmácsok vettek részt, akiknek meg kellett határozniuk, miben látják a tolmácsolás során a fő stresszforrásokat. Az előadás feltárta a stressz leggyakoribb kiváltó okait, és fontosnak tartotta azt is, hogy a kapott eredményeket a fordító- és tolmácsképzés során hasznosítani lehessen. Kutatásaihoz kérdőíves módszert használt, az eredmények elemzése során érdekes különbség mutatkozott a tolmácsoló és a gyakorló tolmácsok között. Míg az előbbiek számára a stressz legfőbb kiváltó okai közé az tartozik, vajon hogyan fogadja a közönség tolmácsolásukat, illetve hogy ők megértik-e az előadót, az utóbbi csoport számára a hiányos felkészülés és a téma nehézsége jelenti a leggyakoribb stresszforrást. Jóllehet az előadásban a gyakorlati megközelítés dominált, nem nélkülözte az elméleti háttérrel sem. Ezt azért tartom fontosnak, mert bár többségében gyakorló tolmácsok és fordítók vettek részt a konferencián, a személyes tapasztalatok megosztása laikusok számára is élvezetessé tette az előadást.

A délelőtti ülés második része Pásztor Eszter *Felkészülés a bírósági tolmácsolásra* című előadásával folytatódott. Megtudhattuk, hogy a bírósági tolmácsolás esetében nagy nyomás nehezedik a tolmácsokra, a legtöbb esetben hiányos a felkészülés, mivel nem állnak rendelkezésre a szükséges háttérinformációk. Pásztor Eszter előadása során gyakran felmerülő, etikai kérdéseket is felvetett, ilyen volt például, hogy a tolmács finomíthat-e a tolmácsolandó személy stílusán, segítheti-e ezáltal valamelyik felet, vagy a lehetőségekhez mérten a lehető leghitelesebben kell-e visszaadnia az elhangzott szövegeket.

Az előadásokat már az első naptól fogva élénk érdeklődés kísérte, mégsem hiszem, hogy túl nagyot tévedek, ha azt állítom, hogy a nap Sós Éva gyakorló konferenciatolmács felszólalásával érte el tetőpontját. Az előadás a *Megértési hibák a tolmácsolásban* címet viselte. Az előadó megjegyezte, hogy hallott szöveg esetén különösen nagy az esély arra, hogy különböző megértési hibák forduljanak elő. A megértési hibák azonban eléggé nyelvspecifikusak, példa erre a mobil szóhatárok esete (leszoktatás avagy *lesz oktatás*), amely a magyar és spanyol nyelvre például egyértelműen jellemző, míg az angolra kevésbé. Kaptunk egy érdekes tipológiát is, mely a megértési hibák leggyakoribb kiváltó okait gyűjtötte össze, ide tartozik a nem anyanyelvi beszélő esete, a homofónia (főként az angolban), poliszémia, homonímia, felmerülhet a kérdés, hogy vajon milyen nyelven mondja a beszélő amit mond (*bossy, vagy boszi*) és a tolmács részéről az értelmezési zavar. Legutóbbira kiváló példa a következő tolmácsolt mondat: *Aki nek gyereke van, és még nem értesült róla...*

Összegezve a két nap eseményeit, biztos vagyok benne, hogy mindannyiunk élményekkel, új ötletekkel, inspirációkkal gazdagodva tért haza és nagy várakozással tekintünk a következő évi konferencia elébe.

Minősegbiztosítás az EU-fordításban

Konferencia-előadás: ELTE FTK, Budapest, 2006. április 23.

*Karin Höpp*¹

Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának minősegbiztosításra vonatkozó alapelvei a következők: a személyek gondos kiválasztása, a megfelelő segédanyagok biztosítása és a fordítások alapos utószerkesztése. Az utószerkesztés módja és intenzitása a forrásnyelvi szöveg felhasználásától és szövegtípusától függ.

2005-ben a Fordítási Főigazgatóságnál összesen 1 324 231 oldalt fordítottak. Ennek 20 %-át külső fordítók, a fennmaradó részt pedig a Főigazgatóság fordítói személyzete készítette, amely kb. 1600 fordítóból áll.

Aki valamelyik európai intézménynél kíván fordítóként dolgozni, annak részt kell vennie egy általános kiválasztási eljárásán. Olyan egyetemi végzettséggel rendelkezők jelentkezését várják, akik képesek munkájuk során megfelelni az állandó kihívásoknak. Az intézmények különösen fontosnak tartják, hogy a pályázók megértsék a különböző, gyakran összetett kérdésfeltevéseket, gyorsan tudjanak reagálni az új helyzetekre, és magukat világosan ki tudják fejezni. Ezenkívül elvárás még a kezdeményezőképeség, a fantázia és az erős motiváció. A pályázóknak képesnek kell lenniük arra, hogy egyedül vagy csapatban dolgozzanak, és hogy alkalmazkodjanak a multikulturális munkakörnyezethez².

Követelmény még a fő nyelv (anyanyelv) kitűnő ismerete, valamint az EU legalább két hivatalos nyelvének³ alapos ismerete. A kiválasztási eljárás folyamán a pályázónak vizsgákat kell tennie, amelyek során többek között két nyelvből kell fordítania⁴.

Aki fordítóként dolgozni kezd a Fordítási Főigazgatóságon, felkészítésen vesz részt, melynek része hogy az új kolléga által készített fordításokat lektorálják és értékelik. Az Európai Bizottság az élethosszig tartó tanulás elvének szorgalmas hirdetője. Ebből következik, hogy a DGT fordítóinak is joga és kötelessége, hogy egész pályafutásuk során nyelvi és szakmailag tovább képezzék magukat. A Fordítási Főigazgatóságon belül minden fordítónak lehetősége van arra, hogy képességeinek megfelelően bizonyos témákra specializálódjon.

A fordító a segédanyagok széles skáláját használhatja, mint például terminológiai adatbankokat, fordítómemóriákat, valamint más hagyományos és elektronikus segédanyagokat. A minősegbiztosítás szempontjából megjegyzendő, hogy a fordítómemória használata javítja a több fordító által készített szöveg koherenciáját.

Ha kész a szöveg ideiglenes fordítása, megkezdődhet az utószerkesztés. Az utószerkesztés módja és intenzitása függ a szöveg típusától, ill. attól, hogy a szöveget tapasztalt vagy kevésbé tapasztalt fordító fordította.

A DGT által lefordított dokumentumok típusai:

- (a) Jogalkotási szövegek (irányelvek, rendeletek, határozatok, megállapodások);
- (b) A Bizottság imázsa szempontjából fontos szövegek (sajtóközlemények, beszédek, értesítők, weboldalak stb.);
- (c) Munkadokumentumok (a Bizottság közleményei, zöld könyvek, fehér könyvek, formanyomtatványok, útmutatók, kézikönyvek, levelek, jelentések, belső iránymutatások stb.);
- (d) Munkadokumentumok (csak belső használatra);
- (e) Összefoglalók, kivonatok (kizárólag információs célra, mivel sok esetben a teljes szöveget nem fordítják le).

A szöveg típusától függően az utószerkesztés szempontjai is különbözőek. Ez az (a) típusú szövegeknél például, amelyeket egyébként külső fordítók nem fordíthatnak, azt jelenti, hogy az alapos lektorálás során mind az idézeteket, mind a terminológia következetes alkalmazását ellenőrzik. Különös figyelmet fordítanak a számokra, adatokra, személy- és helynevekre, valamint az egyes jogi aktusokra történő hivatkozásokra.

A többi kategóriára is léteznek hasonló, az egyes szövegtípusok jelentőségéhez mért előírások. A „lektorálás” ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy az eredeti szöveget és a fordítást módszeresen összevetik. Szükség esetén a fordítást módosítani kell, hogy megfeleljen a szövegtípusra vonatkozó minőségi követelményeknek.

A Fordítási Főigazgatóság Német Nyelvi Egysége által rendezett workshop a következő lektorálási szempontokat dolgozta ki:

1. Külalak:
Megformázás, szerkesztés, számozás, oldalszám.
2. Forma:
 - 2.1. A célnyelvi szöveg teljessége;
 - 2.2. Nyelvtan, helyesírás, központosítás;
 - 2.3. Címek, tartalomjegyzék, adatok, számok, élőfej és élőláb stb.
3. Jelentés és terminológiai szabatosság (Ugyanazt fejezi-e ki a célnyelvi szöveg, mint amit a forrásnyelvi szöveg mondani akar? Helyes- és következetes-e az általános és a szakterminológia használata? Idézetek esetében a megfelelő fordítás szerepel-e?).
4. Stílus és kifejezésmód (A célcsoportnak megfelelő stílusréteget és terminológiát használt-e a fordító?).
5. Érthetőség (Jól érthető-e a célnyelvi szöveg a célcsoport számára?)⁵.

Amennyiben a szöveg típusa nem teszi szükségessé a lektorálást, lehetőség van egyszerűsített lektorálásra („*checking*”) is: A lektor átolvassa a fordítás teljes szövegét és ellenőrzi, hogy a szöveg érthető-e, és minden szakkifejezést helyesen alkalmaztak-e. A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg alapos összevetése csak szűrőpróbaszerűen történik, ha a célnyelvi szöveg nem érthető pontosan.

Végül hangsúlyozni kell, hogy a Fordítási Főigazgatóság a minőségbiztosítás állandó javítására törekszik. Ebből a célból belső munkacsoportok jöttek létre,

pl. a német nyelvi egység “Minőség” munkacsoportja. Ez az előadás ezért csak a jelenlegi állapotot tükrözi.

A Fordítási Főigazgatóságra vonatkozó további információk megtalálhatók az alábbi címen: <http://europa.eu.int/comm/dgs/translation>

Jegyzetek

- ¹ Karin Höpp, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága Német Nyelvi Osztályának munkatársa, hat hetet töltött “visiting translator”-ként az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában. Ezt a magyar nyelvű előadást 2006. március 23-án tartotta az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen a „A magyar fordítók és tolmácsok napja” alkalmából.
- ² Példaként álljon itt a bolgár és román nyelvű fordítók tartaléklistájának felállítására kiírt általános kiválasztási eljárás felhívása (EPSO/AD/36/05), HL C 282A, 2005. 11. 15., 3. old. A kiválasztási eljárás jelentkezési határideje 2005. december 15. volt.
- ³ Az említett kiválasztási eljárások esetében az „első nyelv” az angol, francia vagy német volt. „Második nyelvként” a következő nyelveket lehetett választani: angol, francia, lengyel, német, olasz, spanyol.
- ⁴ A folyamatban lévő és meghirdetett kiválasztási eljárásokról a következő weblapon talál információkat: <http://europa.eu.int/epso>.
- ⁵ „Utószervezés -a minőségjavítás eszköze. Reinhard Hoheisel összefoglalója egy workshop eredményeiről.” 2003 április. Nem publikált munkadokumentum.

Egy éves a PTE Fordítástudományi Kutató Központja

Lendvai Endre

1. Bevezetés

A Pécsi Tudományegyetem BTK Kari Tanácsa határozata alapján 2005. február 16-án megalakult a Fordítástudományi Kutató Központ (FKK). A döntés a következő megfontolások alapján történt. Az európai integrációval, valamint a globalizáció előrehaladtával egyidejűleg hazánkban is fokozódik a kereslet a minőségi fordító-tolmács szolgáltatásokra, megnő a nyelvi-kulturális mediátorok presztízse, minek következtében magasabb követelményekkel szembesül a szakemberképzés.

A bolognai folyamat részeként egyetemünkön megkezdődött a kétciklusú fordító- és tolmács alapképzési szak kifejlesztése. Mindezzel összhangban a Bölcsészettudományi Karon megpezdült az élet (oktató kollektívák alakulása, posztgraduális szakirányú fordítóképzés beindulása, nemzetközi fordítástudományi szimpózium rendezése, fordítástudományi kutatások a Nyelvtudományi Doktori Iskolában, fordítóképzési kapcsolatok kiépítése a PTE oktatási régiójában stb.), mely egyebek között arra irányul, hogy térségünkben európai léptékű fordító- és tolmácsképzési rendszer épüljön ki.

E törekvésekkel összhangban terjesztettük elő az FKK alapkoncepcióját (fordítástudományi kutatások, tanterv-, oktatás- és eszközfajlesztés, szakmai fórumok, külkapcsolatok, pályázatok). A kari vezetés indítványára felmértük azon oktatók körét, akik fordítástudománnyal foglalkoznak, illetve részt vesznek a fordító- és tolmácsképzésben. Belőlük alakult ki az FKK huszonöt fős munkaközössége.

2. Helyzetkép

Az Európai Unió kommunikációs filozófiája – az angol nyelv lingua franca szerepe mellett – a többnyelvűsége épül. A tagállamok, szervezetek, cégek, állampolgárok közti érintkezés természetes módja a kultúraközi kommunikáció, mely valamely közös nyelven, vagy fordítás-tolmácsolás útján történik. Ez utóbbi csatorna kitérített szerepére utal, hogy hivatalos aktusokon közös tárgyalási nyelv megléte esetén is a tolmácsolás, a dokumentumok elkészítésénél pedig a fordítás jut szerephez. Az interlingvális közvetítés presztízisének további növekedését jelzi az is, hogy az EU-átlagpolgártól elvárt nyelvi kompetenciák között a négy nyelvi alapkészség (beszéd, beszédértés, írás, olvasás) mellett ötödikként említést nyer a fordítás-tolmácsolás készsége is.

Nemzetközi összehasonlításban hazánk az idegen nyelvtudásban, valamint a fordító- és tolmácsolás terén egyaránt sereghajtó, mely körülmény erősen fékezi európai integrációnkat. További hátráltató tényező, hogy – az EU számos tagországaival ellentétben – hazánkban nincs diplomaképes nappali tagozatos fordítóképzés: felsőoktatásunk mindössze szakirányú továbbképzésben képez fordítókat. A fentiekből fakadóan az EU-integráció folyamán megnő a szakképzett interkulturális mediátorok iránti igény.

Saját előtörténetünkre visszatekintve elmondhatjuk, hogy Bölcsészettudományi Karon oroszból 1992-től, franciából pedig 1995-től működött / működik fordító- és tolmácsolás specializáció. Ennek folytatásaként 2004. februártól Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító szakirányú továbbképzésként nyílik lehetőség horvát, olasz, spanyol nyelveken is. Angol, német szakfordítóképzés jelenleg a Közgazdaságtudományi Karon folyik.

2. Célok, feladatok

A fordítástudományi tevékenység feltételeit az alábbiak szerint célszerű megvalósítani:

1. koordinált fordítástudományi kutatások a tanszékeken,
2. hatékony hazai és nemzetközi munkakapcsolatok,
3. konferencia-sorozat („*Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában*”) rendezése,
4. a fenti címmel fordítástudományi tanulmánykötetek megjelenítése,
5. az FKK honlapjának elkészítése, működtetése (<http://translator.btk.pte.hu>),
6. honlapunkon elektronikus folyóirat szerkesztése („*Translatologia Pannonica*”),
7. a fenti fórumokon a fordítás-tolmácsolást oktató tanárok belső továbbképzése,
8. a PTE-n, a régióban folyó fordító- és tolmácsolás szakmai-módszertani támogatása,
9. az FKK részvétele az intra- és extramurális fordítóképzésben,
10. fordítási, tolmácsolási szükségletek ellátása a PTE vonzáskörzetében.

3. Az FKK tevékenységének alapelvei

Az FKK az alábbi küldetésnyilatkozatot fogalmazza meg a maga számára:

1. Megalapítása a PTE BTK SZMSZ 25. § alapján történik.
2. Működése harmonizál a Bologna-folyamattal és a 252/2004. sz. kormányrendelettel.
3. Tevékenységi köre az interkulturális kommunikáció képezi, melynek fókuszában a fordítástudomány áll.
4. Kialakítási szakaszában a konferencia-szervezés, tanulmánykötet kiadás, honlap-szerkesztés, kapcsolatfelvétel céljai dominálnak.

5. Az FKK az anyaegyetem részéről eszmei, jogi, szervezési támogatásra számít; anyagi bázisát pályázatok, regionális, európai együttműködés, szponzorok révén teremti meg.
6. Középtávon tervezi egy fordítástudományi szeminárium, majd tanszék megalapítását.

4. Személyi feltételek

A kutatóközpont megalapításának kezdeményezőjének (Lendvai Endre) szakmai-tudományos tevékenysége húsz éve fordítástudományra összpontosul: kandidátusi (1986), akadémiai doktori értekezés (2002) 40-nél több tudományos közlemény; orosz fordítóképzés bevezetése (1992); fordítástudományi konferenciák szervezése (1995), (2003), részvétel a XIII. Fordítók és Tolmácsok Világkongresszusán (Brighton, 1994.), tanulmánykötetek kadása (1997), (2004); a *Fordítástudomány* című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja; a BTK „Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító” szakirányú továbbképzés programfelelőse. Az FKK egy munkatársa az MTA doktora, 12 kolléga pedig a kandidátusi vagy PhD címmel rendelkezik.

5. A tevékenység ütemezése

Az első szakaszban a belső továbbképzés, a partnerekkel történő kapcsolatfelvétel van napirenden. A kutatóközpont elősegíti, hogy a BTK nyelvi tanszékein erősödjék a szakemberek fordítástudományi, oktatás-módszertani kompetenciája. E célból évenként házi konferenciát, kétévenként nemzetközi szimpóziumot rendez, tanulmányköteteket jelentet meg, fejleszti a fordítástudományi könyvtárlományt, eszközparkot. Részt vesz a többciklusú lineáris képzési rendszer alapképzési programjának (BA) kidolgozásában. A nemzetközi integráció, közös pályázatok elnyerése, tapasztalatszerzés, tudományos és képzési innováció érdekében felújítja együttműködését a Trieszti Egyetemmel, kapcsolatot teremt az Amszterdami, Helsinki Egyetemmel, a Moszkvai Nyelvészeti Egyetemmel. A többciklusú lineáris képzési rendszernek megfelelően támogatja a francia, horvát, olasz, orosz és spanyol szakfordító képzést. A második szakaszban részt vesz a mesterképzés (MA) tanterveinek kifejlesztésében. A BTK Doktori Iskolájával együttműködve Fordítástudományi Doktori Alprogramot hoz létre, mely keretet ad a fordítástudományi témában folytatott kutatásoknak, doktori (PhD) disszertációk felkészítésének.

6. Konferenciák

A „*Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában I.*” című konferenciát 2005. április 19-én tartottuk meg. Közvetlen célja FKK bemutatása, munkatársainak szakmai bemutatása, az együttműködési irányok egyeztetése, internetes publikációs

lehetőség nyújtása volt. A konferencia programját Dr. Jankovits László dékánhelyettes nyitotta meg. Az alábbi előadásokra került sor. Lendvai Endre: *A FKK feladatai a Dél-Dunántúli Eurorégióban*. Simonffy Zsuzsa: *Szemantika és kulturális meghatározottságok*. V. Valentinyi Klára: *Keresztmetszeti kép a magyar fordítók tevékenységéről*. Márta Anette: *A tudományos nyelvhasználat interkulturális jellemzői*. Csehné Kardos Zita: *A BTK Kari Könyvtár fordítástudományi könyv-állománya*. Józsa Judit: *Gond(olat)ok egy olasz regény fordítása közben*. Sokcsevics Dénes: *Új korszak kezdete a horvát-magyar műfordítás-történetben*. Kerekasztal-beszélgetés: *A Dél-Dunántúli Régió az EU nyelvi kihívásai tükrében*.

A „Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában II.” című konferenciát A PTE BTK Fordítástudományi Kutató Központja, a MTA PAB Szlavisztikai Munkabizottsága és a Szlavisztika Alapítvány közös szervezésében 2005. december 13-án tartottuk meg az alábbi programmal. A konferenciát Somos Róbert megválasztott dékán nyitotta meg. Komlósi László: *Európai kulturális narratívák*. Boros János: *Soknyelvűség, dialógus, demokrácia*. Barics Ernő: *A horvát és „szerbhorvát” nyelv viszonyának aktuális kérdései*. Lendvai Endre: *Metaszöveg és lefordíthatóság*. Márta Anette: *A honosító és elidegenítő fordítás aktuális kérdései*. Medve Zoltán: *„Tizenkettő” avagy az írástudók felelőssége*. Prodán Ágnes: *A horvát irodalom magyar bibliográfiája*. Blazsetin István: *Egy nő, kettő vagy hány nő? Eszterházy horvát fordításban*. Lehmann Magdolna: *A mű és fordítója*. Bakonyi István: *Közép-Európa és interkulturalitás*. Balogh Magdolna: *Mitől jó a műfordítás? Mickiewicz Ősök -je Bella István fordításában*. Wolosz Robert: *Irodalmi szövegek az elektronikus könyvtárban*. Wirthné Mórnicz Zsuzsanna: *Az Európai Unióban használt speciális nyelv közvetítésének lehetőségei*. Tóth László: *Igeaspektus és fordítás*. Csatlós Krisztina: *Miért az angol lett a globális lingua franca?* Giampaolo Poletto: *On the translation of jokes: from Italian into Hungarian*. Varga Róbert: *Hány francia nyelv van? A bevándorló irodalmak fordításáról*.

Az FKK munkatársaiként őszintén gondoljuk, hogy eurokomform tevékenységünkkel nem csupán a PTE BTK versenyképességét erősítjük a tudásiparban, hanem hatékonyan hozzájárulunk Pécs város „Európa Kulturális Fővárosa” címének tartalmi elmélyítésében, s a Dél-Dunántúli Régió felzárkóztatásában is. Nagy súlyt fektetünk a nyitottságra, az együttműködési készségre, melynek bizonyosságául az alábbi felhívást tesszük közzé:

A Fordítástudományi Kutató Központ *A kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában* című tanulmánykötet-sorozat, valamint a *Translatologia Pannonica* c. elektronikus folyóirat számára kéziratokat vár az interkulturális kommunikáció, és a fordítástudomány köréből.

A kéziratokat elektronikusan kérjük beküldeni a lendre@dravanet.hu címre. A közlemény nyelve: bármely európai nyelv. Betűtípus, betűnagyság: Times New Roman CE 12, sortávolság 1. Maximális terjedelem az alábbi publikációs műfajokban: tanulmány: 30.000 karakter (12 oldal), cikk: 20.000 (8 oldal), recenzió és konferencia-beszámoló: 12.000 karakter (5 oldal), absztrakt / előadás tézisei: 5.000 karakter (2 oldal). Tanulmányokhoz, cikkekhez rezümét (summary): kell készíteni, melynek helye a közlemény végén van, nyelve eltér a közlemény nyelvétől, s az alább nyelvek valamelyikén írható meg: angol, francia, német, olasz, orosz, spanyol, terjedelme 500-600 karakter (10-12 sor). Szövegszerkesztés: Fő-

cím: középen, félkövér, kisbetű, 16-os. Szerző neve: középen, kurzív, kisbetű, 14-es. Margók: bal, fent, lent 3, jobb 2 cm. Alcímek: első (1.), második (1.2.), harmadik (1.2.1.) címfokozat félkövér. Értelmi kiemelés: félkövér. Nyelvi példák: kurzív, kiemelés azokon belül: kurzív, félkövér. Idézet: lehetőleg a kézirat nyelvén; ha fordítás, a fordító nevének feltüntetésével. Hivatkozás közlemény szövegében: (Cronin 2003, 57) Hivatkozás a Bibliográfiában: Cronin, M. (2003) *Translation and Globalization*. London, New York: Routledge. A nem említett rész kérdésekben a *Fordítástudomány* című folyóirat útmutatásai mérvadóak. A kéziratok beküldési határideje: folyamatos. A „*Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában I- II.*” c. tanulmánykötet várható megjelenés: 2006. szeptember. Elérhetőségeink: 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., tel.: (72) 503-600/4663, honlap: <http://translator.btk.pte.hu>, E-posta: lendvai@btk.pte.hu, lendre@dravanet.hu.

Wagner, E., Bech, S., Martinez J.

Translating for the European Union Institutions

(Manchester: St Jerome, 2002. 150 pp)

Fischer Márta

Az Európai Unió intézményeinek fordítói nap mint nap több ezer oldalnyi dokumentumot fordítanak, a hivatalos és munkanyelvek mindegyikén. Miből áll ez a tevékenység? Milyen fordítási problémákkal kell a fordítóknak szembesülniük? Hogyan érinti az EU nyelvpolitikáját az új tagországok csatlakozása? A könyv hátsó borítóján is felvetett kérdések bár gyakran, sok helyen elhangzanak, mégis kevés átfogó, az Unióban folyó fordítási tevékenység jogi alapjait is elemző mű született, különösen nem olyan szerzők tollából, akik maguk is fordítanak, fordítottak az Unió intézményeiben.

A könyv a St. Jerome kiadásában, a *Translation Practices Explained* sorozatban jelent meg 2002-ben. Az angol, dán és spanyol nemzetiségű szerzők, valamennyien az Európai Bizottság fordítói, a sorozat szerkesztőjének, Anthony Pymnek a biztatására fogtak bele a munkába, aki több cikkében is hangsúlyozta a könyv elkészítésének szükségességét. A könyv a tíz új tagország belépése előtt két évvel íródott, így a csatlakozás kapcsán csak a felkészülésről, tervekről számolhattak be a szerzők. A recenzió írásakor immár e csatlakozás után, és újabb országok belépése előtt áll az Unió, mely lehetőséget ad arra, hogy az eredményekről és az újabb feladatokról is számot adjunk.

A szerzők a könyvet intézményi és szabadúszó fordítóknak ajánlják. Bár hangsúlyozzák, hogy az egyes fejezetek csak az írott közvetítéssel, azaz a fordítási tevékenységgel foglalkoznak, a tolmácsok, de általában az uniós ügyek és a nyelvpolitika iránt érdeklődők számára is hasznos információkat tartalmazhatnak. A többnyelvűségről, a fordítások szükségességéről folyó vitákban ugyanis gyakran hiányoznak a megfelelő alapismeretek. A könyv egyik erénye ezért az, hogy felépítésében az elméleti, a jogi alapok elemzése után tér csak rá a gyakorlati információk ismertetésére, mintegy ösztönözve az olvasót arra, hogy értse meg a többnyelvűség mögött meghúzódó jogi, politikai indokokat is. Mindemellett tankönyvként is kiválóan hasznosítható, hisz valamennyi fejezet végén elméleti, terminológiai és fordítási feladatok, illetve vitatémák segítik a diákokat az olvasottak memorizálására. Az idézett művek jegyzéke mindössze négy művet tartalmaz, így nem ad részletes bibliográfiai áttekintést a témáról. Ugyanakkor ez arra enged következtetni, hogy a szerzők elsősorban primér forrásokra, valamint személyes fordítói tapasztalatukra támaszkodtak, tehát nem már megjelent művek szintézisét adják. A könyv nyolc fejezetből áll, a keresést a fejezetek végén található névmutató segíti. A bevezetőben a szerzők egy ókori görög írással idézik fel az Ótestamentum görögre fordításának legendáját, párhuzamot vonva az akkori és a mai fordítói munka között.

Az első fejezet a többnyelvűség jogi alapjainak vizsgálatával arra keres választ, miért is szükséges fordítani az uniós intézményekben. Az Európai Unió nem ha-

sonlítható pusztán egy nemzetközi szervezethez, a hivatalos nyelvek száma nem korlátozódhat egy vagy két nyelvre. Szupranacionális jellegéből adódóan egyes jogszabályok ugyanis közvetlenül alkalmazandóak a nemzeti jogban, ezért a demokratikus működés alapfeltétele, hogy a polgárok országuk hivatalos nyelvén ismerhessék meg e jogszabályok tartalmát. A fejezetben átfogó képet kapunk arról is, hol és hogyan történik utalás a nyelvekre és a többnyelvűségre az Európai Unió elsődleges és másodlagos jogában, azaz az alapszerződésekben és a többi jogszabályban. Az elsődleges jog csak azoknak a nyelveknek a körét határozza meg, melyeken a szerződés hiteles, a hivatalos és munkanyelvek meghatározását az alapszerződés a Tanács hatáskörébe utalja. Ez a megkülönböztetés azért lényeges, mert az ír ugyan szerződésnyelv, de nem hivatalos és munkanyelv, azaz míg a szerződésnyelvek száma az írrel együtt huszonegy, addig a hivatalos és munkanyelveké húsz.

Fontos azonban említést tenni arról a változásról, melyet a könyv 2002-es írásakor még nem lehetett tudni, miszerint 2007. január 1-től az ír nyelv is elnyeri a hivatalos és munkanyelvi státuszt, melyhez már meg is kezdődött az ír fordítók toborzása. A szerződésnyelvek meghatározása mellett az alapszerződés az 1997-es amszterdami módosítás óta már tartalmazza az EU polgárok számára azt a lehetőséget, hogy a szerződésnyelvek bármelyikén fordulhatnak az Unió intézményeihez és egyéb szerveihez, és hozzájuthatnak az intézmények hivatalos dokumentumaihoz. A szerzők itt ugyan arról beszélnek, hogy ez az alapszerződésben immáron rögzített intézkedés az anyanyelvre tekintet nélkül biztosít egyenlő bánásmódot a polgárok számára, ez a megállapítás azonban az anyanyelvet illetően nem állja meg a helyét. Ahogy a fejezetben ezt már később részletesen kifejtik, a nyelvek egyenlősége az Unióban csak a tagállamok által elismert hivatalos nyelvekre korlátozódik, hisz csak azok a nyelvek nyerhetnek el uniós hivatalos státuszt, melyek tagállami szinten is elismertek. Márpedig a tagállamok egy, legfeljebb három hivatalosan elismert nyelve van, miközben polgárai által beszélt anyanyelvek száma ennél több lehet. Ezért szükségszerűen bizonyos nyelvek, melyet az EU polgárok anyanyelvként beszélnek, nem rendelkeznek uniós státusszal, azaz e nyelveken az EU polgárok nem fordulhatnak az intézményekhez. Az Unió lényegében a tagállamok egynyelvű nyelvpolitikáját emelte szupranacionális szintre, azaz a hivatalos nyelvek közötti *de jure* egyenlőség az (anya)nyelvek között *de facto* egyenlőtlenséget takar. Ezért fordulhat elő, hogy bár a katalánt sokkal többen beszélik, mint a dán vagy a máltait, e nyelven nem folytatható kommunikáció az uniós intézményekkel. Természetesen igaz azonban, hogy mindemellett az Unió, különösen az Európai Parlamenttel az élen igyekszik támogatni és védeni a regionális és kisebbségi nyelveket, azaz folyamatosan kiegyensúlyozni a *de facto* egyenlőtlenséget. Ezt a törekvést támasztja alá az Európai Unió Tanácsának 2005. júniusi döntése, miszerint az egyes tagállamok elismert regionális nyelvei is használhatók az EU intézményekben, igaz, az ebből eredő költségeket a tagállamoknak kell állniuk.

A könyv részletesen elemzi a másodlagos jogban, azaz a Tanács 1958. évi 1. számú rendeletében meghatározott rendelkezéseket, melynek valamennyi cikkelyét idézi is. A szerzők két fontos tényre hívják fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a rendelet nem tesz különbséget hivatalos és munkanyelv között, azaz a korrekt megnevezés minden esetben hivatalos és munkanyelv. Az persze más

kérdés, hogy a rendelet egyben az intézmények hatáskörébe utalja a mindennapi nyelvhasználat szabályozását, és a köznyelvben ezt nevezik munkanyelvnek, mely az Európai Bizottság esetében az angol, illetve a francia, ritkább esetben, és egyre kevesebb súllyal a német. Nagyon hasznos, hogy részleteket is találunk egyes intézmények belső szabályzatából. A szerzők kiemelik, hogy a hivatalos és munkanyelvek egyenlősége miatt elméletileg nem is beszélhetünk fordításról, csak szövegezésről. Így sem a rendeletben, sem a szabályzatokban nem szerepel a fordítás kifejezés. Hasznos információt nyújt emellett a rövid felsorolás és magyarázat az uniós jogi aktusokról, a rendelet, a döntés és az irányelv közötti különbségről.

A szerzők megpróbálták eloszlatni a három leggyakrabban vallott mítoszt is, miszerint (1) minden EU-dokumentumot minden hivatalos nyelvre lefordítanak, (2) a többnyelvűség tetemes részét teszi ki a költségvetésnek és (3) a munkanyelvek számát könnyedén lehetne csökkenteni.

Az utolsó tévhitet a fejezet jogi elemzése oszlatja el, az elsőt pedig a 4. fejezet tárgyalja részletesen. A költségeket illetően a szerzők értelemszerűen az 1999-es adatokat közlik, mely a csatlakozás eredményeként azonban módosult. Az Európai Bizottság 2005. novemberében megjelent közleménye szerint az intézmények fordítási és tolmácsolási szolgáltatásainak összköltsége az EU 2004. évi teljes költségvetésének 1,05%-át teszi ki, vagyis polgáronként évi 2,28 euróba kerül.

A második fejezet az egyes intézmények fordítószolgálatainak szerepét és tevékenységét mutatja be, az intézményeknek rövid ismertetésével. A szerzők felhívják a figyelmet a különösen a köznyelvben elterjedt rövidítésekből adódó terminológiai problémákra is, mint például: az „EU”, mely a tagországok összességét jelenti, nem pedig az EU intézményeket, vagy a „Bizottság”, mely jelentheti mind csupán a biztosok kollégiumát, mind pedig a Bizottságot, mint az Unió több ezer fővel dolgozó intézményét. Hasonló a probléma az „EU fordítószolgálat”-ára történő utalással is, hisz az Unió intézményi külön fordítószolgálatokkal rendelkeznek. Mivel az egyes intézmények bemutatása az amszterdami szerződés szerinti állapotot tükrözi, a feltüntetett létszám- és egyéb adatok már azóta változhattak, érdemes ezért ezeket az Európai Unió szerverén (<http://europa.eu.int>) áttekinteni. A könyv megírása óta fontos változás, hogy 2002-től az Európai Bizottságban a fordítószolgálat immáron önálló főigazgatóságként működik. E fejezet táblázatos áttekintést ad még az alapszerződések és módosításaik aláírásának és hatályba lépésének változásáról, valamint az Unió három pillérének tartalmáról, mely segíti a névváltozások nyomon követését is a kezdetektől (Európai Közösségek), az Európai Közösségen át, az Európai Unió maastricht-i szerződésben való rögzítéséig.

A harmadik fejezetben tájékoztatást kapunk arról, hogyan lehet valaki az Európai Unió intézményeiben fordító, illetve hogyan fordíthat szabadúszóként az uniós intézményeknek. Az információk még a 2003 előtti állapotot tükrözik, amikor az egyes intézmények még önállóan hirdethettek meg posztokat és bonyolították le a jelentkezéseket. Azóta azonban központosították a versenyvizsgák kiírását, és így 2003. január elsejétől a *European Personal Selection Office* (közismert rövidítéseként az EPSO) felel valamennyi európai uniós intézmény

állításaira kiírt versenyvizsgák lebonyolításáért, mind a fordítói, mind az egyéb állásokat beleértve. Az egységes személyzeti politika kialakítását az új országok csatlakozása mellett az is indokolta, hogy a nagyközönség számára még átláthatóbbá tegyék a felvételi folyamatot, és a meghirdetett, az éppen futó, vagy a tervezett versenyvizsgákról szabadon lehessen információhoz jutni. Az egyes intézmények csak kivételes esetekben hirdethetnek meg önállóan álláslehetőségeket. Érdeemes ezért először az EPSO hivatalos honlapját (<http://europa.eu/epso/>) felkeresni, ahol az aktuális információk mellett vizsgafeladatok is letölthetők. A fejezet végén a szerzők az egyes tagállamok fordítóképzéseit is ismertetik. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága tantervi ajánlással segíti az egyetemek képzéseinek kialakítását.

A negyedik fejezet nemcsak pusztán felsorolást ad arról, mit is fordítanak az EU intézményeiben, de elemzi a fordítási folyamatot, azaz a fordítási szituáció valamennyi tényezőjének, a fordítónak, a nyelvnek, a szövegnek és a kontextusnak a sajátosságait is, melyek egyben előre is vetítik az ötödik fejezetben részletesen elemzett fordítási problémákat. A fordítandó dokumentumok a szerzők csoportosításában lehetnek: 1. a kormányközi konferenciák eredményeként megszületett alapszerződések, melyet az Európai Unió Tanácsának fordítói fordítanak a Tanácsi Következtetésekkel egyetemben; 2. a több intézményt is érintő jogi dokumentumok, melyek tervezeteinek fordítása először a Bizottság, mint a jogszabályok kezdeményezője fordítóra hárul; 3. e jogszabályok előkészítését szolgáló zöld/fehér könyvek, közlemények, tanulmányok; 4. autonóm intézkedések, azaz az intézmények saját hatáskörben kibocsátott jogi aktusai; 5. a politikai ellenőrzés dokumentumai, azaz a Bizottság jelentései, illetve a Parlament írásbeli kérdései, interpellációi; 6. a jogi felügyelet dokumentumai, így az Európai Bíróság ítéletei, jelentései, a főügyészek állásfoglalása; 7. a mindennapi tevékenység hivatalos dokumentumai, beszédek, jegyzőkönyvek, sajtóközlemények és végül 8. információk, weboldalak a nagyközönség számára. Az egyes dokumentumtípusokhoz a szerzők számos példát hoznak, melyek sokasága már önmagában jelzi, hogy a fordítóknak számos problémával kell szembesülniük a fordítás során.

Az ötödik fejezet részletesen elemzi e problémákat a fordíthatóság, a kulturális korlátok és az eredeti szöveg minőségének szemszögéből. Először is nehézséget okozhat a fogalmi rendszerek különbözősége, az egyes országok földrajzi vagy akár éghajlati adottságaiból adódóan (pl. hogyan fordítsuk az olíva több tucat fajtáját görögről finnre?); a szupranacionális fogalmak és az ún. *Eurospeak*, ahol az adottnak tűnő tagállami terminus félrevezető is lehet; valamint a szlogenek fordítása, melyre egészen friss példa a 3D terv (*democracy, dialogue, debate*) magyarra fordítása. Különböző típusú nehézségeket rejt az egyes dokumentumok fordítása, a célközönségtől függően. Az intézményeknek fordított dokumentumokat általában két nyelvre, angolra és franciára fordítják, míg az intézményen kívüli célközönségnek szántakat éppen e két nyelvről való fordítás jellemzi. Gyakori eset azonban az is, hogy a fordítók nem ismerik a célközönséget, vagy azért mert a megbízó ezt nem tartja fontosnak, vagy, mert egyáltalán nem érti a szöveget. A szövegek minőségét leginkább a nem anyanyelvi és a többlépcsős szövegezés befolyásolja. A két leggyakrabban használt eljárásnyelv az angol és a francia, mely nyelvpárban a hamis barátok (pl. *délai; delay*) használata csak

tudatosan kerülhető el. Ezt elősegítendő a szerzők több példát is hoznak a hamis barátokra. Emellett közel sem biztos, hogy a jogszabálytervezet eredeti nyelve angol vagy francia, hisz annak írói más-más nemzetiségűek lehetnek, a szöveg pedig több módosításon mehet keresztül. A forrásnyelv tehát már önmagában kérdéses. Mindezt felismerve született 1999-ben a közös irányelveket lefektető intézményközi megállapodás a jogi dokumentumok szövegezéséről, melyet az alfejezet részletesen ismertet. A fejezet a regiszterek közötti interferenciák és a nem fordítók által okozott interferenciák bemutatásával zárul.

A hatodik fejezet a fordítók mindennapi munkájával, a fordítás szervezésével foglalkozik. A szerzők elsősorban olyan információk nyújtására törekedtek, melyek általános érvényűek, valamennyi intézményre igazak, de ugyanakkor meglepőek lehetnek a kívülállók és a kezdő fordítók számára. Az Unióban bevett gyakorlat szerint a fordítók az anyanyelvükre fordítanak, és a célnyelv szerint alkotnak szervezeti egységeket. Kivételt képez ez alól az Európai Bizottság, ahol a fordítandó dokumentumok nagy számára tekintettel témák szerint is alkotnak csoportokat. A fordítói egységek székhelye Brüsszelben és Luxembourgban van, ez utóbbiban található jelenleg a magyar egység is. A fordítók munkáját segítik a különböző terminológiai adatbázisok és dokumentumtárak. Az Európai Bizottság honlapján 2004-től e segédeszközök önálló weboldalon is elérhetők. Fontos itt megjegyezni, hogy az egyes intézmények könyvben is ismertetett különálló adatbázisait (Eurodicautom, TIS, EUTERPE) egy közös, intézményközi egységes terminológiai adatbázisban (IATE) teszik elérhetővé, ezért az egyes önálló adatbázisokat már nem aktualizálják. Ezen kívül a CELEX jogi dokumentumtár, melyre a szerzők még hivatkoznak, csak a 2004. december 31. előtt született dokumentumokat tartalmazza, mert ez az adatbázis beépült a megújult EUR-lex adatbázisba (<http://europa.eu.int/eur-lex/lex>), ahol díjmentesen, valamennyi hivatalos nyelven lehet keresni a dokumentumok között. A fejezet az intézmények belső nyelvi és számítógépes képzéseinek, továbbképzéseinek, és a fordítók előtt nyitva álló karrierlehetőségeknek az ismertetésével zárul.

Az új tagországok csatlakozásával járó feladatokat, a csatlakozás előtt és után lefordítandó dokumentumokat a hetedik fejezet ismerteti. Ugyan csatlakozás alatt a szerzők értelemszerűen a tíz új tagország belépését értik, a feladatok mégsem vesztettek aktualitásukból, hisz Románia és Bulgária csatlakozása a küszöbön áll, az egyik alfejezet pedig „Újország” virtuális csatlakozását mutatja be. Fontos megjegyezni, hogy a 2004-es csatlakozást megelőzően a Bizottság akciótervet jelentetett meg a kereslet és kínálat jobb egyensúlyának megteremtésére, melyben átmeneti időszakra, 2007-ig, csökkenteni kívánják a fordítandó dokumentumok oldalszámát, illetve prioritási sorrendet állapítottak meg. A Bizottság 2006. áprilisi közleményében megerősítette, hogy folytatni kívánja a stratégiában foglaltakat, annak érdekében, hogy képes legyen új nyelvek befogadására.

Az utolsó fejezetben a szerzők kilenc interjú segítségével mutatják be a fordítók és a felhasználók személyes tapasztalatait. Az interjúk az EU intézményekben dolgozó, különböző nemzetiségű fordítóval és felhasználóval készültek, és a személyes benyomások mellett az intézményközi együttműködés lehetőségeire, a fordítási nehézségekre is kitérnek.

Riitta Jääskeläinen

Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating

(Joensuu: Joensuun yliopisto, 1999. 268 pp + App.)

Lesznyák Márta

A könyv Riitta Jääskeläinen doktori disszertációjának publikálásra szánt változata. Témája a fordítási folyamatok kognitív és affektív tényezőinek vizsgálata, felépítése pedig az empirikus kutatások bemutatásának szokványos módját követi: a kutatási célok meghatározása után a fordításelméleti és a kutatómódszertani háttér leírása következik, majd Jääskeläinen saját adatgyűjtési és feldolgozási eljárásait ismerteti. Végezetül sor kerül a vizsgálat eredményeinek bemutatására és elemzésére is.

Az *első fejezetben* a szerző a **kutatás céljaként** a fordítói viselkedés egyes aspektusainak feltárását és értelmezését nevezte meg. Adatgyűjtési eljárásaként úgynevezett „hangosan gondolkodó protokollt” (Think-Aloud Protocol) alkalmazott. Másodlagos célokként a szerző a hangosan gondolkodó protokollok alkalmazhatóságának igazolását és az adatelemzés megfelelő módszereinek kidolgozását emelte ki.

A *második és harmadik fejezetben*, az **elméleti háttér** bemutatása során Jääskeläinen kitér a fordítástudomány történetére és fejlődésére, áttekinti a folyamatorientált fordítástudományi kutatásokat és azok kutatómódszertani hátterét. Saját vizsgálatát a funkcionista megközelítés keretein belül helyezi el.

Ezt követően a szerző saját **adatgyűjtési eljárását** ismerteti. A kutatás során fordítóképzős hallgatók, hivatásos fordítók és laikusok fordítottak rövid, az egészséges életmóddal kapcsolatos szöveget angolról (L2) finnre (L1). A kutatásvezető pontos fordítási utasítást is adott a feladathoz. Fordítás közben a résztvevők arra törekedtek, hogy minden gondolatukat kimondják, a kutatásvezető pedig hangfelvételt készített ezekről a monológokról. A hangfelvételek írásos rögzítésének és kódolásának módját Jääskeläinen korábbi kutatásokra alapozva dolgozta ki.

A fordítások minőségét a Savonlinnain Egyetem négy fordítástanára ellenőrizte. Emellett a fordítási utasításban említett napilap olvasószerkesztője is értékelt a fordításokat. A fordítások értékelésének véleményem szerint hiányossága, hogy nem voltak részletesen kidolgozott, egységes értékelési szempontok; az értékelőket csak arra kérték, hogy jelezzék, melyik fordítás kiváló, jó, közepes stb., illetve hogy kommentálják a fordításokat. Ezzel együtt az értékelők közötti egyezés jónak tűnik, bár korrelációs együtthatókat a szerző nem közöl. Utal viszont egy meglepő eredményre: a fordítások minősége nem minden esetben függött össze azzal, hogy valaki hivatásos fordítóként dolgozott-e vagy sem!

A könyv második részében Jääskeläinen két lépésben **elemzi az adatokat**: először a megfigyelhető viselkedésre koncentrál, majd a fordítók belső kognitív és affektív folyamatait értékeli. Az eredmények kapcsán hangsúlyozza, hogy azok csak saját mintájára vonatkoznak, és mivel a minta igen kicsi ($n = 12$), a következtetések általánosítására nincs lehetőség.

A **megfigyelhető viselkedés** kategóriájába általában olyan jól kvantifikálható mutatók tartoznak, mint pl. időfelhasználás, részfolyamatok aránya, segédeszközök használatának mértéke stb. Az ezekkel kapcsolatos kutatási eredményeket röviden így foglalhatjuk össze:

A fordítás időtartama

- Legrövidebb ideig a laikusok fordítottak, valószínűleg azért, mert fel sem ismerték a fordítási problémákat („a boldog tudatlanság állapota”)
- Legtöbb időre a fordítóképzős hallgatóknak volt szükségük a fordítás elkészítéséhez, mivel a problémamegoldás esetükben a megfelelő kognitív sémák hiányában még lassú.
- Az fordítás időtartama összefüggésben áll a fordítás minőségével.
- A fordításra szánt idő beosztása (vagyis az előkészítés, elkészítés és korrekció fázisainak arányai) szempontjából két fordító-típust különböztethetünk meg. Megfelelő körülmények között mindkét típus sikeres lehet.

Segédeszköz használat

- Az igénybe vett eszközök **típusa** szempontjából a szerző azt tapasztalta, hogy a hallgatók inkább lexikonokat, míg a fordítók inkább szakszótárt használtak az általános egy- és kétnyelvű szótárak mellett.
- Legkevesebbszer a laikusok (!) nyúltak segédeszközhöz: feltehetőleg nem is érzékelték, hogy szükségük lenne rá.
- A hivatásos fordítók egy szóra vagy kifejezésre több szótárban, lexikonban is rákerestek; úgy tűnik, alaposabban körüljárták az ilyen típusú problémákat.
- Különbségek jelentkeztek a szótárhasználattal szembeni attitűdben is: A laikusok „vakon bíztak” a szótárban, adott esetben az egész mondat vagy szöveg interpretációját az ott talált (irreleváns) kifejezéshez igazították. A hivatásosok ezzel szemben a szöveg egészének szempontjából értelmezték és alkalmazták a szótárban található információkat.

Társadalmi és szociálpszichológiai háttérváltozók (nyelvtudás, nyelvhasználat, életkor, foglalkozás stb.)

- Az előzetes tapasztalatok és a mindenkori feladat(helyzet) (félre)értelmezése hatással van a fordítás során tanúsított magatartásra és végső soron a produktumra is.

- Goffman dramaturgiai modelljére támaszkodva Jääskeläinen megállapítja, hogy a laikusok gyakran mutatják a szereptől való eltávolodás jeleit (pl. próbálják elbagatellizálni a helyzetet). Ezt a szerző védekező mechanizmusként értékeli, amelyet a rájuk osztott szokatlan (nem rutin) szerep(kör) okoz.
- A többi fordító megnyilvánulásainak elemzése arra utalt, hogy az adatfelvétel során mutatott viselkedést (így végső soron akár a teljesítményt is!) befolyásolja az, hogy a fordító milyen képet szeretne magáról másokban kialakítani.

Az interferencia kérdése, avagy megzavarja-e a hangosan gondolkodás a fordítás természetes pszichés folyamatát?

- Az eredmények azt mutatják, hogy szó-szinten nehezebben szakadt el a hangosan gondolkodó fordító a forrásnyelvi szövegtől, mint az, aki csendben dolgozhatott. A jelenség nem érintette a szintaktikai átalakításokat.

Az eredmények elemzésének második nagy fejezete a **belső mentális folyamatokat** érinti, ezeken belül is a szerző először a **kognitív**, majd az **affektív** történéseket vizsgálja.

Mivel a protokollok teljes verbális anyagának elemzése lehetetlen (és gazdaságtalan) lenne, bevezeti a jelzett (explicit) és jelöletlen (implicit) feldolgozás fogalmát. Elemzés alá a jelzett feldolgozás kategóriájába eső folyamatok kerültek.

Jääskeläinen úgynevezett elsődleges indikátorokra támaszkodva állapította meg, hogy mikor történt explicit feldolgozás a TAP során. Ezek az indikátorok négy nagy kategóriába sorolhatók:

- 1) Metakognitív és reflektív jellegű megjegyzések (a fordításra vonatkozóan)
- 2) a forrásnyelvi szöveg elemzése és értelmezése
- 3) célnyelvi szövegalkotás
- 4) egyéb

A **metakognitív és reflektív jellegű megjegyzések** kategóriájába tartoznak azok a kijelentések, amelyek az átfogó fordítási stratégiákra illetve a konkrét fordítói „fogásokra” vonatkoznak, valamint a fordítói én-képre utaló megjegyzések. Az eredmények azt mutatták, hogy a nem-hivatásos fordítók ilyen típusú kijelentéseinek fele bizonytalanságot tükrözött. A hivatásosok rendszerint háttérben meghúzódó globális stratégiáikra utaltak vagy arra, hogy ilyenkor rendszerint hogyan járnak el.

A **forrásnyelvi szöveg elemzésén** belül két kategóriát különített el a szerző: a *nyelvi elemzést* (a forrásnyelvi szöveg pusztá dekódolása) és a *szövegértelmezést*. A hivatásos fordítók általában több időt töltöttek szövegelemzéssel, mint nyelvi elemzéssel, míg a laikus fordítóknál ezek az arányok fordítva alakultak. Ugyanakkor néhány kivétellel is találkozhattunk. Ezeket elemezve a szerző arra következtetésre jutott, hogy a forrásnyelvi szöveg elemzését még hivatásos fordító sem hanyagolhatja el, mert az a minőség romlásához vezet. Ugyanakkor a szöveg kifogástalan megértése, melynek háttérében a nyelvtudás és a szaktudás áll, önmagában nem elég a jó fordítói teljesítményhez.

A **célnyelvi szövegalkotás** folyamata szintén kétféle kognitív tevékenységet takar: az „átkódolás” kategóriába tartoznak azok a kijelentések, amelyek a célnyelvi szöveg felszíni, nyelvi megalkotásának folyamatára utalnak. Explicit megnyilvánulása során rendszerint azt mérlegeli a fordító, hogy *nyelvi* elfogadható-e a célnyelvi szöveg. A „finomítás” kategóriába azok a folyamatok tartoznak, amelyek során a fordító magasabb rendű szempontok (pl. szövegkohézió biztosítása, stílus, funkció, olvasóközönség szem előtt tartása) figyelembe vételével próbál célnyelvi variánsok között választani. Az eredmények azt mutatták, hogy a hivatásos fordítók több időt és energiát fordítottak a finomításra, mint a laikusok. A kivételek a minőséget befolyásolták: hiába volt profi valaki, ha kevés figyelmet szentelt a magasabb rendű szempontoknak, akkor csak gyenge minőségű fordítást tudott készíteni. Ugyanakkor az a nem hivatásos fordító, aki igen nagy százalékban a finomításra koncentrált, nagyon jó fordítással állt elő.

A „jelzett” feldolgozási folyamatok összefoglalásaként a szerző a következő tendenciákat emeli ki:

- a hivatásosok protokolljaiban több jelzett feldolgozást figyelhetünk meg, mint a laikusokéban;
- a hivatásosok többet reflektálnak és több metakognitív jellegű megjegyzést tesznek;
- ezzel szemben a laikusok több időt töltenek a forrásnyelvi szöveg *nyelvi* elemzésével.
- Figyelme nagy részét **minden fordító** a célnyelvi szöveg megalkotásának szenteli.
- A sikeres fordítót az jellemzi, hogy többet foglalkozik a forrásnyelvi szöveg értelmezésével és a célnyelvi szövegalkotás magasabb rendű szempontjival, mint az egyszerű nyelvi dekódolással és átváltással.

Jääskeläinen arra is felfigyelt, hogy alanyai érzelmileg különbözőképp közelítették meg a feladatot, ezért az **affektív** tényezőket, pontosabban a feladattal szembeni attitűdöket is megvizsgálta. Az attitűdök implicit és explicit módon nyilvánulhattak meg a protokollok során. Az *implicit megnyilvánulások* felismerésekor és osztályozásakor a szerző angol és finn pragmatikai kutatásokra támaszkodott. Elemzésük során azt találta, hogy minél több, a feladattal szembeni pozitív elkötelezettségre utaló jelet talált egy fordítónál, annál nagyobb volt a valószínűsége a fordítás sikerességének. Ez a megállapítás Jääskeläinen saját benyomásán alapul, mert statisztikai elemzés nem történt.

A feladat melletti elkötelezettség *explicit megnyilvánulásainak* négy csoportját különböztette meg a szerző: a forrásnyelvi szövegre irányuló, a célnyelvi szövegre irányuló, a segédeszközöket érintő és a saját személyre vonatkozó értékelő jellegű megjegyzéseket. Az eredmények elemzése ebben az esetben is azt mutatta, hogy minél több értékelő típusú megjegyzést tett valaki, annál jobb fordítást sikerült készítenie.

Összegzésként Jääskeläinen utalt arra, hogy az érzelmi elkötelezettség szerepét csak részben sikerült igazolnia, feltehetőleg más faktorok befolyásolják hatását.

Könyve utolsó fejezetében Jääskeläinen megismétli kutatásának legfontosabb eredményeit, majd kísérletet tesz azoknak a tényezőknek a megállapítására, ame-

lyek az aktuálisan megnyilvánuló fordítói teljesítményt befolyásolják. A szerző végül további kutatási feladatként a TAP technika módszertani ellenőrzését jelöli meg.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy Jääskeläinen vizsgálata Krings, Lörcher és Tirkkonen-Condit munkái mellett a legszínvonalasabb TAP kutatások közé tartozik, még ha bizonyos problémák valóban felvethetők is a vizsgálat kapcsán. Ezek jelentős része azonban inkább metodikai jellegű, és nem a szerző gondatlanságából, hanem tudásunk és eszközrendszerünk mai elégtelenségéből ered. Ilyen például a kis elemszám, a rövid szöveg, a kutató jelenléte, a számítógépes háttérprogram használatának hiánya és a háttérváltozók kontrollálatlanságának problémája. Ezek egy kis költségvetésű, egy kutató által kézben tartott projekt keretein belül nem kezelhetők. Jääskeläinen könyve ma már klaszszikusnak számít: fontos információkat tartalmaz a fordítást tanítók számára magáról a fordítási folyamatról, és nélkülözhetetlen segédeszköz azok számára, akik hasonló profilú kutatásra vállalkoznak.

Péter Mihály

Nyelv, stílus, költői beszéd Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLIX.

(Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2005. 215 pp.)

Lőrincz Julianna

Péter Mihály, az ELTE professor emeritusa sokoldalú filológus a szó klasszikus értelmében. Több évtizedes munkássága felöleli a nyelvtudomány különböző területeit. „Ihlet nélkül a tudós (s így a nyelvész) sem tud igazán jelentőset alkotni” – vallja új tanulmánykötetének bevezetőjében. Ez az ihletettség segíti tudósi elkötelezettsége mellett a tényeket tisztelő nyelvészt abban, hogy tudós nyelvész-ként és tanárok nemzedékét felnevelő szakemberként is figyelemre méltó műveket alkosson.

Irodalmat és nyelvet egyaránt kiválóan értenie kell a nyelvésznek ahhoz, hogy ne elszigetelten vizsgálja az egyes nyelvi jelenségeket, hanem a nyelv működése közben érje azokat tetten. A költői beszéd – ahogyan Péter Mihály is nevezi a művészi nyelvhasználatot – különösen érdekes és szép felhasználási területe a nyelv eszköztárának. Jelen kötet szerzőjének az utóbbi 30 évben megjelent tanulmányaiból válogatott 28 tanulmányt tartalmaz, amelyek három nagy témakörbe sorolhatók.

Az I. témakör tanulmányai a nyelvészet és az irodalomtudomány, a tudományos igényű nyelvművelés, a mesterséges nyelvek és az iskolai nyelvoktatás ma is időszerű kérdéseivel foglalkoznak.

A II. csoportban a szemantika és a pragmatikai legfontosabb kérdéseit elemzi a szerző. A mondat, a nyilatkozat, a mondathasadás és más, a nyelv működése közben fellépő szerkezeti és jelentésbeli kérdésekkel, valamint a jelentések érzelmi-értékelő komponenseinek elemzésével foglalkozik Péter Mihály. Külön érdekessége e fejezetnek az egyes nyelvek lexikális-szemantikai jelentéseinek egybevetése.

A III. részben a nyelvészeti és irodalmi stilisztika, a költői nyelvhasználat, valamint a műfordítás kérdései kaptak helyet. Puskin *Jevgenyij Anyeginjének* és a *Bronzlovas* című költeményének Galgóczi Árpád által készített új fordítását is itt értékeli a szerző.

A továbbiakban nézzünk meg az egyes fejezetekből néhány tanulmányt.

A *Nyelvészet és irodalomtudomány viszonyáról* című tanulmány abból indul ki, hogy az ókori osztatlan filológia a szakrális szövegeket tanulmányozta, majd az ókori görögök és a rómaiak nyelvével, irodalmával, kultúrájával foglalkozott. Csak a romantika korában alakultak ki az ún. modern filológiák. „A filológia e szinkrétizmusának azonban előbb-utóbb fel kellett bomlania” – írja Péter Mihály (2005: 17) –, hiszen az egyes szövegek nyelvi értelmezése nem adhatott tüzetes nyelvi és esztétikai értékelést egyszerre. A nyelvtudomány önálló életének első állomása az *összehasonlító-történeti nyelvészet* volt, amely a rokon nyelvek ha-

sonlóságainak és eltéréseinek elemzésével igyekezett feltárni a nyelv történeti fejlődésének tendenciáit. A következő nagy változás a XX. században ment végbe, amikor a nyelvtudomány különböző területei kialakultak, és új diszciplínák megjelenésével ma is folytatódik a nyelvtudomány fejlődése. Az irodalomtudományi ismereteket sem nélkülözheti a nyelvész annak ellenére, hogy a szépirodalmi szövegek megszűntek a nyelvtudomány kizárólagos vizsgálati tárgyainak lenni. A szépirodalmi szövegek, a költői beszéd vizsgálata azonban továbbra is lényeges vizsgálati terepe a nyelvtudósoknak.

A *Gondolatok nyelvünk állapotáról* című tanulmány igen aktuális kérdést boncolgat: Mi a feladata a nyelvésznek a nyelv állapotának változásai következtében? A nyelvet az állandóság és a változás kettőssége jellemzi. Koronként más-más ütemben és mértékben ugyan, de a nyelv állandó változásban van, követi a társadalmi változásokat, a nyelvet használók igényeit stb. Vannak korszakok, amikor a változás különösen gyors. A magyar nyelv ilyen felgyorsult mértékű változásának lehetünk tanúi az 1989-es évet követően. Ennek okai egyrészt a globalizációban, az informatika és vele együtt az amerikai angol szókincsének nyelvünkbe való „agresszív” behatolásában lelhetők fel. A Kazinczyék XIX. századi nyelvújító mozgalmaéhoz hasonló jelenségek figyelhetők meg nyelvünk mai mozgásában. De míg korábban az új intézmények, fogalmak jelölésére kellett új szavakat alkotni, ma a tudományos-technikai haladással és a globalizációval való lépéstartás jelent nagy kihívást. Joggal nevezi Péter Mihály – Fábrián Pálra hivatkozva – a 20. század 90-es éveit „szókincsváltó évtizednek”. „A mindennapi életünkbe tömegesen beépülő új jelenségek elnevezése szükségszerű; a jelölési eljárások nagyjából ugyanazok, mint a nyelvújítás korában: szóalkotás, belső és külső kölcsönzés, jelentésváltozás.... A nyelvművelés „támogathat bizonyos megoldásokat, de nem tilthat be és nem tehet kötelezővé egyetlen új szót sem” (Péter 2005: 41). A nagymértékű szókincsbeli változásokat, ill. a bővülést elsősorban az informatika, a számítástechnika széles körben való elterjedése hozta magával. Jogosan vetődött fel a kérdés: magyarítsuk a szaknyelvet, vagy tanuljunk meg inkább angolul. Péter Mihály válasza: is-is! Más népekre – elsősorban a hollandra, a svédre – hivatkozva Péter Mihály megjegyzi, hogy a munkaerőpiac igényeinek megfelelően a kvalifikált szakemberek számára elengedhetetlen az angol nyelv tudása, de az informatika alapszókincsét feltétlenül magyarítani kell. És utal arra is, hogy bár a rendszerváltás után az orosz helyett az angol lett az első idegen nyelv az iskolákban, de mintha megismétlődne ugyanaz, mint az oroszossal kapcsolatban: nem megfelelően sajátítják el az idegen nyelvet a tanulók. Nincs összhangban az anyanyelv és az idegen nyelvek oktatása sem. „Közhelepszerű igazság, hogy aki nem ismeri jól az anyanyelvét, az egy másik nyelvet csak nagyon nehezen képes elsajátítani (Péter 2005: 43)”.

Péter Mihály csokorba szed néhány aggasztó nyelvi jelenséget, ami nem a nyelv, hanem a nyelvhasználók nyelvi kompetenciája erőteljes romlásának a következménye.

1. A kiejtési problémák egyik oka a beszédtempó felgyorsulása, amely egyébként más nyelvek esetében is megfigyelhető. Ennek okait viszont elsősorban külső tényezőkben kell keresnünk: az életritmus felgyorsulása, a médianyelv (pl. a reklámszövegek) gyorsuló ritmusa stb.

2. Grammatikai hibák: pl. a *-ban, -ben* és a *-ba, -be* ragok használata közti különbség eltűnése, az *aki, amely, ami* vonatkozó névmások helytelen használata, a mondat szerkezetek fellazulása.
3. Szóhasználati, stilisztikai hibák: a köznyelv szlengesedése, az alpári stílus terjedése a köznyelvben, a médianyelvben, a szépirodalomban stb.

A nyelvben a nélkülözhetetlen stabilitást a kodifikált (szótárakban, nyelvtanokban, tankönyvekben rögzített) normákkal rendelkező standard (sztenderd) nyelv biztosítja. Ez a stabilitás azonban rugalmas, igazodik a nyelvhasználó közösségek változó igényeihez is. „A standard nyelv állandóan gazdagodik részben belső folyamatok révén (szóalkotás, jelentésváltozás), részben idegennyelvi kölcsönzések útján, részben pedig a nem kodifikált nyelvhasználati változatok forrásából (nyelvjáráások, szleng, zsargonok)” (Péter 2005: 44).

Péter Mihály a szleng kérdésében is állást foglal: egyértelműen elhatárolja a szlenget a zsargonról és az argótól. A *zsargon* részben az egyes szaknyelvek szókinccse, másrészt különböző társadalmi rétegek nyelvhasználatára jellemző informális beszédmód. Az *argó* olyan csoportok nyelve, amelyeknél az együvé tartozás, a titkosság a döntő. „A *szlenget*, amelynek alapvető jellemzője az expresszivitás, a «másként mondás», általános elterjedtsége különbözteti meg a zsargonoktól és az argótól” (Péter 2005: 45).

A tanulmánykötet II. része a *Szerkezetek és jelentések* címet viseli. Az ebben a fejezetben lévő tanulmányok részben a nyelv működésére, a nyelvet használók és a nyelv viszonyára (pragmatika) jellemző szerkezeti jelenségeket tárgyalnak, részben szemantikai kérdésekkel foglalkoznak, különös tekintettel a jelentések érzelmi-értékelő komponensére, valamint különböző nyelvek egyes lexikális-szemantikai jelenségeinek egybevetésére. Ezek közül három tanulmányt ismertetek részletesebben.

Az első a *Névmások érzelmi-értékelő jelentése* című tanulmány, amely abból indul ki, hogy a névmások indirekt denotatív jelentésű szófajok, amelyek a kontextusban veszik fel a helyettesített szavak lexikai jelentését. „Ez nem azt jelenti, hogy a névmásoknak, akár csak az egyéb «váltó szavaknak» („shifter”-eknek) nincs állandó, általános jelentésük... A névmások – akár csak más, önálló jelentésű szavak – érzelmi-értékelő tartalmakat is hordoznak. Minthogy a lexikai jelentésben az érzelmi-értékelő mozzanatok mindenkor a jelentés ábrázoló komponenséhez tapadnak, a névmások érzelemkifejező képessége állandó és általános jelentésük meglétének közvetett bizonyítékául is szolgál” (Péter 2005: 81).

A személyes névmások érzelemkifejező jelentése elsősorban a megszólításban jelentkezik. A tegezés és magázás ma elsősorban nyelvészológiai kategória. Különböző hierarchikus viszonyokat is kifejezhet, bár ez ma nem minden esetben érvényesül. Megfigyelhetjük azonban a mindennapi közlésben is, hogy a tegezés közelebbi és kevésbé formális, a magázás a kommunikációs felek közötti távolabbi és formálisabb kapcsolatra utal. Ez sokszor okoz nehézséget a fordításban is, hiszen nehéz az ekvivalenseit megtalálni egy olyan forrásnyelvi kategória kifejezési eszközeinek, amelyek részben vagy egészben hiányoznak a célnyelvből.

Péter Mihály Tolsztoj *Kreutzer-sonáta* című művének Németh László által készített fordításából idéz szemléletes példát. „*Délelőtt történt. Én fogadtam. Va-*

lamikor tegeződtünk. ő a «te» és a „maga” közt középúton járó mondatokkal iparkodott a «te»-nél maradni, én azonban egyenesen hangsúlyoztam a «magát» s ő rögtön alkalmazkodott” (Pozdnisev beszéli el találkozását felesége csábítójával).

A mutató névmás személyre alkalmazva megvetést, sértést, lekicsinylést fejez ki a magyarban. Pl. Vízyné mondja Annáról szólva Kosztolányi Édes Anna című regényében a következőt: „Már pedig *ebből* nem nevelek primadonnát.”

Az általános névmások is kifejezhetnek megvetést, lekicsinylést: *Valami* nővel tölti az idejét.

Ugyanakkor éppen a névmások határozatlansága teszi lehetővé, hogy pozitív előjelű is lehet a jelentésük: Ma már a vállalatnál ő *valaki*.

A következő tanulmány címe *Érzelmi-értékelő tartalmak a szójelentésben*. A nyelvnek nemcsak kifejező, hanem értékelő funkciója is van. A szavak lexikai jelentésének lehetséges érzelmi tartalmát illetően a nyelvészek többsége „a jelentés fogalmi magját körülvevő járulékos asszociációk és képzetek, az ún. konnotációk körébe sorolja” (Péter 2005: 88). A konnotációnak azonban nagyon sokféle értelmezése van a nyelvészeti szakirodalomban. Mivel a konnotáció nyelvi státusza bizonytalan, Péter Mihály célszerűnek tartja a jelentés *ábrázoló* és *értékelő* komponensének megkülönböztetését. Az érzelmi kifejezés így az értékeléshez kapcsolódik. „... minthogy maga az érzelm fogalmilag nem meghatározható, ahhoz, hogy «megkössön» a jelentés fogalmi szerkezetében, szükség van egy «kristályosodási gócra», ami nem más, mint a jelentés értékelő komponense” (Péter 2005: 89). Péter Mihály tanulmányában kiemeli a szókinccs fontosabb érzelmi-értékelő jelentésű csoportjait.

A) Érzelemfogalmakat jelölő szavak: pl. *szeretet, harag, fájdalom stb.*

B) Az érzelmek közvetett fogalmi ábrázolása metonimikus vagy metaforikus jelölés útján valósulhat meg. Metonimikus: *majd kiesik a szeme a csodálkozástól, szemforgató, arcpirító, hajmeresztő* (rész-egész viszony).

A metaforikus jelölés számos nyelvben kiterjedt metafora-rendszerekben valósul meg. Pl. az érzelmefolyadék; érzelmétűz stb. Ez összefügg azzal az ősi gondolkodással, amely az érzelmeket az ember bizonyos testrészeivel hozza kapcsolatba. Például: az érzelmileg közömbös ember *száraz*; ha nagyon dühös, *elönti a harag stb.*

A tüzet a folyadékhoz hasonló mozgékonyasága teszi alkalmassá az érzelmek kifejezésére. Például: *fellobban, fellángol szemében a tűz; szemében gyűlölet izzik stb.*

C) Értékelő szavak: Különbséget kell tenni az általánosan és a konkrétan értékelő szavak között. Például: *jó* és *rossz* (általánosan értékelő); *bátor, gyáva, ostoba* (konkrétan értékelő). Idetartoznak a metaforikus átvitel révén keletkezett szavak is: *kigyó, róka, lajhár, rongy* (ember), *papucs* (férfi, feleség) stb. Ritkábbak a szinekdochén alapuló értékelő szavak: *fej* (okos), *szájjas, szemfüles stb.*

D) Minősítő szavak: *mázolmány, gebe*

A minősítés vonatkozhat az ábrázoló jelentéstartalom egészére vagy egy részére. Pl. *mázolmány* (egészében véve rossz festmény), *vihog, kunyerál* (részleges tulajdonsága az embernek) stb.

E) Értékelés a szavak szemantikai kapcsolódásában: *cinkos* (rosszban), *segítő-társ* (jóban).

A következő bemutatásra kiválasztott tanulmány a *Személyt jelölő expresszív nevek az oroszban és más nyelvekben (Adalékok az összehasonlító onomasziológiához)* címet viseli.

Az orosz nyelvben az expresszív jellemző neveknek kb. 30 képzőjük van. Ezek derivációs jelentése 'a szótőben megnevezett jellemző tulajdonságú személy'. Például: *завсегдатаи* 'törzsvendég', *непача* 'kedvenc, főszerepet játszó színész', *ловкач* 'ügyeskedő' stb.

A szépirodalomban ilyenek az ún. beszélő nevek is. Például: *Очумелов* (очуметь 'megháborodik'), *Пришибеев* (пришибеть 'agyonver') Csehovnál.

A németben: *Geizhals* 'fösvény' (tkp. fukar nyak), *Schlankopf* 'ravasz kópé' (tkp. ravasz fej).

A magyarban: *hasók, orrók* (archaikus), vagy a *fafejű, jószívű* összetétel. „Az EJN (expresszivitást jelölő nevek) expresszivitása, karikatúraszerűsége abból fakad, hogy egyetlen tulajdonság alapján mintegy egészében jellemzik az adott személy külsejét, szellemi vagy erkölcsi arculatát, illetve azt a magatartásbeli típust, amelyhez tartozik. Ebben az értelemben az EJN-t sajátos színekdochés szóképzés termékeinek tekinthetjük” (Péter 2005: 98).

A tanulmánykötet III. fejezete a *Stilisztika, költői nyelvhasználat, műfordítás* címet viseli. Péter Mihály a költői nyelvhasználatot, a költői nyelv szemantikáját és grammatikáját, a konnotáció szerepét vizsgálja a műfordításban. Ezenkívül a szerző ismerteti a Prágai Nyelvész kör stilisztikával és az irodalmi nyelv kérdéseivel kapcsolatos tanításait, továbbá a szlenggel, a szleng képalkotásával foglalkozik. A tanulmányok közül négy Puskin költészetének – az Anyeginnek és a Rézlovasnak – magyar műfordításait veti egybe. Az alábbiakban három tanulmányt szeretnék részletesebben bemutatni.

A költői nyelv szemantikájáról című írásában a költői és a mindennapi nyelv viszonyával kapcsolatban a következőket állapítja meg Péter Mihály: „A «költői nyelv» kifejezés kétértelmű: egyfelől a költészet sajátos kommunikációs rendszerét jelenti, s mint ilyen a «művészet nyelve», «tánc nyelve» stb. kifejezések analógiájára használatos; másfelől az a természetes nyelv értendő rajta, amelyen valamely költői mű vagy ilyen művek összessége íródott” (Péter 2005: 149).

A költői nyelv sajátosságait számba véve a szerző megállapítja, hogy nem a képszerűsége, hanem funkciója különbözteti meg a többi nyelvi változattól. Ugyanis ahogy a költői nyelvben is vannak nem képszerű elemek, a köznyelvben és más nyelvi változatokban is vannak képek. A tanulmányban a költői szövegek elemzésével kapcsolatosan a következő lényeges megállapításokat olvashatjuk:

1. „A költői szöveg többféle olvasatának elvi lehetősége nem jelenti egyszerűen a szöveg ontológiailag elsődleges, úgyszólván «objektíve szubjektív» (bár nem szükségképpen tudatosult) struktúrájának, illetve jelentésének tagadását.

2. A szöveg elsődleges jelentésének («szerzői olvasatának») feltárása elvileg lehetséges, noha a gyakorlatban ez a feltárás olykor bonyolult és nehéz feladatnak bizonyul.

3. A szerzői olvasat rekonstruálása... többoldalú megközelítést igényel, így magának a műalkotásnak mikrokontextusán kívül egyéb nyelvi és nyelven kívüli kontextusok figyelembevételét is (a szerző életrajza és művészi alkotó útja, a műfaj és az irodalmi irányzat sajátosságai, más irodalmak hatása, a kor társadalmi és ideológiai jellemzői, a köznyelv stilisztikai rendszere stb.).

4. E feladat elvégzéséhez lehetséges és szükséges a filológia hagyományos eszközeinek és módszereinek alkalmazása.

5. A filológiai módszerek nemcsak a költői szöveg «nyelvének» megfejtéséhez nyújtanak segítséget, hanem «az értelmezések értelmezéséhez» is, azaz a műalkotás befogadása történetének feltárásához és interpretálásához” (Péter 2005: 154).

A tanulmányban a szerző *Puskin: Feleségemhez* című versének elemzését végzi el a következő szinteken: a) hangzás, b) a grammatikai, c) a lexikai szinten.

A következő tanulmány a *Még egyszer „a költészet grammatikájáról”* (egy *Puskin-vers ürügyén*) címet viseli. Péter Mihály megállapítja, hogy a grammatikailag releváns nyelvi elemeknek rendkívül nagy szerepük van a költői szövegek felépítésében. Jakobsonra hivatkozik, aki szerint a morfológiai osztályok és szintaktikai szerkezetek párhuzamos, szimmetrikus vagy kontrasztív elhelyezkedése a szövegben ugyanolyan költői kifejezési eszközök, mint a szóképek. ”A költői szöveg grammatikai szerveztségének e lényeges, bár gyakran rejtett esztétikai értékében látja Jakobson többek között annak a «kép nélküli költészetnek» a titkát, amelynek egyik nagyszerű példája Puskin nyolcsorosa” (Péter 2005: 163). A vers cím nélküli, az első sora: *«Я вас любил: любовь еще, быть может,»*

Jakobson azzal kezdi az elemzését, hogy megállapítja a költői trópusok hiányát a versben. Majd a vers szóállományát veszi számba, vizsgálja az egyes szófajok arányát, ezek szerepét a szövegben. Péter Mihály viszont azt vizsgálja, hogy mi a titka a vers hatásának, ha nincsenek benne hagyományos értelemben vett szóképek. A vers három ellentétre épül: a szerelem állítása és tagadása háromszor fordul elő a versben különböző grammatikai struktúrákban kifejezve. A költői szövegek értelmezésének azonban a nyelvi megközelítés csak egyik, de nem kizárólagos módja, a szöveg komplex értelmezéséhez elengedhetetlen más szempontok figyelembe vétele is, így az ún. irodalmi környezet, amelyhez a költő más hasonló témájú verseinek, motívumainak feldolgozásmódja, az életrajz releváns elemeinek szem előtt tartása révén jutunk el. Tehát a hagyományos filológiai eljárások alkalmazásának is szerepe van a vers esztétikai értékének megítélésében.

Az Anyegin legújabb magyar fordítása című tanulmány Galgóczy Árpád fordítását veti egybe Mészöly Gedeon, Bérczy Károly, Áprily Lajos fordításaival. Illetve mivel ennek részletes elírása könyv méretet igényelne – később könyv alakban is megjelent *„Pár tarka fejezet csupán...”* címmel –, itt csak néhány, alapvető szempontot figyelembe vevő következtetést ír le Péter Mihály. „Galgóczy Árpád fordításáról... elmondhatjuk, hogy az minden tekintetben méltó versenytársa a nagy elődök, Bérczy és Áprily teljesítményének (Péter 2005: 174).”

Az Anyegin fordítások megközelítésében két alapvető szempontot kell szem előtt tartani a fordítónak: 1. az idő perspektíváját, és 2. a regény többszólamúságát. Az idő perspektívájának figyelembe vételekor ügyelni kell arra, hogy nem használhat a fordító teljesen mai nyelvet. Ha nem is ugyanazon a nyelven közvetíti az eredeti szöveget, amelyen Puskin írta – ez a mai műfordítói elvnek, amely a célnyelvi befogadóhoz való közelítést jelenti, nem is felelne meg –, mindenképpen jeleznie kell a forrásnyelvi szöveg idejét. A regény stiláris többszólamúságának magyarra ültetése szintén nagy próba elé állítja a fordítókat. A romantika jellegzetes kevert műfaja, a verses regény eleve önellentmondást rejt. Péter Mihály a fent ismertetett 2 szempontból a legjobb fordításnak Galgóczy

szövegét tartja. Természetesen Galgóczy fordításában is vannak „szeplők”, néha mai nyelvi alakok, stíláriis anakronizmusok, a magyar szlengre jellemző elemek, de ezek a szövegegész fordításának minőségét nem gyengítik.

Ha a különböző fordításokat egybevetjük, bizonyára találunk bennük olyan eltéréseket is, amelyek az eredeti szövegek fordíthatatlanságát bizonyítanák, de összességükben mindegyikben megvalósul a legfontosabb: a mű tartalmi-esztétikai üzenete ekvivalensen jut át a magyar szövegekbe is. Az olvasó pedig mindenképpen nyertese a „műfordítói versenynek”.

A konnotáció szerepe a műfordításban című tanulmányban a szerző a műfordítás elméleti és kritikai irodalmában is alapvető kérdésekre hívja fel a figyelmet: a szavak konnotációjának figyelembe vételére és a szó szerinti fordítások veszélyeire. „A szavak (lexikai) jelentésének egyenértékűségét két nyelvben nagymértékben gátolhatja konnotációs aurájuk eltérő volta. Konnotáción a szó szignifikatív jelentésmagya körül kialakult és állandósult különféle (szemantikai, kulturális, történeti stb.) asszociációs jegyek összességét értjük” (Péter 2005: 192). Péter Mihály az *Anyegin* és *Rézlovas* című Puskin-művek magyar fordításaiból hoz példákat, amelyekben különböző fordítói eljárásokat kellett alkalmazniuk a fordítóknak, hogy a forrásnyelvi szöveg konnotációját a célnyelven ekvivalens módon tudják megvalósítani.

«Дика, печальна, молчалива,

Как лань лесная боязлива...» (*Anyegin*, II. 25.)

Bérczy Károly fordításában a *лань* szónak az *őz* magyar variánsát adta:

„Ez hallgatag, komoly, nem élénk,

Mint erdők *őze* vad és félénk...”

Áprily Lajos a *szarvasgím* szót választotta, és meg is jegyzi, hogy a Tatyjana nem *őz*, hanem *szarvas*. Péter Mihály az orosz szó ekvivalensének tartja Bérczy szavát is: „... minthogy a [félénk], [vadóc] konnotációs jegyek nyelvi köztudatunkban elsősorban az *őz* szó jelentéséhez társulnak, s nem a *szarvas*-éhoz, noha az állatok viselkedését tanulmányozó etológusok e konnotációt csupán hiedelemnek minősítik” (Péter 2005: 193).

Puskin *Медный всадник* című poémájának címét Radó György a *Bronzlovas* szóösszetétellel fordította, Galgóczy Árpád pedig a *Rézlovas* címet adta magyar szövegvariánsának. Ezenkívül a *réz homlok* kifejezéssel adja vissza az orosz *медный лоб* képet. Mivel a puskini szóhasználatban feltehetőleg a ’tompá eszű, makacs ember’ jelentésben használt *медный лоб* kifejezés a francia *front d’airain* ’réz homlok’ tükörfordítása, az eredetivel ekvivalensnek tarthatjuk a szó szerinti magyar fordítást. A tanulmányban négy különböző fordítói megoldást elemez Péter Mihály annak illusztrálására, hogyan adják vissza a fordítók az eredeti költői szöveg konnotációját.

Péter Mihály tanulmánykötetének minden írása izgalmas nyelvészeti, filológiai kérdéseket elemez. Célja az, hogy az egyes vizsgált jelenségek kapcsán minél többet tárjon fel a nyelv rendkívül gazdag kifejezési lehetőségei közül. A kötet méltán tarthat számot nemcsak a szűk szakmai közönség, hanem műfordítók, egyetemi hallgatók, középiskolai tanárok és kommunikációs szakemberek érdeklődésére is.

Könyvszemle

Jean Delisle (*szerk.*)

Portraits de traductrices

(Ottawa: Les presses de L'Université d'Ottawa, 2002. 407 pp).

Paksy Eszter

Ez a kötet tizenegy fordítónő portréját tárja elénk. A fordítások története önmaga is eléggé elhanyagolt terület, a fordítók gyakran maradnak láthatatlannak, nevük feledésbe merül. S ha nőkről van szó, ez még inkább igaz. A kötet szerzői ez ellen szeretnének tenni, és megismertetni velünk öt francia, egy bolgár, egy olasz, egy ír, egy amerikai és egy francia származású kanadai fordítónőt. 1647-ben született közülük a legidősebb, Anne Dacier, és több mint 200 évvel később, 1918-ban Irène de Buisseret, a legfiatalabb.

A történetírásnak ahhoz a hagyományához kapcsolható a szerkesztő törekvése, mely az egyediben próbálja felfedezni az általánost, az egyes emberek, személyiségek rajzából akar képet adni egy-egy korról, eszmei áramlatról. Mint Delisle írja az előszóban, a szerzőgárda célja az volt, hogy a fordító személyére összpontosítsanak, hiszen ő az élő kapocs az eredeti szöveg és a fordítás között, s akár akarja, akár nem, ott hagyja nyomát a művön, amit egy másik nyelven újraalkot.

A jelen kötet folytatása az 1999-ben megjelent *Portraits de traducteurs* (Delisle 1999) címűnek, amelyben hasonló módon férfi fordítók életrajzait olvashattuk. S bár messze nem közömbös, hogy ezúttal nőkről van szó, a szerzők nem feminista művet akartak

készíteni. Figyelmüket nem a feminista mozgalom aktivista nőalakjaira szegezik, bár Clémence Royer, Jane Wilde ezek közé tartozott.

Ha egymás után végigolvassuk ezeket a portrékat, több regényt is kiolvashatunk belőle: egyrészt a fordítási eszmék regényét, hiszen a XVII. századi adaptáció jellegű munkáktól kezdve lépésről lépésre követhetjük, hogyan kerül előtérbe a forrásmű, hogyan válik a hűség egyre fontosabb fordítási elvvé, s hogyan húzódnak háttérbe a fordítók.

Éppily izgalmas regénnyé szövődik az is, hogy a különböző korokban hogyan ismertetik el magukat ezek az ízig-vérig nők, akik egészen különböző személyiségek, eltérő szerepekben élnek. A négygyerekes édesanyától (Albertine Necker de Saussure) a nagyvilági libertinus nőig (Marianna Florenzi), a vallásának élő és érte dolgozó Julia E. Smithtől a munkásmozgalomban aktív szerepet vállaló Eleanor Marxig különböző vágyak és indíttatások hajtják őket, mégis közös bennük, hogy a társadalmi szokások árjával szemben vállalják és kiharcolják szellemi jussukat, s nem hagyják, hogy megvonják tőlük az intellektuális munka örömét.

A fordítás némileg egéruat is jelentett számukra, mert a nőket inkább elfogadták fordítónak, mint szerzőnek vagy tudósnak, hiszen a fordítás nem saját gondolatok közlése, „csak” mások gondolatainak közvetítése. Így például Clémence Royer a 19. században Darwin művének fordítását használja föl arra, hogy lábjegyzeteiben saját nézeteit ismertesse a fajok eredetéről. (Meglehetősen fölbosszantva ezzel Darwint.)

Összeköti még ezeket a hölgyeket az is, hogy nem csupán kedvtelésből fordítottak. Szinte mindegyikük anyagilag is rá volt utalva munkájára.

Ezek az élettörténetek fényt vetnek még a nők oktatásának, művelődésének kérdésére is. A legkorábban élő Anne Dacier (1647–1672) csak a véletlennek köszönhető, hogy édesapja felfedezte, őt is érdemes latinra és görögre taníttatnia, nemcsak fivéreit. Ő egyébként kiváló hellenista volt, tudjuk meg Bruno Garnier tanulmányából, aki éppúgy helyet kaphatott volna a Pathenonban, mint férje, André Dacier, ha a halhatatlanok társaságából nem lettek volna kizárva a nők. Anne lefordította Homérosz Iliászát. A népszerűsítés és megismertetés szándéka vezette, arra törekedett, hogy olvasója – akiről azt feltételezte, hogy nem tud görögül –, ne akadjon meg minduntalan valami idegenségben, ismeretlen fogalomban. Ezért a szöveget úgy alakítja, hogy az megfeleljen a korabeli francia nyelvi illetmannak és stílusnak. A szerinte túl durva kifejezéseket enyhíti, az eposzi jelzőket elhagyja. Ezzel együtt Anne Homérosza inkább hű az eredetihez, mint a korban jellemző adaptációk.

Nemcsak irodalmi fordítókkal ismerkedhetünk meg. Anne után több mint fél évszázaddal Émilie du Chatelet Newton nagyhatású traktátusát ülteti franciára. Émilie nevét kortársnőinél inkább megőrizte az emlékezet, de ezt nem jelentős fordítói és tudományos tevékenységének köszönheti, hanem annak, hogy Voltaire szeretője volt. Ez is női sors. S az is, hogy a kötetben szereplő nők gyakran azért (is) alkottak, hogy segítséget nyújtsanak házastársuknak, az ő tudományos karrierjüket lendítsék előre. Émilie Newton iránti érdeklődése összefügg

Voltaire etárgyú művével. Sokan meg is kérdőjelezték, hogy a *Philosophiae naturalis Principia Mathematica* fordítása egyedül Émilie munkája-e. Agnes Whitfield tanulmányából az derül ki, hogy éppenséggel Émilie nyújtott Voltaire számára tudományos háttérrel, s nem ő szorult híres barátja segítségére.

Egy másik, számomra szimpatikus nőalak Albertine Necker de Saussure. Benne látjuk megvalósulva azt az aszszonyt, aki egy pillanatra sem akar férfiként élni, vállalja nőiségét, feleség és anya voltát, és emellett alkot kiemelkedőt szellemi téren is. Rokona és barát-nője volt Madame de Staëlnak, és az ő hatásának köszönhető, hogy Albertine egy jelentős fordításával nagyban hozzájárult a német romantika eszméinek elterjesztéséhez Franciaországban. Ő volt ugyanis állandó francia fordítója Schlegelnek, akivel személyes kapcsolatban is állt. Albertine a kortársak szerint félnék volt, visszahúzódó, önmagában kételkedett, s talán ezért is választotta a fordítást, mint szellemi tevékenységet, ahol el lehet bújni a szerző neve mögé. Barátai egyre unszolják, hogy írjon maga is, de erre csak Madame de Staël halála után, 51 évesen szánja el magát. Három kötetes értekezése a nevelésről sokáig a szakirodalom meghatározó műve volt. A harmadik kötetet a nőnevelés kérdésének szenteli.

A fordítási elveiről keveset ír, a leg-részletesebben Schlegel művéhez írt előszavában. Alapelve, hogy az eredeti műhöz való hűség jegyében a formánál fontosabb megőrizni a lényegét, a mondanivalót. A megértési folyamatot a kód felszállásához hasonlította: „Az értelem előbb összemosódottan sejlik fel előttünk, egy vagy két szó kelti fel figyelmünket, és aztán a többi is odagyűlik e köré az egy-két szó köré, és a szerző gondolata hirtelen világossá vá-

lik.” Megőrzi a forrásszöveg felosztását, sorrendiségét, de nem fél „megvilágítani mindent, ami a francia olvasónak túl absztraktnak vagy elvontnak tűnhet.” Úgy véli, nem helyes, ha a fordító lábjegyzeteket fűz a szöveghez, mert ezek szinte cenzúraként vagy kritikaként hatnak, ráadásul megakasztják az olvasás lendületét. Hozzáfűznivalóját, véleményét, megjegyzéseit inkább az elő- vagy utószóban fejt ki Madame Necker.

S folytatódik a kettős regény. Megtudhatjuk, hogy Eleanor Marx olyannyira azonosult az általa angolra fordított Bovarynéval, hogy végül hasonlóképpen hősnőjéhez, önkezeléssel vetett véget életének. Megismerkedhetünk Jekatyerina Karavelovával, aki a fordításnak egy eddig nem tárgyalt aspektusát emeli ki: a nemzeti irodalmat teremtő szerepét. Nagy klasszikus és kortárs művek bolgárra fordításával Karavelova az épphogy önnállóvá váló Bulgária nemzeti irodalmi életét pezsdítette fel.

Végül eljutunk szinte napjainkig. Irène de Buisseret (1918-1971) már mai értelemben vett szakfordító. Dolgozik a kanadai külügyminisztériumban és más állami szerveknél, fordít újságoknak és nagy cégeknek is. S ő az első regényünkben, aki oktatja is a fordítás művészetét az ottawai egyetemen. Sőt, tankönyvet is szerkeszt hallgatóinak, melyben már sok olyan kérdést feszeget, amelyek ma is foglalkoztatják a fordítóképzésben érdekelteket. Ilyen például az általános műveltség szerepe a fordításban, az anyanyelvi készség fejlesztése és a fordítói etika.

Így köti össze a kötet a múltat és a jelent, így rajzol eléink egy olyan rejtett történetet, amit nők írtak, és aminek nők a szereplői. S bár különböző nemzetiségűek, mindannyian vagy franciá-

ra vagy franciából fordítottak, s így olyan, mintha egy kis nép jeles személyeinek életét olvastuk volna.

Irodalom

Delisle, J. 1999. *Portraits de traducteurs*. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa/ Arras: Artois Presses Université.

Hidasi Judit

Interkulturális kommunikáció
(Budapest: Scolar Kiadó 2004. 167 pp.)

Varga Krisztina

Hidasi Judit *Interkulturális kommunikáció* című könyve olyan témakörbe vezeti be az olvasót, amelynek ismerete egyre inkább globalizálódó világunkban nemcsak hasznos, hanem nélkülözhetetlen is.

Hidasi Judit nyelvtanárként kezdte pályafutását majd érdeklődése a japánológia és az interkulturális kommunikáció kutatása felé fordult, e két terület számos helyen érintkezik eddigi tanulmányában és cikkeiben, többek között ebben a műben is. Könyve több évtizedes kutatói, oktatói munka és személyes tapasztalatok, valamint a külföldön töltött évek eredménye. Az interkulturális kommunikációnak óriási szakirodalma van, számos idegen nyelven megjelent mű után most végre kezünkbe vehetünk egy olyant is, amely a kultúraközi hasonlóságokat és különbségeket nem az amerikaiak vagy a németek szempontjából vizsgálja, hanem magyar példákkal illusztrálja.

A szerző könyvét a kultúraközi kommunikáció iránt érdeklődőknek ajánlja, továbbá azoknak a nyelvtanulók-

nak, akik nem értik, hogy a nyelvtani szabályok ismerete ellenére külföldön miért nem boldogulnak. Az előszó felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a 21. század felgyorsult életritmusú világában kulcsfontosságú szerepe van a kultúráközi, azaz interkulturális ismereteknek, hiszen a nagymértékű mobilitásnak és információáradásnak köszönhetően a más kultúrákkal való találkozás nemcsak bizonyos foglalkozáscsoportok kiváltsága, hanem mindennapi munkatevékenység része lett a tudományos és a kulturális életben.

A fordítástudománnyal foglalkozók számára a könyv sok nélkülözhetetlen háttér-információt nyújt. A mű nagyobb része a nem verbális kommunikációról szól, ezt leginkább a tolmácsolás folyamán lehet hasznosítani. A verbális szint és a nyelvi kérdések a *Kommunikációs kódok* és a *Kommunikáció és nyelv* című fejezetben szerepelnek.

A könyv 16 fejezete tartalma alapján négy csoportba sorolható: (1) Bevezetés (alapfogalmak). (2) Verbális kommunikáció, (3) Nem verbális kommunikáció, (4) Az interkulturális kompetencia stációi és elsajátíthatósága.

A szerző abból indul ki, hogy a kutatók a beszélt nyelvben a verbális és nem verbális kommunikáció arányát 35:65 százalékra teszik. Ez az arány érezhető a könyv tagolásán is: a szerző több figyelmet szentel a nem verbális kommunikációnak, és azoknak a háttérismereteknek amely nélkül a külföldiekkel kapcsolatban álló ember komoly ballépéseket követne el.

Az első rész négy fejezetből áll és az interkulturális kommunikáció általános alapfogalmait magyarázza meg az olvasónak. Az 1. fejezet (Kultúra-kultúrák) taglalja a kultúra szó jelentéseit a hétköznapi és a tudományos szóhasználatban. Míg a hétköznapi élet-

ben a kultúrán leginkább annak produktumait értjük (művészeti alkotások stb.), addig az interkulturális kommunikáció ezt jóval tágabb értelemben használja: a kultúra inkább társadalmi, emberi alkotó folyamat. „Egy-egy kultúra létrehoz és továbbörökít egy közös szimbólumrendszert, amely révén és által az adott kultúra tagjai érintkeznek, és a közösségi létüket szervezik” – írja Hidasi Judit az első fejezetben (p. 11).

Eszerint a kultúraértelmezés szerint meg kell különböztetnünk látható (azaz tárgyiasult), érzékelhető és rejtett elemeket. Ezek a rejtett elemek, mint például a szimbólumok, normák, értékek elvárások és attitűdök a kultúra leggyakoribb és legfajsúlyosabb alkotóelemei, amelyek elsajátítása nehéz feladat elé állít nyelvtanulót, üzletembert, fordítót és tolmácsot egyaránt. Az utóbbi két csoport számára sokszor kihívást jelentő metaforák, közmondások, szólások és mítoszok szintén a kultúra részei, Hidasi Judit ezeket kulturális szimbólumoknak nevezi.

A 2. fejezet (*A kultúra jellemzői*) a kultúrát mint társadalmi terméket mutatja be, melynek ismeret- és norma-rendszerét a szocializáció során sajátítjuk el. Ez a képesség egyfajta szűrőként működik, ha idegen közegbe kerülünk, hiszen az új élményeket, benyomásokat a saját kulturális rendszerünkön keresztül dolgozzuk fel. Azonos kultúrából származó emberek félszavakból is megértik egymást, míg különböző kulturális hátterű emberek esetében sokkal több magyarázatra van szükség, ezt munkájuk során figyelembe kell venniük a fordítóknak is.

A szerző a 3. fejezet elején (Mitől *interkulturális a kommunikáció?*) definiálja az interkulturális kommunikáció fogalmát: ez nem más, mint eltérő kul-

turális csoportokhoz tartozó emberek interakciója. A szakirodalom gyakran különböző társadalmi csoportokról beszél, a szerző azonban ezen a ponton a különféle nemzetek közötti kommunikációra szűkíti le a fogalmat. A pszichológiából átvett fogalom, a transzfer, az interkulturális kommunikációban is értelmet nyer: transzfernek nevezzük ugyanis azt a jelenséget, amikor egy, a saját kulturális normánk szerint megszokott jelenségre adott reakciónkat kiterjesztjük az idegen, számunkra ismeretlen jelenségre is. Amennyiben ez nem megfelelő, negatív transzfer lép fel, vagy kudarcba fullad a kommunikáció.

A 4. fejezet (*A kommunikáció modellálása*) több kultúraleírasi modellt mutat be (pl. Hofstede, Bond, Kluckhohn-Strodtbeck, Hall), melyek lehetővé teszik az egyes kultúrák jellegzetességeinek rendszerben való megfigyelését.

A következő négy fejezet a kommunikáció sajátosságait foglalja össze, fejezetenként más szempontok alapján. Az 5. fejezet (*Az emberi kommunikáció néhány sajátossága*), a 6. fejezet (Kommunikációs kódok) és a 7. fejezet (Kommunikációs csatornák) abból indul ki, hogy a „kommunikáció olyan folyamat, amelynek során egy adott ’üzenet’ eljut az üzenet kibocsátójától (adó) az üzenet vevőjéhez” (p. 51). A kommunikáció itt az idegen nyelvű szakirodalomból ismert értelemben szerepel, mely ugyan tartalmazza a nem nyelvi kommunikációt, de elhagyja a magyar nyelvű szakirodalomban fellépő „szándékosságot”. A kommunikációs folyamat sikertelenségének több oka is lehet. Különböző akadályok léphetnek fel (fizikai és kognitív akadály, az interkulturális kompetencia hiánya), illetve előfordulhat, hogy a kommunikációs partnerek rosszul mérik fel az interakciós partnert, a helyszínt, az

időt, a kódot, a csatornát vagy az attitűdöt. A sikeres kommunikáció előfeltétele ezért annak a programnak az ismerete, illetve annak a kulturális programozottságnak a megléte, amit Hofstede ’software of the mind’-nak nevez (Hofstede 1991). A fordítás szempontjából is óriási jelentősége van ennek a kulturális programozottságnak, hiszen a fordító sajátos, közbeiktatott csatornát jelent a kommunikációs folyamatban és közvetítő szerepet tölt be a felek között.

A fordítástudomány szempontjából fontosabb nyelvi kommunikációról leginkább a 8. fejezetben esik szó (Kommunikáció és nyelv). A szerző abból indul ki, hogy a nyelvi jelek szemantikai jelentésének eltérései miatt egy nyelv nem fordítható közvetlenül egy másik nyelvre: a *glace* francia szó jelentéstartománya például sokkal szélesebb és árnyaltabb, mint a magyar *üveg*, hiszen jelentése lehet ’fagylalt’, ’üveg’, ’tükör’ és ’ablak’ is. Hidasi Judit hozzáteszi, hogy vétenénk a pragmatika szabályai ellen, ha a kijelentéseket kizárólag szemantikai jelentésük szerint ültetnénk át. A fejezetben arra is rámutat, hogy az eltérő valóságtagolás, a különböző értékrend nyelvi szinten jelenik meg, ami azonban fordítási nehézségekhez vezet. Egy üveg bor átnyújtása a házigazdának teljesen eltérő módon történik a magyar, az angol és a japán kultúrában. Ebből következtethetünk a kommunikáció interkulturális aspektusára: nem az a lényeg, hogy mit mondunk, hanem az, hogy hogyan, milyen megfogalmazásban mondjuk, hogy ugyanazt a hatást érjük el. A nyelvekhez azonban bizonyos kommunikációs viselkedési minták is kötődnek, amelyek befolyásolhatják azt is, ki milyen szituációban melyik nyelvet választja. Így előfordulhat, hogy a japán-magyar

házaspár női tagja, egy veszekedés során saját anyanyelve helyett a magyar nyelvet részesíti előnyben, mert az számára nagyobb szabadságot biztosít.

A következő részt alkotó 9-12. fejezet (*Ki nem mondott üzenetek, Nem verbális kommunikáció, A nem verbális kódok fajtái és a Virtuális felségterületek*) a nem verbális kommunikáció aspektusait taglalja. Ezek a fordítástudomány szempontjából kevésbé lényeges tényezők, ezért erre csak röviden térek ki. A szerző véleménye szerint a nyelvi kódokban való kommunikációban az is lényeges, amit kimondatlanul hagyunk, ezeknek a szüneteknek és hallgatásoknak is megvan a maguk szerepe, ezek viszont kultúrafüggők, a megfelelő hatást csak homogén csoportokban érik el teljes mértékben. Ne felejtjük el azt sem, hogy a nem verbális kommunikáció által közvetített üzenet felülírhatja a verbalizált szavakét, színpadi és kabaré-jelenetekben gyakran élnek ezzel az eszközzel. A 10. fejezet, amely egyben a leghosszabb is, feldolgozza azt az öt funkciót, melyet Argyle a nem nyelvi kódoknak tulajdonított: a társas helyzet kezelését, az énkép megjelenítését, az érzelmi állapot közlését, az attitűd jelzését és az interakció vezérlését. A 11. fejezetben esik szó a környezeti és a személyhez kötött kódokról, a tér- és az időkezelésről, mely mindegyike erős kulturális komponenssel rendelkezik. A következő fejezet a tabukkal foglalkozik és kitér a humorra is, mint olyan területre, ahol az interkulturális kommunikáció finomságai – a szerző véleménye szerint – a leglátványosabban nyilvánulnak meg.

A sztereotípiák állnak a 13. fejezet (Szttereotípiák) középpontjában, amelyben az olvasó megtudja, hogy a sztereotípiák ugyan általánosítanak és nem szabad, hogy előítéletekké fajuljanak,

mégis hasznosak, mert leegyszerűsített képként fogódzkodót nyújtanak az idegen számára.

A 14. fejezetet (Kulturális sokk) Hidasi Judit a 'kulturális sokk' fogalmának szenteli, melyet egy antropológus, Kalvero Oberg alkalmazott először. Kulturális sokk akkor lép fel, ha idegen környezetbe kerülünk, és nem tudjuk értelmezni az eddig megszokott jeleket és jelzéseket. Minél nagyobb a kulturális különbség a régi és az új közeg között, annál nagyobb mértékű ez az érzés. A megszokott kapaszkodók hiánya a személyközi és társas kommunikáció működési zavaraihoz, identitásválsághoz vezethet.

Az utolsó két fejezetben az interkulturális kommunikáció fejlesztésének lehetőségeiről esik szó (*Interkulturális kompetencia és Az interkulturális ismeretek elsajátíthatósága és jelentősége*). Az utolsó fejezet összefoglalja az interkulturális kommunikáció önálló diszciplínává fejlődését, mely eredményeképpen napjainkban önálló tantárgyként egyetemi stúdiumok része, de hozzáférhetővé vált szélesebb tömegek számára is.

Recenziómat Hidasi Judit hasonlatával szeretném zárni. A szerző a kommunikációt az autóvezetéshez hasonlítja: Lehet, hogy valaki a hazájában nagyon jól vezet, de idegen közegben, a helyi KRESZ-szabályok ismerete nélkül, bajba keveredhet. „A 'kommunikációs KRESZ' országonként és kultúránként változhat, tanácsos indulás előtt tanulmányozni és megismerni” (Hidasi 2004: 71).

Irodalom

Argyle, M. 1990. Intercultural Communication. In: Samowar, L. A., Porter, R. E. (eds.) *Intercultural Communication: A Reader*. (6th ed.) Belmont: Wadsworth. Pp. 32–45.

Hofstede, G. 1991. *Cultures and Organisations: Software of the Mind*. London: McGraw-Hill.

Oberg, K. 1960. Cultural Shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*. Vol. 7. 177–182.

Szirmai Mónika

Bevezetés a korpusznyelvészetbe

A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában

(TINTA Könyvkiadó, Budapest: 2005. ISSN 1419-6603 ISBN 963 7094 42 3)

Pécs Olívia

2005 novemberében jelent meg a Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához című sorozat XLVI. kötetként az első magyar nyelvű, átfogó korpusznyelvészettel foglalkozó könyv. A *Bevezetés a korpusznyelvészetbe* című mű a szerző szándékai szerint az olvasók széles rétegét, így többek között a középiskolás tanulókat, a nyelvszakos diákokat, és a nyelvészeket kívánja a korpusznyelvészet alapjaival és alkalmazási lehetőségeivel megismertetni. A tizenegy éve Japánban élő, jelenleg a Hiroshima International University docenseként oktató Szirmai számára a korpusznyelvészet alkalmazásának elsődlegessége abban rejlik, „hogy jelentősen elősegítheti mind az anyanyelvvél kapcsolatos ismereteink bővítését és pontosítását, mind az idegen nyelvek elsajátítását.” Ennek értelmében Szirmai a nyelvtanulókat és a diákokat is kutatóknak tekinti, akik ha maguk fedeznek fel egy-egy szabályt, sokkal

mélyebben bevérik azt emlékezetükbe, mint amikor tanáruktól vagy nyelvtan-könyvekből értesülnek arról. A korpusznyelvészet szellemében készült feladatok elsősorban a helyzeti megfigyelőképesség használatára alapoznak, és a kapott adatok alapján a helyes következtetések levonását várják el használoiktól.

A könyv öt, jól strukturált fejezetből áll. Ezek igen következetesen egymásra épített információtartalma mellett számos szemléltető ábra, illetve a könyv végén található többnyelvű fogalomtár kínál valódi támaszpontot a témakör iránt érdeklődőknek. Az első fejezet a nyelvalkalmazás vizsgálatára különösen alkalmas, és napjainkban egyre gyakrabban igénybevett számítástechnikai módszert, magát a korpusznyelvészetet mutatja be, kezdve a korpusz fogalmának korántsem egységes, s a hazai terminológiában még nagyon is új keletű meghatározásával. Ebben a fejezetben olvashatunk továbbá a korpusz tervezésének és készítésének problémáiról, a reprezentativitás és a mintavétel kérdéséről, a korpusz összeállítása és tárolása során felmerülő jogi gondokról. Megismerkedhetünk a korpusz annotációjával, azaz a szövegnek a vizsgálati szempontoknak megfelelő jelölőkkel való ellátásával, illetve a korpusz összeállítójának célkitűzését tükröző különböző korpusz fajtákkal, és az ezzel szorosan összefüggő méretbeli jellemzőkkel.

Az első fejezet gyakorlati megközeletése után a második fejezet az elméleti háttér tömör, lényegre törő bemutatására vállalkozik, mondván, hogy „a korpusznyelvészet fejlődése a technikai háttér minimális ismerete nélkül nem igazán érthető.” Megtudhatjuk, hogy az első elektronikus számítógép 1942-es megjelenését követően melyek voltak a számítástechnika fejlődésének mérföld-

kövei, s hogy az adattárolás és adatfeldolgozás terén elért eredmények után a korpusznyelvészet ugrásszerű fejlődését (az 1980-as évek végétől) az adatbevitel sebességének növekedése jelentette. E fejezet vázolja azt a folyamatot is, ahogy a technikai lehetőségek megjelenése mellett a korábbi chomskyánus generatív hagyományokkal, a nyelv belső szabályrendszerét kutató és leíró irányzattal szakító empirikus, a nyelvhasználat tényleges megnyilvánulásait vizsgáló megközelítés vált egyre népszerűbbé. Itt kapunk rövid áttekintést a kapcsolódó tudományágokról, így a számítógépes nyelvészetről és a mesterséges intelligencia kutatásról, illetve ezek hazai eredményeiről.

A harmadik fejezet az eddig elkészült, illetve elemzett legjelentősebb korpuszok bemutatásával egyrészt a tájékozódást szolgálja, másrészt a korpuszok leírásával ötleteket, működő modelleket kínál a korpusztervezés és összeállítás folyamatához. Az első elektronikus korpusz, a Brown Korpusz (1964) előfutárainak ismertetését a jelentőségük miatt mindenképpen az élen tárgyalandó angol nyelvű korpuszok követik. E korpuszok több szempontrendszerű egybevetését részletes táblázat segíti. A különböző nemzeti nyelvek korpuszai között Szirmai külön alfejezetet szentel a már elérhető magyar gyűjtemények bemutatására. Ebben a részben, akár csak a többi korpusz bemutatása esetén az olvasó neveket és elérhetőségeket is talál. E pontos adatolás, melynek igényét a könyv végén abc sorrendbe gyűjtött címek is tükrözik, kétségtelenül nagy érdeme a műnek.

A negyedik és ötödik fejezet szolgál a legtöbb információval a gyors, pontos és minőségi információlekérdezésről, a korpuszelemzésben és -értelmezésben használt szoftverekről. A szöveg annotálásával kapcsolatos alapismere-

tek után bepillantást nyerünk a legkönnyebben elérhető szoftverek alkalmazásába, mint a konkordancia készítésbe, illetve az egyes szavak előfordulási gyakoriságának lekérdezésébe.

Mindezek után joggal kérdezheti a kedves olvasó, hogy neki személy szerint mi köze van e technikai csodákhoz és újításokhoz, hogyan tudja e becses vívmányokat a saját nyelvész, vagy éppen tanári praxisában hasznosítani. Erre a kérdésre kap választ, ha áttanulmányozza a felsorolt, korpusz alapú eszközök leírását. Ilyenek a szókincs fejlesztésére szolgáló egynyelvű szótárak, a diákok és tanárok figyelmét a tipikus hibákra és a nehezen elsajátítható lexikára irányító tanulói szótárak, a különböző regiszterek és stílusok esetében használt, az eltérő dialektusokra jellemző, illetve az írott és beszélt nyelvi alkalmazásból adódó különbségeket megmutató alkorpuszok. Szirmai példáit végigolvasva reméljük, hogy kedvet kap a tanár és a nyelvész olvasó is, hogy saját kérdéseinek megválaszolásához a korpuszokat hívja segítségül, illetve hogy diákjai számára az úgynevezett adat-vezérelt nyelvtanulás lehetőségét biztosítva autentikus, anyanyelvi beszélők által használt kész mondatok segítségével szemléltesse a vizsgálni vagy gyakorolni kívánt nyelvtani, illetve lexikai jelenségeket.

Tolmácsolás-kutatási szeminárium Tarragonában 2006. június 5-7.

Bakti Mária

2006. június 5. és 7. között részt vettem a spanyolországi Tarragonában az *Universitat Rovira i Virgili* egyetemén

tartott *Research on Interpreting* kurzuson. A kurzus az *Anthony Pym* által vezetett Fordítástudományi és Interkulturális tanulmányok PhD-program része (<http://isg.urv.es>). A 2003-ban indult PhD-program távoktatásos, a kurzusokat tömbösítve tartják januárban és május- júniusban; a kurzusokon az oktatás nyelve angol. A tarragonai egyetem oktatói mellett más egyetemekről is hívnak vendégelőadókat; a PhD-program meghívott oktatója például *Daniel Gile* (Université Lyon 2), *Andrew Chesterman* (University of Helsinki), *Christiane Nord* (University of Applied Sciences, Magdeburg), *Rosemary Arrojo* (SUNY, Binghamton, USA), *Yves Gambier* (University of Turku), *Theo Hermans* (University College, London), *José Lambert* (KU Leuven), *Dorothy Kelly* (University of Granada), *Gideon Toury* (University of Tel Aviv), *Franz Pöchhacker* (Universität Wien). A PhD-programra beiratkozott hallgatók mellett más intézmények PhD-hallgatóinak is lehetőséget biztosítanak arra, hogy részt vegyenek a témájukhoz kapcsolódó kurzusokon. Így a tolmácsolás-kutatással foglalkozó kurzuson, amelyet Franz Pöchhacker tartott, hat helyi hallgató mellett négy meghívott külsős hallgató is részt vehetett.

A 2005-ben indult évfolyamnak meghirdetett, a tolmácsolás kutatásával foglalkozó kurzus hat szemináriumából állt, amelyekhez előre kiadott olvasmánylistát küldtek a résztvevőknek. Az **első és a második szeminárium** a tolmácsolástudomány paradigmáit tekintette át, rendszerbe foglalva az párhuzamos elméleteket és megközelítéseket. A szeminárium háttéréül Pöchhacker *Introducing Interpreting Studies* (1995) című könyvének harmadik és negyedik fejezete szolgált.

A tolmácsolás kutatásának módszertani kérdései és kutatási stratégiái voltak a **harmadik szeminárium** témái. Ez a délelőtt az előző naphoz képest kevésbé volt elméleti, élénk eszmecsere zajlott a hallgatók és az előadó között. A **negyedik szeminárium** a tolmácsolás minőségének kérdésével foglalkozott. A téma megvitatása során számos problémával kellett szembesülnünk, hiszen más elvárásai vannak a tolmácsolás minőségével kapcsolatban a gyakorló tolmácsoknak, a tolmácskollégáknak, a tolmácsolást oktató tanároknak, a közönségnek és a megbízónak. Az elméleti kérdések után a gyakorlat felé fordultunk, az előző nap kiadott, tolmácsolás minőségéről szóló tanulmányt elemeztük.

A kurzus során lehetőség volt személyes konzultációra is Franz Pöchhackerrel, ahol megbeszéltük a kutatási tervünket, és ötleteket kaptunk a kísérletek, kérdőíves felmérések felépítésére.

A harmadik napon az **ötödik és hatodik szemináriumon** az egyéni kutatási terveket az egész csoport megvitatta. Kitértünk a kérdőívkészítés kérdéseire, a mintavétel szabályaira és az egyéni kísérletek részleteire. Nagyon hasznos volt, hogy a csoport minden tagjától visszajelzést kaptunk kutatási terveinkkel kapcsolatban.

A konzultációk és a szakmai beszélgetések folytatódtak az ebédszünetben és a vacsorákon is, ahol kellemes környezetben beszélgettünk a tolmácsolás kutatásával kapcsolatos problémákról.

A kurzus nagyon hasznos volt számomra, mivel az elméleti áttekintés mellett nagyon jó alapot szolgáltatott a gyakorlati kutatáshoz. A kis létszámú csoportban mindenkire jutott idő és figyelem, nagyon családias hangulatúak

voltak a szemináriumok, mindig volt lehetőség a hallgatók igényeihez, kutatásaihoz igazítani a szemináriumok programját. A szervezők nagyon segítőkészek voltak, részletes információval láttak el az utazással, a várossal, illetve minden egyéb felmerülő problémával kapcsolatban.

A Barcelonától 100 km-re délre található Tarragona a spanyol aranypart, a *Costa Dorada* egyik gyöngyszeme, az Ibériai-félsziget római hódításának egykori kiindulópontja kiváló háttérrel biz-

tosított a tanuláshoz hangulatos utcáival, a világörökség részét képező belvárosával, és kellemes tengerpartjával. A kurzus idején a szokásosnál is élénkebb volt a városban az ünnepi hangulat, mivel vasárnap (június 4.) jutott fel a helyi futballcsapat az első ligába.

Irodalom

Pöchhacker, F. 1995 *Introducing Interpreting Studies*. London and New York: Routledge.

Szerkesztési tanácsok a Fordítástudomány szerzői számára

1. Formai követelmények:

- A tanulmányok terjedelme 30-50000 betűhely, a recenziók terjedelme 10-12000 betűhely, a szemlecikkek terjedelme 5-6000 betűhely (szóközökkel együtt).
- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold),
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

2. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964).
- ha szó szerint idézünk akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem “old.,” sem “p,” sem “pp”.

3. Idézés:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).
- a szerzők nevét ne írjuk kiskapitálissal, ne vastagítsuk és ne kurziváljuk.
- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt.
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**).

5. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A. , Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias = és mások).
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a füzetszámot és a pontos oldalszámot: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány* 2. évfolyam. 1. szám, 77–89.
- a folyóirat megnevezése előtt NEM kell “In:”
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem “old.,” sem “p”, sem “pp”

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a szerkesztőt vagy a szerkesztőket (előtte In:), utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk): In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- tanulmánygyűjteményben megjelent cikk esetén a hivatkozás végén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül: Fóris Á. 2001. Olasz szó-

- tárkiadás Magyarországon. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 346-354.
- több szerkesztő esetén kiírhatjuk az idézett kötet összes szerkesztőjét: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.) 2005. *“Mindent fordítunk és mindenki fordít”*. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Könyv Klauzy Kinga tiszteletére. Budapest: Szak Kiadó.
 - több szerkesztő esetén azt is megtehetjük, hogy csak az első szerkesztőt írjuk ki és utána et al. (et alias = és mások) következik. Dobos Cs. et al. (szerk.) 2005. *“Mindent fordítunk és mindenki fordít”*. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Könyv Klauzy Kinga tiszteletére. Budapest: Szak Kiadó.
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Kegyesné Szekeres E., Salánki Á. 2004. Személyiség, beszéd és íráskép. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 428-437.
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetéknévé szerinti betűrendben: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** szerkesztőjét (szerkesztőit), a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Kiefer F. 2004. Alkalmazott és elméleti nyelvészet az ezredfordulón. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Nyíregyháza: Besenyei György Könyvkiadó. 23-31.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Simigné Fenyő S. 2005. Metainformációs struktúrák szerepe az óravezetésben. Elhangzott: *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Miskolci Egyetem, Miskolc 2005. április 7-9.

10. Lábjegyzetek:

- általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:

- (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást, vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből stb.),
- (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

- a szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kéziratral együtt kívánatos leadni az idézett szépirodalmi részletek és fordításuk fénymásolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást (pl. versek tördelését, központosását).

13. Ábrák, táblázatok:

- az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat **FÖLÖTT KÖZÉPEN** helyezük el.

14. Képek, grafikonok, diagrammok:

- a cikk nem szöveges részeit jó minőségű, fotózható formában, külön oldalon (is) kérjük csatolni a tanulmányhoz. Mellőzzük a színes grafikonokat, mert fekete-fehér nyomtatásban nem látszanak a különbségek.

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok

Folyóiratok

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad fordítástudományi és filológiai folyóiratokat tiszteletpéldányként vagy cserepéldányként. A cserepéldányok iránti igényt kérjük jelezni Klaudy Kinga főszerkesztőnek (E-mail: kklaudy@hudens.elte.hu)

- Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies* 2005. Vol. 7. No. 1. Klaudy Kinga és Károly Krisztina (szerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923
- Alkalmazott Nyelvtudomány* 2005. 5. évf. 1-2. szám. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061
- Modern Nyelvoktatás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat.* 2006. XII évfolyam 1.szám. Szépe György (szerk.) Budapest: Corvina Könyvkiadó ISSN 1219-638.
- Sprachtheorie und germanistische Linguistik* 2005. Vol. 15. No. 1,2. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736.
- Target* 2005. Vol. 17. No. 1. General editor: Gideon Toury, Editor: José Lambert, Kirsten Malmkjaer. ISSN: 0924-1884, E-ISSN 1569-9986
- The Translator* 2006. Vol.12. No.1. Editor: Mona Baker, Manchester: St. Jerome. ISSN 1355-6509

Könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből és várja a jelentkezőket az alábbi könyvek ismertetésére

2006

- Mona Baker 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account.* London and New York: Routledge. 203 pp ISBN 0 415 38396-X
- Klaudy Kinga (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai.* Budapest: Tinta Kiadó. 333 pp. ISBN 963 7094474 (A kötet Papp Ferenc több fordítással kapcsolatos tanulmányát is tartalmazza.)

2005

- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológiai lecke.* Pécs: Lexikográfia Kiadó. 118 pp. ISBN 963 219 717 8

- Krisztina Károly and Ágota Fóris (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 218 pp. ISBN 963058257-0
- Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej (szerk.) 2005. "Mindent fordítunk és mindenki fordít". *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó, 318 pp. ISBN 9789639131736

2004

- Gerevich-Kopteff Éva 2004. Madách *Az ember tragédiája* és finn fordítása a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és a fordításelmélet tükrében. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos 394pp. ISBN 952-51-50-70-4
- Anna Mauranen and Pekka Kujamaki 2004. *Translation Universals. Do they Exist?* Benjamins Translation Library 48. Amsterdam: Benjamins. 224 pp. ISBN 90272 1654
- Dróth J. (szerk.) 2004. Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének szakmai rendezvényeiről és kutatásaiból: Gödöllő: Szent István Egyetem. ISSN 1587-4389

2003

- Kinga Klaudy 2003. *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation*. With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 473 pp. ISBN 963 206 839 4

2002

- Maria Tymoczko, Gentzler Edwin (ed.) 2002. *Translation and Power*. Amherst and Boston: University of Massachusetts Press. 244 pp. ISBN I-55849-359-X
- Krisztina Károly 2002. *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse*. Frankfurt/M: Peter Lang. 154 pp. US-ISBN 0-8204-5486-9
- Emma Wagner, Svend Bech and Jesús M. Martínez 2002. *Translating for the European Union Institutions*. Manchester: St. Jerome. 2002. 150 pp. ISBN 1-900650-48-7
- Jenny Williams, Andrew Chesterman 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing. 2002. 140 pp. ISBN 1-900650-54-1

2000-2001

- Brian Mossop 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St Jerome Publishing 2001. 178 pp. ISBN 1-900650-45-2
- Edwin Gentzler 2001. *Contemporary Translation Theories* (Revised 2nd Edition) Clevedon: Multilingual Matters. 232.pp. ISBN 1-85359-513-6

Maeve Olohan 2000. *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Approaches*. Manchester: St Jerome Publishing. 279 pp. ISBN 1-900650-44-4

Anthony Pym 2000. *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History*. Manchester: St Jerome Publishing. 265 pp. ISBN 1-900650-25-8

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

